

Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen
arkeologinen inventointi III, 1996

Korppoon Kälö, Brunskär, Aspö, Jurmo ja Utö

Nauvon Berghamn, Grötö, Nötö, Trunsö, Sandholm,
Lökhalm, Kopparholm, Mattnäs ja Stenskär

Dragsfjärdin Öro

Sisällysluettelo

Tiivistelmä	2
1. Johdanto	3
2. Inventoinnin kohteet	3
3. Menetelmät	5
4. Arkeologiset maastokohteet	9
5. Muut maastokohteet	40
6. Arkeologisten maastokohteiden suojele	61
Lyhenteet	62
Arkistoaineisto	62
Kirjallisuus	63
Liite: Valokuvat, 11 s.	

Tiivistelmä

Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen pääosin Nauvon kuntaan kuuluvassa keskiosassa on vuonna 1996 tehty arkeologinen perusinventointi, joka on jatkoa kahtena edellisenä vuonna tehdyille yhteistoiminta-alueen inventoinnille. Tutkittaviksi valittiin saaret, joiden pinta-ala on vähintään noin 12...15 ha, joista on ollut käytettävissä ennakkotietoja arkeologisen maastokohteen olemassaolosta tai joihin liittyvät paikannimet viittaavat sellaisen olemassaoloon. Tutkituissa saarissa ($n = 77$) on pyritty löytämään kaikki maanpinnalle näkyvät rakenteet. Maastotyössä on dokumentoitu 15 rautakautista (500 eKr. – 1200 jKr.) hautarauniota sekä historialliselle ajalle (1200 –) ajoittuvia maastokohteita: 10 tilapäisasumuksen jäännöstä (*tomtning*) tai niiden ryhmää, kaksi kallioon hakattujen merkkien ryhmää, neljä kiviunia, kolme labyrinttia kahdessa ryhmässä, neljä rakennuksenjäännöstä tai niiden ryhmää, kaksi kylätonttia, Jurmon kappelinjäännös, kolme veneenvetopaikkaa, ryhmä verkkoulkujen kiviraunioita, soiva kivenlohkare Klockarstenen sekä yksi luokittelematon kiviraunioryhmä, yhteensä 46 arkeologista maastokohdetta.

1. Johdanto

Inventoin 14.5. ja 14.8.1996 välisenä aikana metsähallituksen Saaristomeren puistoryhmän toimeksiantosta Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologisia maastokohteita Korppoon Jurmossa sekä Nauvon Berghamnissa, Grötössä, Nötössä, Trunsössä, Sandholmmissa, Lökholmissa, Kopparholmmissa, Mattnäsissä (Knivskär) ja Stenskärissä. Täydensin viime vuoden maastotyötä Korppoossa, Kälön Kråkskärissä, Brunskärin Bärskärissä sekä Utön Alussa. Lisäksi tutkin työjärjestyksestä poiketen myös Dragsfjärdin Öron, koska Öron varuskunnan kanssa on tehty sopimus Saaristomeren kansallispuiston tutkijoiden mahdollisuudesta työskennellä varuskunnan alueella.

Työ on jatkoa vuosina 1994 ja 1995 tehdyille yhteistoiminta-alueen inventoinnille. Työn tavoitteena on Saaristomeren kansallispuiston runkosuunnitelman (1994) mukaisesti hankkia perustietoa kulttuuriperinnön vaalimiseksi, kulttuurimaiseman suojelemiseksi, matkailun ja virkistystoiminnan kehittämiseksi ja asutuksen varhaisvaiheiden perustutkimuksen edistämiseksi. Kansallispuiston toiminnan tavoitteiden kannalta ensisijaista on hankkia edustavaa perustietoa Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueella säilyneistä varhaisen asutuksen ja ihmistoiminnan jäännöksistä, niiden levinneisyydestä, luonteesta ja iästä. Perustietoa voidaan soveltaa puiston toiminnan ja palveluiden kehittämiseen, toimenpidesuosittelun laatimiseen, muinaismuistolain (295/1963) toimeenpanemiseen ja saaristoympäristön anti-kvaarisen arvoluokituksen kehittämiseen.

Monet henkilöt antoivat minulle erilaisia tietoja kenttätöiden aikana ja ennen sitä: kiitokset Runar Abrahamssonille, Agneta Anderssonille, Kaj Anderssonille, Manne Anderssonille, Paul Anderssonille, Sven Anderssonille, Matti Autiolle, Christer Eklundhille, Riko Eklundhille, Herbert Erikssonille, Tom Fredrikssonille, Inger Fribergille, Sakari Hinnerille, Jouko Högmänderille, Edith Janssonille, Elna Karlssonille, Kaj Karlssonille, Doris Lindellille, Leif Lindgrenille, Krister Lundellille, Trygve Löfrothille, Marita ja Nils Lönnfältille, Östen Mattssonille, Anna-Lisa Rannalle, Alvar Sjöbergille, Björn Smedsille, Inger Stigzeliukselle, Auli ja Paavo Toivaselle, Martin Öhmanille ja Börje Österlundille.

2. Inventoinnin kohteet

Arkeologinen inventointi on erilaista verrattuna moniin muihin ympäristötutkimusta palveleviin maasto-inventointeihin, kuten metsä- ja suovarojen inventointiin, kallioperäkartoitukseen tai kulttuurihistoriallisten rakennusten inventointiin: esi- ja varhaishistoriallisen kulttuurin aineelliset jäännökset ovat *harvinaisia* ja usein eriasteisesti piilossa maan alla tai kasvillisuuden peitossa. Vain osa niistä on löydettävissä pelkästään silmä tarkkana maastossa patikoiden. Inventoijan arkipäivää on siten ensisijaisesti työskentely kohteiden löytämiseksi ja vasta toissijaisesti niiden luokittelu, mittaaminen, dokumentointi ja iänmääritys. Vastaavasti inventoinnin kautta hankitun aineiston luonne ja edustavuus riippuu suuresti inventoinnin työtavasta ja siitä, miten harvinainen tai vaikeasti havaittava kukin kohde tai kohteiden kategoria on.

Olen valinnut etsittäväksi ja dokumentoitavaksi maastossa tavattavat ihmisen työn aineelliset jäännökset, joille on tyypillistä, että ne ovat alkuperäisestä käytöstä pysyvästi hylättyjä ja anonyymejä. Niitä ei siis voi liittää keihinkään tunnettuihin henkilöihin. Kutsun näitä jäännöksiä *arkeologisiksi maastokohteiksi*. Osa löydetyistä arkeologisista maastokohteista on luonteeltaan lähellä muinaismuistolain tarkoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä, jotka ovat museoviraston päätöksellä tapauskohtaisesti rauhoitettuja, tavallisin esihistoriallisia kohteita. Osa kohteista ei mahdollisesti vastaa perinteisen kiinteän muinaisjäännöksen tunnusmerkkejä.

Arkeologiset maastokohteet

Yhteistoiminta-alueelta tunnetaan tällä hetkellä seuraavanlaisia arkeologisia maastokohteita:

Hautarauniot. Turunmaan saaristosta on tähän mennessä tavattu lähes 450 hautarauniota, joten ne ovat lounaissaariston yleisin muinaisjäännösryhmä. Ne ovat maastossa tavallisesti melko korkealla esiintyviä kiviröykkiöitä, joihin on haudattu ihmisiä pronssikaudelta nuoremmalle rautakaudelle (noin 1500 eKr. - 1000 jKr.).

Tomtning-jäännökset (ruots. *tomtning*). Yksinkertaisia sesonkikalastukseen liittyviä yöpymissuojia tai varastorakenteita. Niissä voidaan tavallisesti havaita lohkarista ladottu muuri, joka usein liittyy pystysuoraan kallionseinämään taikka kahteen keskenään suorassa kulmassa olevaan pystysuoraan kallion-

seinämään. Rakenteissa on ollut maalattia, ja kivimuuri on siten seinärakenteen osa. Turunmaan ja Ahvenanmaan saaristoista ryhmä löydettiin vasta 1980-luvulla. Sen ikä, levinneisyys ja esiintymiskonteksti Suomessa tunnetaan puutteellisesti. Varmuudella määritettyjen yhteistoiminta-alueen *tomtning*-jäännösten korkeudet merenpinnasta vaihtelevat 1.4:stä 11.4 metriin, joten niiden käyttö on jatkunut pitkään, paikoin 1900-luvun alkuun asti. Vanhimmat *tomtning*-jäännökset lienevät keskiaikaisia. Ruotsin itäranikon saaristoissa *tomtning*-jäännökset on tunnettu vuosikymmenien ajan ja niitä on rekisteröity yli 1 200 (Norman 1993).

Veneenvetopaikat, veneenvetoalustat (*Ko oppdrätta, -ar; Ho uppdräkta, -er*, Ruotsissa *båtlänning*). Lohkareista raivattuja rantoja, joille veneet on vedetty suojaan aallokolta. Lohkareet on järjestetty rantaa vastaan kohtisuoriksi valleiksi, joiden väliin veneet on vedetty kokonaan tai osaksi rannalle. Veneenvetopaikkoihin voi liittyä laituri- ja muita satamarakenteita. Perämeren alueella on käytetty myös nimitystä venevalkama (Mäkivuori 1994).

Rakennuksenjäännökset. Erikokoisia, rakenteeltaan ja iältään vaihtelevia jäännöksiä kalamajoista ja muista rakennuksista. Erona yksinkertaisempiin *tomtning*-jäännöksiin on lattiatasoa kannattava kivijalka tai vastaava rakenne (Nilsson 1988: 2-3; Olofsson & Lindström 1990: 12; Norman 1993: 26).

Kappelinjäännökset. Jurmon, Björköön, Vänön ja Tunhamnin ainakin osaksi keskiaikaisten kappeliin jäännökset.

Kylätontit ovat usein erotettavissa *tomt*-paikkanimien perusteella. Ne ovat kyläsaarten paikkoja, joista aikaisempi asutus on hävinnyt. Rakennusjäännöksiä voi olla säilyneinä. Ainakin kolmelta vanhalla kylätontilta yhteistoiminta-alueella tunnetaan artefakti löytöjä: Korppoon Björköstä, Nauvon Lökhholmista ja Nauvon Berghammista.

Labyrintit (jatulintarha, jungfrudans). Kallioille tai maahan ladottuja sokkelokiveyksiä, joissa sisällä kiertäviä käytäviä pitkin voi edetä sisääntuloaukosta joko keskustaan tai takaisin ulos. Ikä ja esiintymisyhteys tunnetaan puutteellisesti. Useimmat ovat todennäköisesti peräisin viimeisten vuosisatojen varrelta.

Kallioon hakatut merkit (kalliopiirrookset). Rantakallioihin meislattuja merkkiryhmiä, useimmiten vuosilukuja, nimikirjaimia ja erilaisia kuvioita. Merkit liittyvät luonnonsatamiin ja sesonkikalastukseen, sisäsaaristossa usein kesänuottaukseen. Turunmaan saaristossa ikä 1600-luvulta 1860-luvulle.

Kivikompassit (kompassikiveykset). Kallioille ladottuja kiveyksiä, joissa on ilmansuuntien mukaan asetetut piirut. Harvinainen ryhmä Turunmaan saaristossa, kansallispuiston yhteistoiminta-alueella vain kaksi, Korppoon Björkössä ja Flakaskärissä. Kompassikuvioita esiintyy myös kallionpintoihin hakattuina.

Linjakummelit. Kivirauniopareja, joihin pystyyn nostetut puutangot ovat osoittaneet purjehduskelpoisen väylän esimerkiksi satamaan. Tähän mennessä dokumentoitu vain yksi, Korppoon Långlandetissa.

Verkkoulut (*Ko skötgällar*, Ruotsissa *gistgård*). Matalia toisiinsa nähden linjassa olevia kivikasoja, jotka ovat toimineet verkkoulkujen puutankojen tukikiveyksinä kalliolla tai kivikkoisessa maastossa. Tunnetaan Jurmosta.

Kiviuunit. Kivistä ja lohkareista ladottuja suurikokoisia ruoanvalmistusuuneja, jotka suurimmaksi osaksi todennäköisesti liittyvät venäläisen kaleerilaivaston operaatioihin isonvihan ja pikkuvihan aikana. Aikaisempi nimitys *ryssänuuni*.

Erilaisia kivistä ja lohkareista koottuja rakenteita. Ryhmä jäännöksiä, joiden luonne ja ikä tunnetaan puutteellisesti. Osa rakenteista on kylmämuurattu kasaamalla lohkareita päällekkäin ilman muurilaastia.

Kivirauniot ja kivilatomukset. Myös sellaisia ihmisen rakentamia epämääräisen iäkkäitä kiviraunioita, jotka eivät täytä normaaleja hautaraunioita, merimerkin tms. tuntomerkkejä, on luettu arkeologiseksi maastokohteiksi. Ne muodostavat heterogeenisen ja puutteellisesti tunnetun ryhmän.

Soiva kivenlohkare. Nötössä oleva siirtolohkare, joka kajauttaa korkean sävelen kopautettaessa kovalla esineellä. "Rariteetti". Ikä ja funktio tuntematon (Tuovinen 1988).

Kunkin maastokohteen yhteydessä on ilmoitettu peruskoordinaatit (peruskarttaan mustalla painetut), yhtenäiskoordinaatit (punaisella painetut) sekä tasosijainnin tarkkuus *tsijt*, jolla kohteen sijainti tunnetaan (50, 100, 200, 1000... metriä VHS 1041 mukaisesti), kuvaus ja tulkinta, mahdollisesti tarpeelliset hoitotoimenpiteet, löytöhistoria ja viitteet mahdollisiin aikaisempiin dokumentteihin. Tasosijainnin tarkkuus ilmoittaa metreinä, miten tarkasti kohteen koordinaatit tunnetaan. Jos kohteen sijainti on määritetty maastossa ja verrattu peruskarttaan, heittoa on normaalisti *tsijt* ≤ 50. Epämääräisemmissä tapauksissa *tsijt* = 100...2000 käytettävissä olevista tiedoista riippuen.

Resentit ja luonnonkohteet

Yhteistoiminta-alueen saarissa kulkiessaan voi maastossa havaita monenlaisia rakenteita, joita ei voi pitää arkeologisina maastokohteina. Ne jakautuvat *resentteihin*, siis ilmeisen myöhäisen ihmistoiminnan ja/tai tunnettujen henkilöiden aikaansaamiin rakenteisiin ja *luonnonprosessien tuottamiin* rakenteisiin.

Seuraavassa havaitut resentit rakenteet tämän raportin liitteessä käytettyine karttasymboleineen:

- erilaiset kivikasat
- kiviaidat
- kivikehät
- ⊙ muurinpätkät, päällekkäin ladotut lohkarieet, lohkarerivit yms. konstruktio
- kalliolle levitetty hajalohkarieet, "järjestelty" kivi- ja lohkareryhmät
- linnustuksessa käytetyt lohkarieista kootut näkösuojat, *koijat* tai *kojut* (*vettaskåra*) (suomenkieliset nimitykset suomen paikallismurteista, ks. Sirelius 1919: 80 ja Vilkuna 1935: 19-20)
- rakennuksen kivijalat, betonia ja/tai luonnonkiveä
- tulisijat ja nuotionjäännökset
- viljelyrauniot
- rakkakuopat lohkarieikossa
- käytöstä poistetut bunkkerit
- kummelit
- kallioon hakatut merkit, "kalliopiirokset"
- kiinnitysrenkaat
- laiturit
- arkeologisten maastokohteiden replikat

On luonnollisesti mahdollista, että näiden rakenteiden joukossa voi olla hyvinkin iäkkäitä jäännöksiä, jotka kuuluisivat arkeologisten maastokohteiden kategoriaan, jos ne olisi mahdollista ajoittaa maastotyön yhteydessä ilman eri tutkimuksia. Esimerkiksi rakkakuopat saattavat olla jäännöksiä yksinkertaisista väliaikaisvarastoista (Jarva & Okkonen 1991). Monessa tapauksessa ne ovat kuitenkin syntyneet resistentisti esimerkiksi malminetsinnässä.

Mannerjään liikkeiden ja myöhempien rantavoimien tuottamia rakenteita ovat puolestaan

- ▲ lohkarieikot ja kivikot (rakat, pirunpellot, *stenmar*)
- ▲ pallekivikot

3. Menetelmät

Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alue käsittää noin 8000 saarta ja luotoa. Kaikkia saaria ei siis voi tutkia muutamia kenttätyökausia kestävässä tutkimuksessa. Tästä syystä olen valinnut tutkittaviksi ne saaret, joiden pinta-ala on vähintään 10...12 ha, joista on ennakkotietoja arkeologisen maastokohteen olemassaolosta tai joissa paikannimet viittaavat sellaiseen olemassaoloon. En pitänyt vähimmäispinta-alasta kiinni aivan kirjaimellisesti. Vuonna 1996 inventoidut saaret on esitetty kuviossa 1.

Valittuani saaret tein systemaattisen maastotutkimuksen kaikkien maanpinnalle näkyvien arkeologisten kohteiden löytämiseksi saarissa. Pidin erityisesti silmällä rantavyöhykkeitä, pystysuorien kallionseinämien alla olevia paikkoja, kallionlakia ja pirunpeltoja. Jokaisessa tutkitussa saareissa pyrin tutkimaan koko maapinta-alan. Poikkeuksen muodostivat kuitenkin suot ja pahimmat tiheiköt. Tiheiden katajikkojen tutkiminen on käytännössä mahdotonta. Arkeologisten maastokohteiden lisäksi merkitsin kartalle kaikki havaitsemiani edellä luetellut resentit rakenteet ja luonnonmuodostumat. Havainnot on koottu karttaliitteisiin. Kaikkiaan inventoin 77 saarta ja luotoa vuonna 1996.

Maastotyöt ajoittuivat toukokuusta elokuuhun. Maihinnousulupa puolustusvoimien hallinnassa olevaan Örön linnakkeeseen hankittiin kansallispuiston kautta. Matkoihin ja yöpymiseen käytin uppoumarun-koista moottorivenettäni *Snöania* ja apujollaa.

Löytymistapansa vuoksi dokumentoidut maastokohteet edustavat helpoimmin esiin tulevaa osaa kohteista (Schifferin *obtrusiveness*, Schiffer *et al.* 1978). Kun perusinventointi on tehty, jatkossa paljastuvat kohteet ovat todennäköisesti enemmän painottuneet vaikeammin löydettäviin kohteisiin (esim. kallioon hakatut merkit, maanalaiset rakenteet) ja pienillä saarilla oleviin kohteisiin.

Laajoille aloille levinneet katajikat vaikeuttavat maastotyötä. Katajikat kätkevät tehokkaasti alleen kivirakenteet, ja hehtaarin-parin katajikon tutkimiseen voi helposti mennä koko päivä. Tästä syystä tutkin katajikon alla olevia paikkoja vain poikkeuksellisesti. On siis hyvin mahdollista, että tiheikössä olevia rakenteita on jäänyt löytyväksi esimerkiksi Houtskararin Jungfruskäristä on löydetty katajikon alle peittyneet rakennuksenjäännös. Myös korkea varpukasvillisuus vaikeuttaa havaintojen tekoa. Esimerkiksi Jurmosta vuosisadan alussa otetut valokuvat (ks. esim. Gardberg 1924: 38) osoittavat, että Jurmon kanervanummen rakennuksenjäännökset ovat olleet intensiivisen laidunnuksen aikana selvemmin näkyvissä kuin nykyisin.

Ennakkotiedot mahdollisista arkeologisista maastokohteista ovat peräisin eri lähteistä. Inventoinnin yhteydessä ja/tai aikaisemmin olen saanut haastattelutietoja inventoidun alueen asukkailta, kesäasukkailta ja tutkijoilta. Joukko hyödyllisiä ennakkotietoja sisältyy myös Leif Lindgrenin vuonna 1974 tekemän kansallispuiston tulevan yhteistoiminta-alueen inventoinnin aineistoon, jota säilytetään kansallispuistoryhmän toimistossa. Lisäksi tulevat aikaisemmat omat ja muiden havainnot ja tutkimukset. Arkistotiedot on haettu museoviraston, Turun yliopiston ja Turun maakuntamuseon arkistoista ja Folkultursarkivetista. Yhteistoiminta-alueen vedenalaisia arkeologisia kohteita ei ole huomioitu.

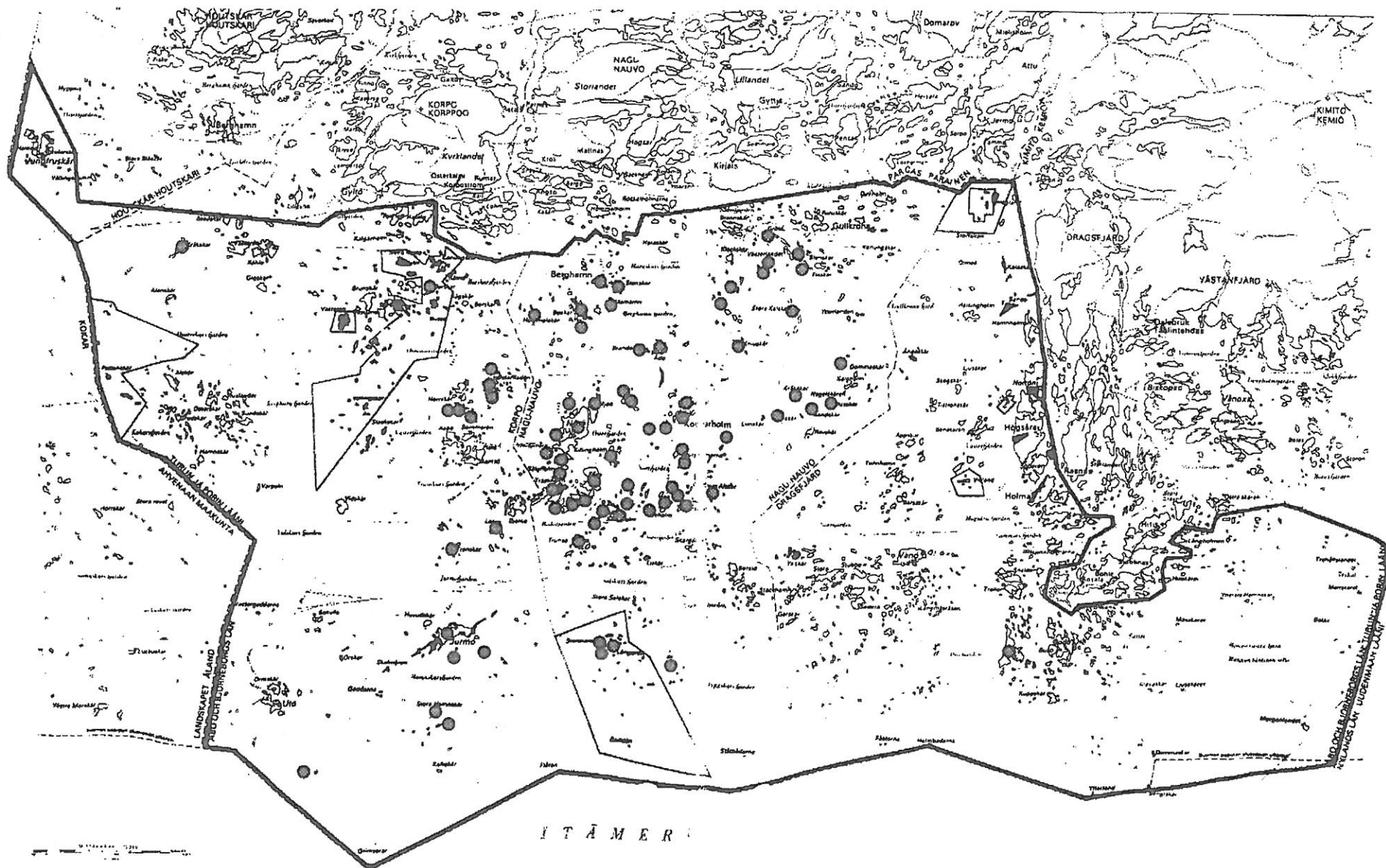
Monien maastokohteiden osalta on mielekästä määrittää enimmäisikä maastokorkeuden perusteella. Vaaitsin nämä maastokohteet alimmalta tasolta, jolle maanpinnalle näkyvä rakenne ulottui. Korkeudet mitattiin mittaushetken merenpinnasta, jonka korkeus määritettiin myöhemmin interpoloimalla merentutkimuslaitoksen antamista samanaikaisista Turun, Hangon ja Föglön (Degerbyn) mareografilukemista. Kaikki korkeudet ilmoitetaan N60-järjestelmässä. Likimääräisen tarkkuuden riittäessä mittasin korkeuden barometrisesti Paulin Paler -altimetrin avulla. Joissakin tapauksissa korkeuden likimääräiseen määrittämiseen riitti vertaaminen peruskartan korkeuskäyriin.

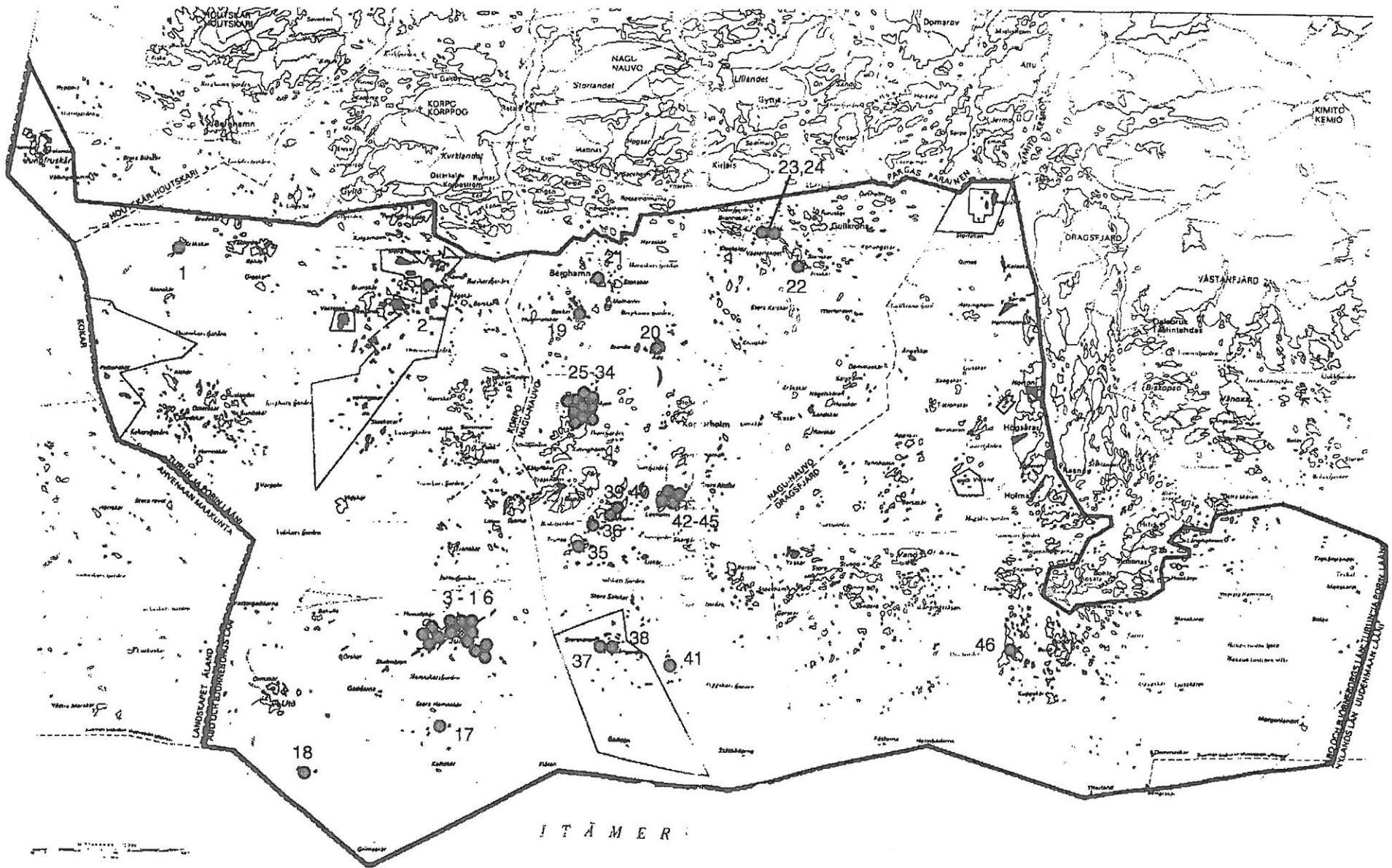
Maksimi-ikä ollessa enintään noin 500 AD iänmääritys on tehty ratkaisemalla ikä keskivirheineen Ekmanin (1993) kaavoista (4-3) ja (4-4). Merenpinnan topografiaksi oletetaan $H(1960) = 0.15$. Tutkimusalueen havaituksi maankohoamiseksi (rannansiirtymiseksi) on arvioitu 3.5...3.9 mm/v Kakkurin (1991) julkaiseman kartan perusteella. Kun maksimi-ikä on selvästi suurempi kuin 500 AD, Ekmanin malli ei anna riittävää tarkkuutta. Tällöin voi sen sijaan käyttää Glückertin (1976) ajoittamia Itämeren rantapintoja, jotka ovat kalibroimattomassa radiohiilikronologiassa.

Maksimi-ikää määritettäessä ilmoitetaan yleensä vain mitattua tai arvioitua muinaisen keskiveden tasoa vastaava ikä. Tällä tavoin ilmoitettaessa saadaan kuitenkin systemaattisesti liian korkeita ikä. Vedenpintahan on vaihdellut kunakin aikana keskiveden molemmin puolin. Rakenne, jonka on ollut tarpeellista pysyä kuivana ja suojassa jäiden työntövoimilta, on täytynyt sijoittaa riittävän kauas rannasta, etteivät aallot tai jäät ulotu siihen. Ainoina poikkeuksina saattavat olla tilapäiseen käyttöön rakennetut konstruktioit – kiviunnit, esimerkiksi – sekä tarkoituksellisesti ja tyypillisesti rantavyöhykkeeseen hakatut kalliomerkkit. Kulloistakin teoreettista keskivettä korkeampi hetkellinen taso on enintään runsaat 50 cm (Stenij & Hela 1947). Pohjois-Itämeren vedenpinnan vuosittaisessa vaihtelussa korkea vedenpinta ajoittuu useimmiten tuuliseen syys- ja talvikauteen (Vermeer *et al.* 1989), joten korkeavesi yhdistyy tyypillisesti voimakkaaseen aaltojen tyrskyämiseen ja/tai jäiden työntövoimaan. Näiden tekijöiden yhteisvaikutus vaihtelee paikallisesti rannan laadun ja avonaisuuden mukaan (Mansikkaniemi 1970; Mansikkaniemi 1976; Niemi 1969; Pyökäri 1978). Ulkosaariston normaaliolosuhteissa voi pitää 1.2 metriä keskivedestä rantavoimien yläpuolella pysyvän vyöhykkeen turvallisena alarajana. Tarvittaessa alarajaa voi tarkentaa alaspäin tai ylöspäin paikallisen ulappavaikutuksen mukaan. Jos kunkin maastokohteen korkeudesta siis vähennetään ensin 1.2 metriä, saadaan suurin mahdollinen eli *maksimi-ikä* käyttökelpoiselle maalle konstruoidulle rakenteelle. Kohteiden maksimi-iat on laskettu 1.2 metrin vyöhykkeen mukaan, mutta niiden yhteydessä ilmoitetaan myös *keskiveden tasoa vastaava ikä*. Aikaero ikien välillä on noin 250 vuotta.

Kuvio 1 (s. 7). Inventoinnin yhteydessä vuonna 1996 tutkitut saaret ja luodot.

Kuvio 2 (s. 8). Inventoinnissa vuonna 1996 rekisteröidyt arkeologiset maastokohteet.

4. Arkeologiset maastokohteet

Korppoo

Kälö

1. Kråkskär, Husholmen

Kaksi rakennuksenjäännöstä

Sijainti. Karttalehti 1032 05, ^{p: 6676493 i: 3180562} x = 6662 63, y = 1514 35, p = 6676 49, i = 3180 56, tsijt = 50. Husholmenin niemessä, joka aikaisemmin on muodostanut pienen Kråkskäristä erillään olevan saaren. Kattajikkoo ja rantalepikkoo kasvavassa kivikkoisessa maastossa. Kuva 1.

Kuvaus. Kaksi rakennuksenjäännöstä.

Rakennuksenjäännös 1. ^{p: 6676520 i: 3180595} Pinnanmuotojen ja hirrenjäännösten perusteella erottuva rakennuksenjäännös lähellä niemen kärkeä, x = 6662 66, y = 1514 38. h = 2.5 (vaaittu). Seinät ovat olleet N-S- ja W-E-suuntaiset. Selvimmin erottuu N-seinä. Mitat noin 5 x 5 m². NE-kulmassa on kumpu, tulisijan jäännös, jossa erottuu pintanurmen alla lappeellaan makaavia laakeita luonnonkiviä. Pinnalla yksittäisiä kappaleita sorasekoitteista tiiltä. S-seinässä jäljellä kaksi lahoavaa hirttä, joissa kiinni rautanauvoja.

Rakennuksenjäännös 2. ^{p: 6676483 i: 3180561} Noin 30 m lounaaseen edellisestä, x = 6662 62, y = 1514 35. h = 3.1 (vaaittu). Kasvillisuuden alle peittynyt epämääräinen jäännös. Siinä erottuu NE-osassa kumpu, jossa on luonnonkiviä ja sorasekoitteista tiiltä. Kumpu on selvästi tulisijan jäännös. SE-nurkassa on nurkkasalvos, jossa kaksi lahoavaa hirttä lepää nurkkakiven päällä. Välissä on ohut hiekkakivilaaka. Myös SW-nurkassa erottuu hirttä. NE-nurkka erottuu pienenä kumpuna. Mitat ovat noin 4 x 4 m² ja seinien suunnat ovat SE-NW ja SW-NE. – Muutama metri kaakkoon on heikosti erottuva rivi lohkareita maanpinnalla.

Kysymys on luultavasti niistä kalamajojen jäännöksistä, jotka Ole Eklund havaitsi kasvitieteellisten tutkimustensa yhteydessä Kråkskärissä. Eklund ei kuitenkaan selosta niiden sijaintia (Eklund 1958: n:o 237). On myös ajateltavissa, että jäännökset liittyvät krouviin, jota Per Larsson Bohm piti Kråkskärissä 1600-luvun puolivälissä (Korpo genom tiderna: 236). Ongelmana on, että rakennuksenjäännös 1 on niin matalalla tasolla merenpinnasta, että se olisi 1600-luvulla sijainnut aivan rannan tuntumassa. Se on tuskin kuitenkaan ollut rantavaja, koska siinä on ollut tulisija.

Iänmäärittäminen. Rakennuksenjäännös 1:n maksimi-ikä on 1725 ± 20 ja keskiveden tasoa vastaava ikä 1480 ± 40. Rakennuksenjäännös 2:n maksimi-ikä on 1600 ± 30 ja keskiveden tasoa vastaava ikä 1360 ± 50.

Löytöhistoria. Eklundin maininta vuodelta 1958 lienee varhaisin lähde. Viime vuoden maastotyössä en löytänyt kohdetta (raporttini 1995, s. 34). Paikasta antoivat minulle ennakkotietoja myös erikoissuunnittelija Leif Lindgren 19.10.1995 ja apulaisprofessori Sakari Hinneri 25.1.1996.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: –

Brunskär

2. Bärskär

Kivi-uuni

Sijainti. Karttalehti 1032 10, x = 6659 98, y = 1532 25, p = 6672 23, i = 3198 17, tsijt = 50, h = 12.3 (mitattu barometrisesti). Bärskärin pohjoisosassa, kuperalta kallionkielekkeellä pohjoiseen laskevassa maastossa.

Kuvaus. Särmikkäitä ja pyörityneitä, melko tasakokoisia (arviolta 10-50 kg) lohkkareita. W-seinämä säilynyt; se on suora, N-S-suuntainen ja sen pituus on noin 1.5 m. Kalliolla uunin W-puolella, W-seinämässä ja kalliolla uunin E-puolella on pitkänomaisia särmikkäitä lohkkareita, jotka ovat saattaneet muodostaa uunin katteen. Onkalo-osa on sammaleen ja turpeen peitossa ja siksi sen rakennetta ei voi määrittää. Lämpölaajenemisaurioita ei ole näkyvissä. Onkalon sisähalkaisija lienee ollut noin metri. Suuaukko pohjoiseen. Kysymyksessä on todennäköisesti kivi-uuni. Määrittämisen varmistaminen edellyttää lisätutkimuksia.

Löytöhistoria. Suullinen tieto kansallispuiston työntekijöiltä Tom Fredrikssonilta ja Trygve Löfrothilta 15.5.1996. En havainnut uunia edellisenä vuonna 11.8.1995 tekemässäni maastotyössä.

Hoito. Ei tarpeen. Saaristomeren kansallispuiston maalla.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

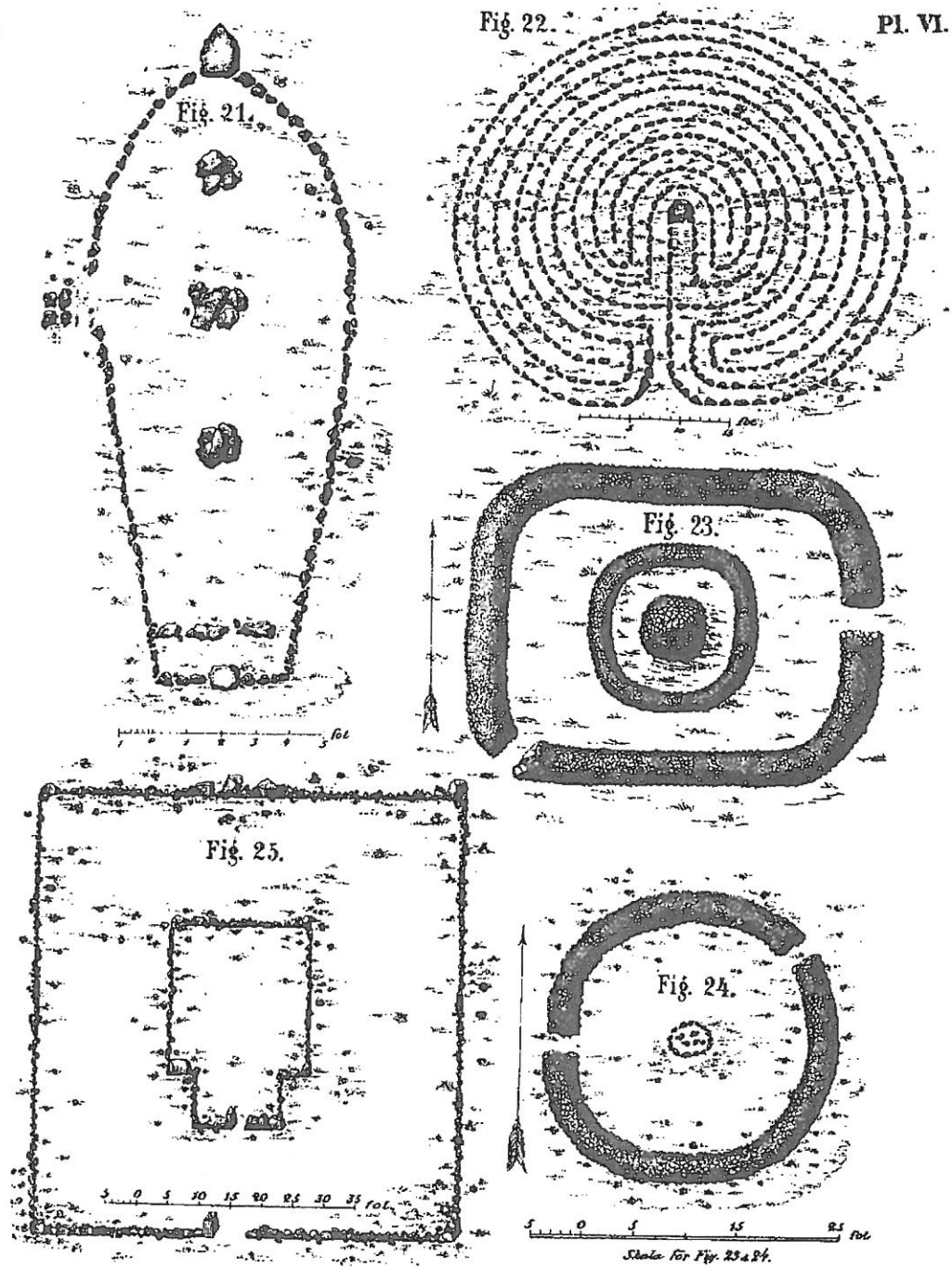
Aikaisemmat dokumentit: –

Jurmo

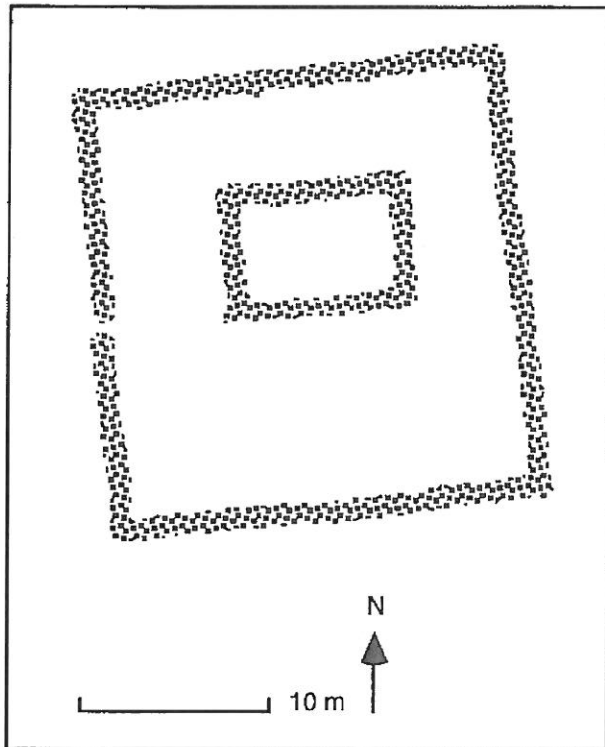
Jurmossa on pyöreitä kivilatomuksia, joista perinteisesti on käytetty nimitystä *munkring* (nimitys on siirtynyt tarkoittamaan samantapaisia rakenteita muuallakin saaristossa). *Munkring*-jäännökset mainitaan jo varhaisimmassa antikvaarisessa kirjallisuudessa. Gregorius A. Hallenius mainitsi Jurmon kivikehät väitöskirjassaan *Dissertatio gradualis Wirmoensis in Finlandia territorii memorabilia continens* vuonna 1741. Edgren (1977: 410) osoitti kuitenkin, ettei Hallenius ollut mitä todennäköisimmin itse vierailut Jurmossa, vaan että hän tukeutui aikansa perimätietoon. Fredric Wilhelm Radloffilla on Ahvenanmaata koskevassa monografiassaan vuodelta 1795 jo autenttisemmalta vaikuttavia tietoja kivikehistä (Radloff 1968). Ensimmäiset kuvalliset dokumentit esitti Lars Wilhelm Fagerlund pitäjänkertomuksessaan vuonna 1878 (kuvio 4). Jurmon kivikehiä koskevia tulkintoja ovat esittäneet myös myöhemmät kirjoittajat (Aspelin 1901; Edgren 1977; Tuovinen 1991).

Jurmossa on kuitenkin tehty suhteellisen vähän arkeologista maastotyötä. Ensimmäisen inventoinnin Jurmossa teki Marja Kopola vuonna 1971. Vuonna 1973 museoviraston merihistorian toimiston tutkijaryhmä tutki yhden *munkring*-jäännöksistä ja laati mittapiirroksen Grönvikenin kappelinjäännöksestä. Nämä tutkimukset keskittyivät kyläsaaren entuudestaan tunnettuihin muinaisjäännöksiin. Jurmon saaristoa ei ole aikaisemmin tutkittu.

Jurmon kyläsaaren kohteet on seuraavassa nimetty paikannimillä, *munkringien* tapauksessa Marja Kopolan käyttämällä numeroinnilla.

Kuvio 3. Kuvaliite L.W. Fagerlundin teoksesta *Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar* vuodelta 1878. Laivalatomus Hjortössä (fig. 21), labyrintti Utössä (fig. 22), Jurmon Kappalbackan jäännös (fig. 23), yksi Jurmon munkring-jäännöksistä sekä Jurmon Grönvikenin kappelinjäännös (fig. 25).

Kuvio 4. Kappelinjännös Jurmon Grönvikenissä.

3. Grönviken

Kappelin jännös

Sijainti. Karttalehti 1031 11, $x = 6635\ 36$, $y = 1535\ 37$, $p = 6647\ 40$, $i = 3199\ 05$, $tsijt = 50$, $h = 3.3$ (vaaittu). Jurmon kyläsaaren E-osassa, osittain päätemoreenin harjan S-rinteessä, osittain notkossa, jonka maaperä on soraa ja hiekkaa. Ympäristö on tasaista lohkareista nummea. Kuva 2.

Kuvaus. Klassinen muinaisjännös, jonka L.W. Fagerlund kuvasi (kuvio 3). Kaksi sisäkkäistä lohkareista koottua suorakaidetta, jotka esitettyjen tulkintojen mukaan muodostavat ympärysmuurin ja kappelirakennuksen kivijalan.

Ympärysmuurin sivut ovat likimain N-S- ja W-E-suuntaiset. Niiden suunnat määritettiin tähtämällä silmämääräisesti marssikompassilla. Kuviossa 4 magneettiset suunnat on korjattu tosisuunniksi.

Ympärysmuurin W-sivu koostuu pyöristyneistä lohkareista noin 3 kg:sta yli 100 kg:aan. W-sivun tosisuunta on $354^{\circ}/174^{\circ} \pm 2^{\circ}$. Pituus ulkopuolelta 24.1 m, leveys 1.0-1.4 m ja korkeus 0.4-0.7 m. Keskellä W-sivua on 0.5 m:n levyinen kulkuaukko, jonka N-puoleinen lohkare on suurikokoinen ja kuusitahokkaan muotoinen. Kulkuaukkoa reunustavat graniittilohkareet ovat poikkileikkaukseltaan suorakulmaisia. Varsinkin kulkuaukon pohjoispuoleinen lohkare on säännöllisen kuusitahokkaan muotoinen; eteläpuoleinen on kaatunut. Kulkuaukkoa reunustaviksi lohkareiksi on valittu erikoisen muotoisia kappaleita. Pohjoisen puoleinen kohoaa maasta 0.7 m. Eteläpuoleinen on kyljellään maassa, ja sen pituus on 1.0 m. Molemmat lohkareet painavat satoja kiloja. Varsinkin sisäpuoli on suoraviivainen, pysty ja hyvin säilynyt.

N-sivu koostuu pyöristyneistä lohkareista 2 kg:sta noin 200 kg:aan. N-sivun suunta on $84^{\circ}/264^{\circ} \pm 2^{\circ}$. Pituus ulkopuolelta on 23.0 m, leveys 0.7-1.0 m, korkeus noin 0.5 m. E-osa suurelta osin kanervikon peitossa ja koostuu osaksi rivissä olevista suurista lohkareista; W-osa on kylmämuurausta.

E-sivu koostuu enimmäkseen pyöristyneistä lohkareista noin 3 kg:sta useaan sataan kiloon. E-sivun suunta on $354^{\circ}/174^{\circ} \pm 2^{\circ}$. Pituus ulkopuolelta noin 23 metriä, leveys 0.5-1.0 m, korkeus 0.2-0.6 m. Hiu-

kan sivun keskiosaa pohjoisempaan on neljä muita suurempaa lohkaretta, joista kolme on asetettu peräkkäin muuriin. Kaksi keskimmäistä on kaatunut sisäänpäin. Pystyssä olevien korkeudet ovat 1.0 ja 0.8 m.

S-sivu koostuu enimmäkseen pyöristyneistä lohkarista noin 2 kg:sta useaan sataan kg:aan. Suunta on $84^\circ/264^\circ \pm 2^\circ$. Pituus ulkopuolelta on 23.1 m, leveys 0.6-1.2 m, korkeus 0.4-0.7 m. E-päässä on suuri yksittäinen pyöristynyt lohkar. Sivun on katajien peitossa ja yksityiskohtia on vaikea havainnoida.

Kappelin kivijalan jäännökset ovat epämääräisemmät. Kivijalka on suorakaiteen muotoinen, W-sivun pituus > 5.5 m, N-sivun pituus 10.0 m, E-sivun noin 7.2 m ja S-sivun 10.2 m. Sivujen suunta poikkeaa ympärysmuurista noin $2^\circ\text{...}4^\circ$ vastapäivään. Kivijalan lohkarit ovat suuremmat kuin muurissa, enimmäkseen (moni)satakiloisia lohkarita riviin asetettuina. Lohkarit on asetettu tasaiset sivut ulospäin siten, että muodostuu mahdollisimman tasainen kivijalka. Kivijalan N-sivun ulkoreuna on suoraviivainen, hyvin säilynyt. Joissakin sen lohkarissa on selviä lämpölaajenemisvaurioita. SW- ja NE-kulmissa on suuret suorakulmaiset graniittilohkarit. Samanlainen on SE-kulmakivi, mutta se näyttää kaatuneen kyljelleen. NW-kulmakivi näyttää puuttuvan. S-sivun suoraviivaista kivijalkaa on säilynyt 5.3 m:n pituudelta, muutoin se on epämääräinen ja hajonnut. Kivijalan SW-osa on hajonnut ja epämääräinen.

Kivijalan keskiosassa on maassa litteitä hiekkakivi- tai arkosiittilaakoja. Ne saattavat olla lattiakiveyksen jäännös. Jurmolaisen opettajan Paul Anderssonin mukaan hiekkakiviä on aikojen kuluessa kuljetettu pois, mutta niitä on silti jäljellä niin monta, ettei niiden esiintyminen tunnu sattumalta.

Tulkinta. Jo F.W. Radloff esitti vuonna 1795, että Jurmon itäpäässä oleva konstruktio on kappelin jäännös. Samaa kantaa edusti J.R. Aspelin (1901). Edgren (1977: 411-412) katsoo konstruktion pohjakaavan ja sen huolellisen rakennustavan puolustavan käsitystä siitä, että kyseessä on jäännös Jurmon nykyistä kappelia iäkkäämmästä kappelista. Tähän voi vielä lisätä, että rakenteen sivujen pääilmansuuntien mukaiset suunnat viittaavat samaan suuntaan. Toistaiseksi ei liene esitetty uskottavampaa tulkintaa.

Kappelin kivijalka ja sitä ympäröivä muuri ovat todiste suuresta rakennusprojektista. Työ on ollut huolellista ja tarkkaa. Paikalle on tuotu raskaasti liikuteltavia ja huolellisesti valikoituja lohkarita. Jäljellä olevissa rakenteissa on kaksi kiintoisaa yksityiskohtaa. Ensinnäkin lohkarissa esiintyy siellä täällä lämpölaajenemisvaurioita, jotka ovat syntyneet korkean lämpötilan vaikutuksesta. Toiseksi eräät monisatakiloiset lohkarit ovat kumollaan ja kappelin raskastekoisen kivijalan lounaisosa on hajallaan. Näin suuret lohkarit eivät liiku roudan vaikutuksesta, vaan ne on todennäköisesti tarkoituksellisesti kaadettu josakin yhteydessä. Jäljet viittaavat siis tulipaloon, ehkä kappelin tahalliseen hävittämiseenkin.

Huolellisin tutkimuksin on periaatteessa mahdollista hankkia paljon lisätietoa konstruktion luonteesta, iästä ja sen mahdollisesta tuhoutumisesta, mutta tutkimuksen hintana on konstruktion tutkittavien osien tuhoutuminen. Mahdollisen tulipalon selvittämiseksi olisi kiintoisaa tehdä Jurmon suon siitepöly- ja hiilipartikkelianalyysi, joka voisi tuoda evidenssiä Jurmon metsä- ja muun kasvillisuuden muutoksista ja mahdollisista maastopaloista.

Iänmäärittäminen. Ympärysmuurin sisäpuolen alimman kohdan korkeudeksi vaaittiin $h = 3.3$. Samalla määritettiin korkeus $h = 4.05$ sen lohkarin yläpinnalta, joka on toisena W-muurissa etelästä päin luettuna. Alimmasta korkeudesta saadaan maksimi-ikäsi 1540 ± 40 ja keskiveden tasoa vastaavaksi iäksi 1280 ± 60 .

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Saaristomeren kansallispuiston maalla.

Aikaisemmat dokumentit. Radloff 1968. Fagerlund 1878: 292-293. Sjöros 1887: 168. Inventointiraportti Marja Kopola 1971 (museovirasto), muinaisjäännös 14:VI. Museoviraston merihistorian toimisto, mitaus 1974. Edgren 1977. Edgren 1980. Edgren & Hiekkänen 1990. Tuovinen 1991: 98-99.

4. Munkring V (Krösonfolksberget)

Tomtning-jäännös (munkring)

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6635 28, y = 1535 15, p = 6647 34, i = 3198 82, tsijt = 50, h = 7.7 (vaaittu). Jurmon itäosassa, päätemoreenin harjan S-puolella. Maaperä hiekkaa, soraa ja kivikkoa kaakoon loivasti kaltevassa maastossa. S-puolella laaja siirtolohkarealue.

Kuvaus. Enimmäkseen pyörityneitä, melko tasakokoisia, tyypillisesti noin 10-30 kg:n lohkaraita soikeassa kehässä. Kehää rajaa kaksi puolikaaren muotoista kylmämuuria, joiden väliin jää W- ja E-puolille kulkuaukot, portit. Ulkomitat 11.2 m (N-S) ja 11.3 m (W-E), sisämitat 7.7 m (N-S) ja 7.5 m (W-E). Muurin korkeus on 0.4-0.6 m. Kuten Marja Kopola toteaa raportissaan, NW-seinä on noin kolmen metrin pituudelta suora, muutoin kehä on säännöllisen ympyrän muotoinen. Keskellä on kolmen metrin läpimittainen rykelmä maantasaisia lohkaraita ja rykelmän keskellä kivetön, hieman kuopalla oleva neliömetrin suuruinen alue. Sisäala on muutoin tasainen. Kehän E-portin leveys on 0.8 m ja W-portin 0.3 m.

Tulkinta. Jurmon *munkring-jäännöksistä*, joista Krösonfolksbergetin kivikehä on itäisin, kirjoitti ensimmäisenä Gregorius A. Hallenius vuonna 1741. Hänen mukaansa Kökarin harmaaveljet löysivät nämä muinoin (lat. *olim*) rakennetut kivikehät Jurmosta. Jos Halleniuksen teksti otetaan historiallisesti totena, mainintaa Kökarin munkeista voidaan pitää ajoittavana. Edgren (1977) määrittää kivikehät vanhemmiksi kuin 1400-luvun puolivälin Kökarin luostarin rakentamiseen viitaten. Uudet tutkimukset Kökarin luostarissa siirtänevät kuitenkin ajankohtaa aikaisemmaksi (Gustavsson 1990).

Halleniuksen teksti ei kuitenkaan kerro mitään siitä, mihin tarkoitukseen *munkringit* olisi rakennettu. Edgren (1977: 413) ehdottaa, että kiveykset olisivat lampaiden tai vuohien aitauksia taikka paikkoja, joihin on pystytetty puuristejä muistomerkeiksi (Edgren 1980: 106), minä puolestani (1991: 99), että kivikehät olisivat *tomtning-jäännöksiä*. Jurmon kivikehät ovat nimittäin hyvin lähellä itäruotsalaiseen Vareniuksen A-tyyppiin (Varenius 1978) kuuluvia *tomtning-jäännöksiä*. Jurmon kehät ovat tosin suuri-kokoisia, mutta eivät kuitenkaan aivan poikkeuksellisen suuria (Olofsson & Lindström 1990, s. 8). Kuten A-tyypin *tomtningeissa*, myös muutamassa Jurmon *munkringissä* on keskellä pieni kivikasa. Se on todennäköisesti tukikiveys pylväälle, jonka varaan (purjeesta tehty – Pettersson 1967) kattorakenne on tuettu. Kahdesta vastakkaisilla sivuilla olevasta oviaukosta käytössä on ollut aina leenpuoleinen.

Iänmääritys. Vaaitusta korkeudesta saadaan Glückertin suhdediagrammiin (Glückert 1976: liite 1) vertaamalla maksimi-ikäsi hiukan Litorina VII -rantapintavyöhykettä (AD 200 ¹⁴C uncal) nuorempi ikä, likimäärin 300-600.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit. Radloff 1968. Fagerlund 1878: 292-293. Sjöros 1887: 168. Inventointiraportti Marja Kopola 1971 (museovirasto), muinaisjäännös 14:V. Edgren 1977. Tuovinen 1991: 98-99.

5. Munkring IV

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6635 30, y = 1534 92, p = 6647 38, i = 3198 59, tsijt = 50, h = 9.3 (vaaittu). Jurmon päätemoreenin harjalla, vaakasuoralla alustalla. Maaperä kivikkoa ja soraa.

Kuvaus. Enimmäkseen pyöristyneitä, melko tasakokoisia lohkareita soikeassa kylmämuuratussa kehässä. Ulkomitat 10.6 m (W-E) ja 10.3 m (N-S), sisämitat 7.4 m (W-E) ja 7.5 m (N-S). Muurin korkeus on 0.4-0.5 m, NW-reunalla on kumpumainen muurin osa, jonka korkeus on noin 0.7 m. Keskiosassa on lohkareita, jotka ovat varvikon peitossa niin, ettei niiden mahdollisesti muodostamaa rakennetta voi määrittää. Sisäala on muutoin tasainen. W-osassa on 0.3 m:n levyinen portti ja E-osassa mahdollisesti kapea 1 dm:n levyinen portti. Rakenne kätkeytyy suurelta osin variksenmarja- ja kanervavarvun alle.

länmääritys. Jäännös on likimain Glückertin (1976) Litorina VII -rantapintavyöhykkeen korkeudella, joten sen maksimi-ikä on noin AD 200.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit. Radloff 1968. Fagerlund 1878: 292-293. Sjöros 1887: 168. Inventointiraportti Marja Kopola 1971 (museovirasto), muinaisjäännös 14:IV. Edgren 1977. Tuovinen 1991: 98-99.

6. Munkring III

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6635 41, y = 1543 75, p = 6646 69, i = 3207 41, tsijt = 50, h = 10.1 (vaaittu). Jurmon päätemoreenin harjalla vaakasuorassa maastossa. Maaperä soraa. Kuva 3.

Kuvaus. Tutkittu heinäkuussa 1973 ja koottu uudestaan kaivauksen jälkeen. Kaivaus oli löydötön. Nykyasussa pyöristyneitä, melko suurikokoisia, tyypillisesti noin 5-30 kg:n lohkareita pyöreässä kehässä. Kehää rajaa kaksi puolikaaren muotoista kylmämuuria, joiden väliin jää W- ja SE-puolille portit. Nykyasussa ulkomitat 9.7 m (N-S) ja 10.4 m (W-E), sisämitat 7.2 (N-S) ja 7.0 m (W-E). W-sivulla 0.3 m:n levyinen portti, ESE-sivulla 0.4 m:n levyinen portti. Keskellä on ryhmä lohkareita, Kopolan mukaan siinä oli myös kuoppa.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit. Radloff 1968. Fagerlund 1878: 292-293. Sjöros 1887: 168. Inventointiraportti Marja Kopola 1971 (museovirasto), muinaisjäännös 14:III. Museoviraston merihistorian toimiston kaivaus 1973. Edgren 1977. Edgren 1980. Tuovinen 1991: 98-99.

7. Munkring II

Tomtning-jäänös

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6635 41, y = 1534 55, p = 6647 52, i = 3198 24, tsijt = 50, h = 11.4 (vaaittu). Päätemoreenin laella vaakasuorassa maastossa, pienen kalliopaljastuman NW-puolella. Maaperä soraa.

Kuvaus. Lohkareita pyöreässä kehässä, jonka rajaa kaksi puolikaaren muotoista kylmämuuria. Niiden väliin jää W- ja E-puolille portit. Näkyvissä olevat lohkareet ovat enimmäkseen pyörityneitä ja melko tasakokoisia. Ne ovat suurimmaksi osaksi varvikon peitossa. Ulkomitat ovat 10.1 m (N-S) ja 10.0 m (W-E), sisämitat 7.8 m (N-S) ja 7.4 m (W-E). Kehän korkeus on 0.7 m ulkopuolelta mitattuna. Kehän rajaama maanpinta on muutaman desimetrin korkeammalla kuin ympäröivä maanpinta. W-portin leveys on 0.4 m, E-portin 0.7 m. Keskellä kuoppa ja varvikosta erottuvia yksittäisiä lohkareita.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit. Radloff 1968, Fagerlund 1878: 292-293, Sjöros 1887: 168. Inventointiraportti Marja Kopola 1971 (museovirasto), muinaisjäänös 14:II. Edgren 1977, Edgren 1980. Tuovinen 1991: 98-99.

8. Kappalbackan

Rakennuksenjäänös

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6635 42, y = 1534 21, p = 6647 56, i = 3197 90, tsijt = 50, h = 15 (arvioitu peruskartasta). Päätemoreenin laella, korkeimmalla kohdalla vaakasuorassa maastossa. Maaperä on hiekkaa ja soraa. Paikalta on esteetön näkyvyys kaikkiin ilmansuuntiin.

Kuvaus. Konstruktiossa on massiivinen soikea lohkarekehä, jonka sisäpuolella on suorakaiteen muotoinen rakenne, luonteeltaan lähinnä rakennuksen kivijalka (kuvio 3).

Ulkokehässä on suuria pyörityneitä lohkareita noin 20 kg:sta useaan sataan kg:aan. Ulkomitat ovat 15.1 m (W-E) ja 14.0 m (N-S). Kehä kohoaa noin 0.5-0.8 m ympäröivästä maanpinnasta. W-reunassa on 0.4 m:n levyinen portti ja E-reunassa 0.3 m:n levyinen portti. Kehän leveys on noin 2.0-2.6 m. S- ja E-puolilla kehä on suora, muilla sivuilla pyörityvä. Kehä on osittain peittynyt tiheään katajikon alle.

Kehän sisäpuolella oleva konstruktio ei ole keskellä, vaan hiukan E-puolella. Konstruktiossa on suora 5.5 m:n pituinen suurista riviin asetetuista lohkareista koostuva S-sivu, 4.8 m:n pituinen E-sivu ja 5.5 m:n pituinen N-sivu. W-sivu puuttuu. Rakenteen keskellä on kasa lohkareita.

Tulkinta. Tämäkin konstruktio on tunnettu kauan. Sen luonteen määrittäminen ilman tutkimuksia on ollut vielä tulkinnanvaraisempaa kuin muiden Jurmon kyläsaaren muinaisjäänösten. Todennäköisesti on kysymyksessä rakennuksenjäänös. Nimi *Kappalbackan* viittaa kappeliin, ja Jurmon kylässä konstruktioita onkin pidetty kappelin jäänöksenä. Tämän on kertonut mm. opettaja Paul Andersson Leif Lindgrenille Saaristomeren kansallispuiston inventoinnin yhteydessä vuonna 1974.

Hoito. Katajien raivaaminen ja niiden kasvun pitäminen aisoissa.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Fagerlund 1878: 292-293, Sjöros 1887: 168. Inventointiraportti Marja Kopola 1971 (museovirasto), muinaisjäänös 14:I.

9. Västerrevet

Verkkoulkujen kiviraunioita

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6634 60, y = 1532 76, p = 6646 87, i = 3196 38, tsijt = 50, h = 4.3 (vaaittu). Jurmon länsiriutan NE-päässä, laella. Maaperä huuhtoutunutta kivikkoa. Kuva 4.

Kuvaus. Joukko pieniä kiviraunioita SW-NE-suuntaisessa ketjussa pitkin lakea, paikoin tasaisin välimatkoin (kuvio 6). Rauniot on kasattu pyörityneistä, enimmäkseen alle 10 kg:n kivistä. Kaikki rauniot ovat jonkin verran jäkälöityneitä, eniten raunio 16. Mittasin selvästi jäkälöityneet kivirauniot, kaikkiaan 17. Lähistöllä on lisäksi jäkälättömiä kiviraunioita ja lähempänä länsiriutan kärkeä yksittäisiä jäkälöityneitäkin. Raunioiden mitat ovat koillisimmasta (n:o 1) lounaisimpaan (n:o 17) 1.5, 1.8, 2.0, 1.7, 1.7, 2.6, 1.5, 2.0, 2.6, 2.5, 1.9, 1.9, 1.2, 1.1, 2.0, 2.3 ja 1.6 m. Raunio 17 NW-reuna on osittain hajonnut, koska sen yli on ajettu maastomootoripyörällä.

Västerrevetin kivirauniot ovat todennäköisesti verkkojen tai nuotan kuivaamiseen käytettyjen hangaspuiden tukikiveyksiä. Ne muistuttavat vuosisadan alkupuolen verkkotarhojen (mon. *skötgällar*) jäännöksiä, joita voi havaita Jurmon vanhassa kalasatamassa Sorgenissa. Siellä on tasaisin välimatkoin pieniä kiviraunioita. Useiden keskellä on vielä lahonneen hangaspuun jäännöksiä. Västerrevetissä ei ole säilynyt puunjäännöksiä, ja pitkälle ehtinyt jäkälöityminen viittaa raunioiden korkeampaan ikään. Turunmaan saaristossa iäkkäät verkkoulkujen tukirakenteet näyttävät toistaiseksi olevan harvinaisia. Enemmän niitä on dokumentoitu Satakunnan (Vainio 1983) ja Pohjois-Pohjanmaan ulkoluoodoilta (Jarva & Okkonen 1991: 97). Norrbottenin saaristossa ne ovat yleisiä ja ne ajoittuvat 1600-luvulta tälle vuosisadalle (Klang *et al.* 1991: 270-271, 299).

Haastattelemani jurmolaiset Paul Andersson ja Östen Mattson eivät tunne Västerrevetin kiviraunioiden alkuperää. He pitivät raunioita turistien rakentamina.

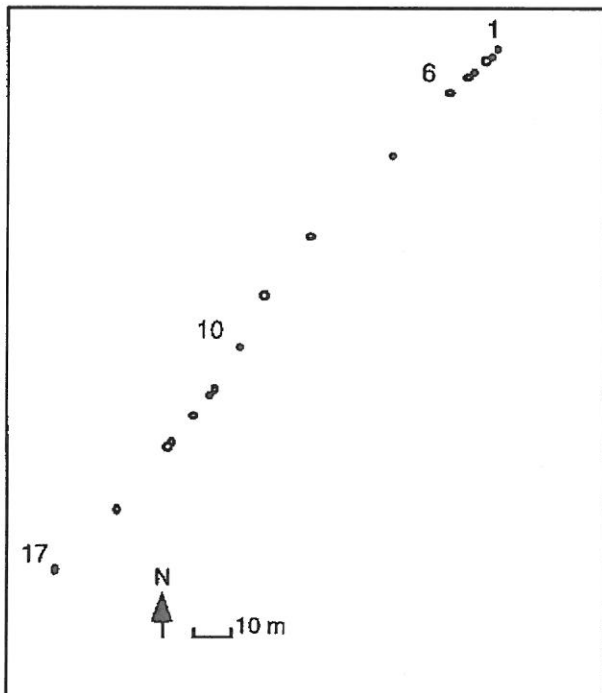
Iänmääritys. Kiviraunio n:o 6 korkeudeksi vaaittiin $h = 4.3$, josta saadaan maksimi-ikäsi 1310 ± 60 ja keskiveden tasoa vastaavaksi iäksi 1050 ± 80 .

Löytöhistoria. Havaitsin sattumalta kivirauniot 18.6.1988.

Hoito. Ei tarpeen. Sijaitsee Saaristomerен kansallispuiston rajoitusosassa.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: –

Kuvio 5. Asemapiirros. Jurmo, Västerrevet. Verkkoulkujen kivirauniot.

10. Moringharu 1

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6634 88, y = 1532 60, p = 6647 17, i = 3196 24, tsijt = 50, h = 3.5 (vaaittu). Moringharun luodon W-osassa, lähellä rantaa, kallioiden ympäröimässä notkossa vaakasuoralla kivikkoisella alustalla. Kuva 5.

Kuvaus. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita soikeassa kehässä. Lohkareet ovat noin 30 kg:sta useaan sataan kiloon; SW-reunalla on keskimäärin hiukan pienempiä lohkareita. Ulkomitat 5.8 m (N-S) ja 4.3 m (W-E). Sisämitat noin 3.5 m (N-S) ja 2.3 m (W-E). W- ja S-seinäminä suuria lohkareita, E-seinämässä hiukan pienempiä päällekkäin nostettuja lohkareita, joista osa näyttää kellahtaneen sisäpuolelle. Muurin korkeus on noin 0.2-0.5 m. W-reunassa on 0.8 m:n korkuinen siirtolohkare. Sisäala on tasainen lukuunottamatta muutamia hajalohkareita.

Neljä metriä *tomtning-jäännöksen* länsipuolella on kahden siirtolohkareen pystysuoran seinämän muodostama nurkka, joka aukeaa lounaaseen. Siirtolohkareiden seinämien korkeus maasta on 1.2-1.4 m. Nurkassa migmatiittisen kiven pinta on mustunut ja siinä näkyy lämpölaajenemisvaurioita. Nurkan edustalta on raivattu lohkareita. Kyseessä on todennäköisesti tulisijan jäännös. Myös siirtolohkareiden pohjoispuolella kiinteän kallion seinämää vasten on kallion ja siirtolohkareen rakoon kasattuja lohkareita, jotka saattavat olla tulisijan jäännös.

Iänmääritys. Maksimi-ikä 1490 ± 40, keskiveden tasoa vastaava ikä 1230 ± 60.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyön yhteydessä 6.6.1996.

Hoito. Ei tarpeen. Saaristomeren kansallispuiston rajoitusosassa.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: -

11. Moringharu 2

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6634 95, y = 1532 65, p = 6647 23, i = 3196 30, tsijt = 50, h = 2.9 (vaaittu). Moringharun luodon N-osassa, lähellä rantaa, erittäin louhikkoisessa maastossa. Likimain vaakasuoralla maanpinnalla louhikossa.

Kuvaus. Pyöristyneitä lohkareita (noin 3 kg:sta yli 100 kg:aan) melko säännöllisessä kehämuurissa. Muurirakenne on hiukan hajanainen ja liittyy osittain suoraan ympäröivään luonnontilaiseen lohkareikkoon, mutta on kuitenkin erotettavissa ja selvästi ihmisen tekemä. NE-osa muurista on epämääräisin. SW-osassa on aukko, jonka leveys on puolisen metriä. Muurin korkeus on epämääräinen, noin 0.5-0.6 m. Sisämitat 2.5 m (SE-NW) ja noin 2.0 m (SW-NE). Sisäala on epätasainen.

Tomtning-jäännöksestä neljä metriä länteen on pyöristynyt graniittinen siirtolohkare, jonka W-sivulta on raivattu lohkareita pois. Siirtolohkareen W-pinnalla on lämpölaajenemisvaurioita, joten kyseessä on todennäköisesti tulisija. Muutoinkin *tomtning-jäännöksen* lähiympäristössä on jälkiä lohkareiden siirtelemisestä ja kasaamisesta.

Iänmääritys. Maksimi-ikä 1620 ± 30, keskiveden tasoa vastaava ikä 1360 ± 50.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyön yhteydessä 6.6.1996.

Hoito. Ei tarpeen. Saaristomeren kansallispuiston rajoitusosassa.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: -

12. Moringharu 3

Veneenvetopaikka

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6634 85, y = 1532 72, p = 6647 13, i = 3196 36, tsijt = 50, h = 1.2 (vaaittu). Moringharun luodon E-osassa, lähellä Jurmon pääsaaren yhdistävää kannasta. Kanervikon peittämää louhikkoista maastoa.

Kuvaus. Kaksi pitkää pyöristyneistä lohkareista kasattua muuria, jotka alkavat suuren siirtolohkareen luota ja nousevat loivasti rannasta ylöspäin. Eteläisemmän muurin pituus on noin 21.5 m ja suunta ENE-WSW. Muuri kääntyy rannan päässä N-S-suuntaiseksi muutaman metrin pituudelta. Korkeus yläpäässä on 0.6 m. Pohjoisemmän muurin pituus on noin 16 m ja suunta SE-NW. Muurien väliin jää yläpäässä 9-10 m ja alapäässä noin 5 m leveä ala, joka on raivattu suurimmaksi osaksi puhtaaksi lohkareista. Rakenne on todennäköisesti veneenvetopaikka – tosin epätyyppillinen, koska tasaisiksi raivatut alat ovat venettä varten varsin leveitä.

lännmääritys. Klangin *et al.* (1991: 289-290) 1/3-sääntö olettaa, että tasoitettaessa veneen mairhinnostopaikkaa suurin osa lohkareista raivattiin rantavedestä ja vain noin 1/3 vesilinjan yläpuolelta. Raivatun alan rannan puoleinen alaosa on 1.2 m:n ja yläosa 2.4 m:n tasolla. 1/3-säännön mukaisesti laskettuna veneennostopaikka on raivattu keskiveden ollessa 2.0 m:n tasolla, siis 1560 ± 30 . Alinta tasoa vastaa ikä 1720 ± 20 ja ylintä tasoa ikä 1480 ± 40 .

Löytöhistoria. Löydetty maastotyön yhteydessä 6.6.1996.
Hoito. Ei tarpeen. Saaristomeren kansallispuiston rajoitusosassa.
Rauhoitusluokkaehdotus: II.
Aikaisemmat dokumentit: –

13. Estnäs

Tomtning-jäännös

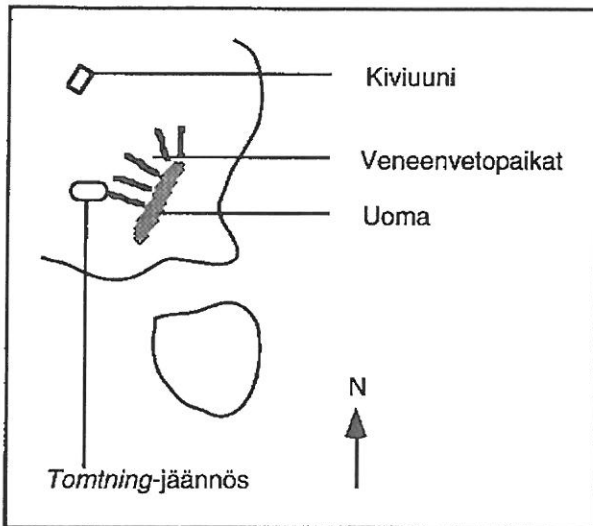
Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6634 92, y = 1535 18, p = 6646 97, i = 3198 82, tsijt = 50, h = 3.3 (vaaittu). Estnäsin niemessä Jurmon kyläsaaren SE-osassa, luohikkoisella loivasti rantaan laskevalla kanervanummella.

Kuvaus. Enimmäkseen pyöristyneitä, melko tasakokoisia lohkareita suorakaiteen muotoisessa matalassa muurissa. Muuri rajautuu sisäpuolelta selvästi, mutta liittyy ulkopuolelta varsinkin E-reunassa ympäröivään louhikkoon. Muurin korkeus on 0.3-0.5 m. Seinämien suunnat ovat N-S ja W-E. Ulkomitta N-S noin 4.5 m, W-E-ulkomitta epämääräinen. Sisämitat 3.3 m (W-E) ja 2.0 m (N-S). Sisätasanne on vaaka-suora, tasainen ja kanervan peitossa.

Neljä metriä etelään *tomtning*-jäännöksestä on 9 metriä pitkä SE-NW-suuntainen matala ja epäselvä muuri. Neljä metriä pohjoiseen on lohkarekasa, jossa näkyy lämpölaajenemisen irrottamia liuskoja, todennäköisesti tulisijan jäännös. Tulisijan jäännöksestä 10 metriä luoteeseen on lohkareista ladottu puoli-kaari, joka aukeaa kaakkoon ja jonka pituus on 7 metriä.

lännmääritys. Maksimi-ikä 1540 ± 40 , keskiveden tasoa vastaava ikä 1280 ± 60 .

Löytöhistoria. Löydetty maastotyön yhteydessä 12.6.1996.
Hoito. Ei tarpeen.
Rauhoitusluokkaehdotus: I. Saaristomeren kansallispuiston maalla.
Aikaisemmat dokumentit: –

Kuvio 6. Jurmon Enharu. Likimääräinen asemapiirros veneenvetopaikoista, mahdollisesta tomtning-jäännöksestä ja kiviuunista.

15. Enharu 2

Tomtning-jäännös (?)

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6633 68, y = 1536 40, p = 6645 63, i = 3199 92, tsijt = 50, h = 2.8 (vaaittu). Puuttoman ulkoluodon eteläosassa Jurmon kylämaan kaakkoispuolella.

Kuvaus. Enharunin veneenvetopaikan yläpuolella rinteessä. Neljän graniittisen siirtolohkareen väliin jää likimain suorakaiteen muotoinen alue, jonka pituus on noin 3 m (S-N) ja leveys 2.3 m (W-E). Siirtolohkareiden väliin on nostettu pienempiä irtaimia lohkareita. Rajautuva alue on melko tasainen lukuunottamatta keskellä olevaa lohkarekasaa. Katajien peitossa.

Iänmääritys. Maksimi-ikä 1640 ± 30 , keskiveden tasoa vastaava ikä 1370 ± 50 . *Tomtning-jäännös* liittyy kuitenkin selvästi veneenvetopaikkaan, joten se on tässä tapauksessa vanhempi kuin laskettu maksimi-ikä.

Löytöhistoria. Toimittaja Agneta Anderssonin joulukuussa 1994 antama tieto.

Hoito. Katajien kasvun pitäminen aisoissa.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –

14. Enharu 1

Veneenvetopaikka

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6633 68, y = 1536 41, p = 6645 63, i = 3199 93, tsijt = 50, h = 1.7 (vaaittu). Puuttoman ulkoluodon etelärannalla Jurmon kylämaan kaakkoispuolella. Kuva 6.

Kuvaus. Graniittisessa kalliiossa on etelästä nouseva notko. Notkoon on raivattu lohkareita siirtämällä SW-NE-suuntainen, runsaat 20 m pitkä ja 2-3 m:n levyinen uoma, josta veneet on vedetty rannalle likimain kohtisuorassa suunnassa uomaa vastaan (kuvio 3). Uoma on kostea ja sen E-reunalle on kasattu lohkareita. Lohkareista raivattuja tasanteita on neljä, numerointi seuraavassa etelästä alkaen:

1. Siirtolohkareiden väliin raivattu SE-NW-suuntainen tasainen alue, jonka pituus on noin 10 m ja leveys noin 1.2-2.0 m. Tiheän katajan peitossa.
2. Raivattu SE-NW-suuntainen tasainen alue, jonka pituus on noin 10 m ja leveys noin 2 m. N-puoleisessa vallissa paljon pyörystyneitä lohkareita. Tiheän katajan peitossa.
3. Raivattu SE-NW-suuntainen tasainen alue, jonka pituus on noin 9 m ja leveys 1.5-1.8 m. Tiheän katajan peitossa.
4. Raivattu S-N-suuntainen tasainen alue, jonka pituus on noin 8 m ja leveys alapäässä 2.0 m. Yläpää on epämääräinen.

länmääritys. Rantatopografiaa tarkastelemalla voi todeta, että paikan ollessa käytössä satamana veneet on tuotu uomaa pitkin rantaan ja vedetty maihin uomasta. Ranta on avoin etelään ja lounaaseen. Veneet on täytynyt saada vedetyksi tarpeeksi korkealle maihin, jotta ne eivät kolhiintuisi etelänpuoleisesta aallokosta. Sataman minimi-ikä saadaan määrittämällä uoman käyttökelpoista vedensyvyyttä vastaava keskiveden korkeus ja maksimi-ikä määrittämällä raivattujen tasanteiden ylin taso. Tarkastelemalla sitä tasoa, jolla veneenvetopaikan edustalla oleva uoma on maatonut käyttökeltvottomaksi, saadaan aikataso sataman käytön päättymiselle.

Kostean uoman rannan puoleisessa päässä on kuivempi hiukan korkeammalla oleva kohta, josta satama on alkanut madaltua. Se likimain samalla korkeudella kuin raivattujen tasanteiden alin taso, noin 1.7 m. Pienet korkeuserot osoittavat sataman käytön melko lyhytaikaiseksi. Koska veneet on vedetty rantaan, niiden on täytynyt uida matalassa ja olla kevyitä. Jos oletamme veneiden syväykseksi 0.5-0.6 m, saamme käyttökelpoista vedensyvyyttä vastaavaksi keskiveden korkeudeksi 2.2-2.3 m ja sataman minimi-ikäksi 1490...1510 ± 40. Raivattujen tasanteiden ylin taso on 2.6 m (taulu 1), joten satama ei voi olla vanhempi kuin 1430 ± 50. Uoman kuivumistaso, noin 1.7 m, merkitsee sitä, että veneitä ei ole enää 1600-luvulla juuri voinut vetää maihin, vaan ne on täytynyt kantaa. Tällä tasolla rannassa on lisäksi suuria lohkareita, jotka ovat rannan madaltuessa voineet kolhia veneitä. – Paikallistopografiasta voidaan siten päätellä, että Enharunin veneenvetopaikka on ollut käytössä 1400-luvun lopulta enintään 1500-luvun loppupuolelle.

Tasanne	Alin korkeus	Vastaava ikä	Ylin korkeus	Vastaava ikä	1/3-korkeus	1/3-ikä
1	1.73	1620 ± 30	2.43	1460 ± 40	2.20	1520 ± 40
2	1.67	1630 ± 30	2.50	1450 ± 40	2.22	1510 ± 40
3	1.72	1620 ± 30	2.58	1430 ± 50	2.30	1490 ± 40
4	1.73	1620 ± 30	2.18	1520 ± 40	2.03	1550 ± 30

Taulu 1. Enharu. Lohkareista raivattujen tasanteiden vaaitut korkeudet ja keskiveden korkeutta vastaavat iät alimman ja ylimmän tason sekä Klangin et al. 1/3-säännön mukaan.

Löytöhistoria. Toimittaja Agneta Anderssonin joulukuussa 1994 antama tieto.

Hoito. Katajien kasvun pitäminen aisoissa.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –

16. Enharu 3

Kiviuuni.

Sijainti. Karttalehti 1031 11, x = 6633 72, y = 1536 38, p = 6645 67, i = 3199 91, tsijt = 50, h = 5. Puuttomalla ulkoluodolla Jurmon kylämaan kaakkoispuolella, rantaan laskevassa louhikkoisessa rinteessä. Kuva 7.

Kuvaus. SSW-NNE-suuntainen vajaan metrin levyinen kallionrako. Kallionrakoon on asetettu poikittain laakakivi ja katettu se pikkukivillä siten, että kallionrakoon muodostuu uuni, jonka suuaukko on pohjoiseen. Uunin onkalon syvyys 0.6 m, leveys 0.5 m ja korkeus 0.4 m. Onkalon seinämissä ei ole selviä lämpölaajenemisaavioita. Uunia ympäröivä kallio ja suuret lohkareet antavat hyvän tuulensuojan eteläpuoleisille tuulille.

Löytöhistoria. Toimittaja Agneta Anderssonin joulukuussa 1994 antama tieto.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: -

17. Stora Måsskär

Rakennuksenjäännös?

Sijainti. Karttalehti 1031 10, x = 6628 47, y = 1533 86, p = 6640 66, i = 3196 92, tsijt = 50, h = 8 (arvioitu peruskartalta). Jurmon eteläpuolella olevalla puuttomalla ulkoluodolla, hiukan luodon huipun alapuolella.

Kuvaus. H:n muotoinen suurista, jopa monisatakiloisista pyörityneistä lohkareista tehty rakenne, jonka haarat avautuvat kaakkoon ja luoteeseen. Rakenteen eteläpuolella on lohkareiden ympäröimä solumainen kolo. H:n muotoisen rakenteen haarojen pituus on noin 4.5 m ja korkeus 1.1 m. Rakenne on raskastekoinen *tomtning*-jäännökseksi. Uskon sen olevan kalamajan tai muun rakennuksen jäännös.

Löytöhistoria. Toimittaja Agneta Anderssonin joulukuussa 1994 antama tieto.

Hoito. Katajan kasvun pitäminen aisoissa.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: -

Utö

18. Alu

Kallioon hakattuja merkkejä

Sijainti. Karttalehti 1031 07, x = 6624 85, y = 1523 55, p = 6637 99, i = 3186 31, tsijt = 50, h = 1...5 (arvioitu peruskartasta). Alun kalakarin satamalahden pohjukassa, kalamajan SW- ja S-puolilla olevissa kallioissa. Kuva 8.

Kuvaus. Enimmäkseen melko hyvin luettavia merkkejä, jotka ovat todennäköisesti Alussa asuneiden se-sonkikalastajien hakkaamia. Löydetyt merkit ovat seitsemässä ryhmässä.

1. Merkit

MS
1900

rantakalliossa. Kuvion pituus 15 cm ja leveys 15 cm. Pinta kallistuu 32° S.

2. Merkit

Adolph Sylvander
I
Från Stromma
1818. 1819. 1820 1821
1822 1823 1824 1825 1826 1827
1845

rantakalliossa (kuva 8). "Stromma" tarkoittanee Kemiön Strömmaa. Kuvion pituus 81 cm, leveys 62 cm, pinta 8°-24° S.

3. Merkit

JohA

rantakalliossa. Merkit huonosti luettavissa. Kuvion pituus 16 cm, leveys 10 cm, pinta 8° SW.

4. Merkit

ML 1920

rantakalliossa. Kuvion pituus 60 cm, leveys 11 cm, pinta 20°-28° S.

5. Merkit

T.E.J.

kalliossa kalamajan S-puolella. Kuvion pituus 32 cm, leveys 10 cm, pinta vaakasuora.

6. Merkit

William Johanzon
1906

kalliossa kalamajan S-puolella. Kuvion pituus 127 cm, leveys 32 cm, pinta 0°-4° NE.

7. Merkit

1882

kalliossa kalamajan S-puolella. Kuvion pituus 30 cm, leveys 9 cm, pinta 8°-10° NW.

Löytöhistoria. Puistonjohtaja Jouko Högmänderin vuonna 1995 antamat ennakkotiedot.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: –

Nauvo

Berghamn

19. Boskär

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6658 41, y = 1543 18, p = 6669 67, i = 3208 93, tsijt = 50, h ≈ 15 (arvioitu peruskartalta). Kallioisessa kuivaa männikköä kasvavassa maastossa, ympäristöstä vain hiukan kohoavalla huipulla, laakealla vaakasuoralla kallionpinnalla. Näkyvyys puuston peittämä.

Kuvaus. Pyöreä, leikkaukseltaan epämääräinen hautaraunio, jonka pituus on 5.2 m, leveys 5.1 m ja korkeus 0.4 m. Näkyvissä olevat kivet ovat melkein pelkästään pyöristyneitä ja melko tasakokoisia (noin 2-40 kg). Keskiosassa on matala kuoppa. N-reunassa ja S-osassa kasvaa kaksi mäntyä.

Löytöhistoria. Tom Fredrikssonin antama ennakkotieto 15.5.1996.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Saaristomeren kansallispuiston maalla.

Aikaisemmat dokumentit: –

20. Ådön

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6655 48, y = 1548 81, p = 6666 24, i = 3214 27, tsijt = 50, h ≈ 20 (arvioitu peruskartasta). Loivapiirteisellä kalliolla Ådön keskiosassa korkeimpien huippujen eteläpuolella. Kuperalla, epätasaisella kalliopinnalla. Ei sanottavasti näkyvyyttä lähimaisemaan.

Kuvaus. Reunoiltaan epämääräinen, matalahko ja tasainen hautaraunio, jonka pituus on 6.1 m (W-E), leveys 5.2 m ja korkeus 0.4 m. Enimmäkseen pyöristyneitä kiviä ja lohkareita (noin 0-40 kg), joukossa särmikkäitäkin. Kallionharjanteen kohdalla kiveys on tiivein. Kiviä on mahdollisesti valunut hiukan kalliota alas pohjoisen puolelle, muutoin ehjä rakenne. Haudassa on erityisen paljon hiekkakivi/arkosiittilaakoja. Niitä on päällisin puolin laskettuna kolmisenkymmentä, kun lohkareiden kokonaismäärä haudassa lienee ehkä 200-400. Hautaan on selvästi valikoitu punaista kiviainesta Vertailun vuoksi: Ådön huipun pohjoispuolella olevassa pirunpellossa (x = 6655 72, y = 1548 95) on hiekkakiven osuus pinnassa enintään noin prosentin luokkaa. Punaisen kiviaineksen valikointi hautoihin tunnetaan mannerannikolta sekä pronssi- että rautakautisista yhteyksistä (Miettinen 1980; Miettinen 1986; Kuokkanen & Korkeakoski-Väisänen 1985).

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 6.8.1996 Leif Lindgrenin ja Kimmo Syrjäsen havaintojen 29.5.1995 ja 6.6.1995 perusteella.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Saaristomeren kansallispuiston rajoitusosassa.

Aikaisemmat dokumentit: –

21. Åsbacka

Kylätontti

Sijainti. Karttalehti 1034 02, x = 6660 69, y = 1544 50, p = 6671 82, i = 3210 45, tsijt = 50, h ≈ 10 (arvioitu peruskartasta). Haka Berghamnin kylässä, pellon ja rannan välissä olevan kallion laella ja S-rinteellä. Kuva 9.

Kuvaus. Korkeimmalla kohdalla kansallispuiston maalla on kolme puolen metrin korkuista maakumpua, joissa on lohkkareita tiiviin ruokamultakerroksen ja nurmen alla. Kummuista parikymmentä metriä etelään ja lounaaseen tontinrajan eteläpuolella on kaivinkoneella kuorittu pintaa pois. Pintanurmen alta on paljastunut ruokamultakerros, jonka alla on kiviä ja soraa. Ruokamultakerroksessa on palanutta savea, palanutta ja palamatonta luuta, tiilenporoa, fajanssia, puuhiiltä ja rikkipalaneita kiviä. Topografia, kummut ja ruokamultakerroksen löydöt viittaavat nykyistä kylää vanhempaan kylätonttiin. Berghamnilaisen Edith Janssonin kertoman mukaan sama käsitys on kulkenut kylässä perimätietona.

Löytöhistoria. Tom Fredrikssonin antama ennakkotieto 15.5.1996.

Hoito. Laidunnuksen jatkaminen kansallispuistoon kuuluvassa osassa kylätonttia.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Kuuluu osittain Saaristomeren kansallispuistoon.

Aikaisemmat dokumentit: –

Stenskar

22. Öijen

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 05, x = 6661 62, y = 1558 90, p = 6671 44, i = 3224 89, tsijt = 50, h = 8.9 (vaaittu). Öijenin NW-osassa, rannasta nousevassa kallioisessa rinteessä, pohjoiseen laskevalla sammaleisella kalliolla. Näkyvyyttä on voinut olla ainoastaan luoteeseen.

Kuvaus. Pyöreä, kuperaprofiilinen hautaraunio, jonka pituus ja leveys on 4.6 m ja korkeus 0.5 m. Näkyvissä olevat lohkkareet ovat enimmäkseen pyöristyneitä ja melko tasakokoisia, joukossa on särmiikkäitäkin. Pinta on sammaleen peitossa. Keskosassa on viisi muita suurempaa lohkkareta, jotka on asetettu siten, että muodostuu suora kulma ja W-E- ja N-S-suuntaiset sivut, joiden pituudet ovat 1.8 m ja 1.6 m. Ei ole mahdotonta, että rakenne on kiviunin jäännös, mutta sellaiseksi rakenne on kuitenkin kovin suuri. Se on siksi luokiteltu hautaraunioksi.

lännmääritys. Maastokorkeus on likimain sama kuin Glückertin rantapintavyöhyke Litorina VII, jonka ikä on noin AD 200.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 19.7.1996.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –

Grötö

23. Grötö 1

Kivi-uuni

Sijainti. Karttalehti 1034 05, x = 6663 77, y = 1557 18, p = 6673 74, i = 3223 37, tsijt = 50, h = 6.5 (mitattu barometrisesti). Grötön pohjoisrannan tuntumassa, kallion itärinteessä. Kuva 10.

Kuvaus. Enimmäkseen särmikkäistä kivistä ja lohkarista koottu kivi-uuni, jonka koillisseinämänä on kallioportaan jyrkästi viettävä pinta. Uunin kate ulottuu kallioportaan tasolle. Pituus ja leveys 1.6 m, korkeus 0.9 m. Suuaukko luoteeseen. Onkalo on hyvin säilynyt. Sen pituus on 0.9 m, leveys 0.7 m ja korkeus sisältä noin 0.4 m. Suuaukon leveys on 0.4 m ja korkeus 0.2 m. Suuaukon päällä on särmikäs laaka. Holvaus on tehty suurista lohkarista, joiden välejä on täytetty pikkukivillä. Pinnoissa erottuu lämpölaajenemisvaurioita, ja muutamat lohkarit ovat halkeilleet. Sammaleen ja poronjäkälän peitossa, ei juuri lainkaan *Rhizocarponia*. Hyvin säilynyt.

Löytöhistoria. Leif Lindgren on noteerannut uunin Saaristomeren kansallispuiston inventointiaineistossaan vuodelta 1974.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: Leif Lindgrenin aineisto.

24. Grötö 2

Kivi-uuni

Sijainti. Karttalehti 1034 05, x = 6663 93, y = 1557 64, p = 6673 86, i = 3223 84, tsijt = 50, h = 7.8 (mitattu barometrisesti). Grötön pohjoisrannan tuntumassa, loivapiirteisessä kalliomaastossa.

Kuvaus. Särmikkäistä ja pyörityneistä kivistä ja lohkarista kootun uunin jäännös kapealla SE-NW-suuntaisella kallioselänteellä. Rakenne on hajonnut ja kivet levinneet alueelle, jonka pituus on 5.9 m (SE-NW) ja leveys 3.9 m (SW-NE). Kivikasan korkeus on noin 0.5 m. Kaakkoispäässä makaa kyljellään suuri särmikäs laaka, joka on todennäköisesti kuulunut holvattuun onkaloon.

Grötöläisen Doris Lindellin kertoman mukaan paikalla on ollut kivi-uuni, joka oli suurempi kuin Grötön itäpäässä oleva uuni. Uunin suuaukko avautui koilliseen. Uuni tuhottiin uteliaisuudesta 1930-luvulla. Purettaessa ei löydetty mitään. Tuolloin tapahtuneen purkamisen jälkeen uuniin ei ole enää koskettu.

Löytöhistoria. Leif Lindgren on noteerannut uunin Saaristomeren kansallispuiston inventointiaineistossaan vuodelta 1974.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: Leif Lindgrenin aineisto.

Nötö

25. Sundbergen 1

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6651 11, y = 1543 46, p = 6662 37, i = 3208 54, tsijt = 50, h = 27.6 (vaaattu kaivauksen yhteydessä). Nötön kyläsaaren N-päässä. Laakealla, tasaiseksi hioutuneella graniitti- ja granodioriittipinnalla, laen SE-reunalla, josta kallio viettää jyrkemmin itään ja kaakkoon. Paikalta on todennäköisesti ollut esteetön näkyvyys kaikkiin ilmansuuntiin, mutta nyt männyt rajoittavat näkyvyyttä.

Kuvaus. Pyöreä, leikkaukseltaan kraaterimainen hautaraunio, jonka pituus on 9.2 m (N-S), leveys 6.0 m ja korkeus 0.5 m. Tutkittu kaivauksin vuonna 1988. Pinta-alaksi mitattiin 33 m² ja lohkareiden massaksi 11.3 tonnia. Pinta- ja tätekiveys koostui lähes pelkästään pyörityneistä, erityisesti pinnassa melko tasakokoisista lohkareista. Tätekiveykseen oli kiilaantunut pienempiä kiviä. Pohjalla oli karike, jonka alla 1-3 cm:n paksuinen kerros orgaanista ainesta ja rapautumismoroa sisältävää maalajia. Tästä kerroksesta löydettiin palamatonta luuta sekä 161 g palanutta ihmisen luuta 3.2 m²:n alalta sekä palanut sarvisen kamman osa (TYA 486: 24,28,23). Rapautumispintojen tutkimuksissa todettiin haudassa olevan kraaterin olevan huomattavasti hautaa nuoremman ja siten peräisin sekundaarisesta manipulaatiosta. Myös muita merkkejä sekundaarisista muutoksista havaittiin.

Iänmääritys. Haudan tutkimuksissa löydetty sarvikamman osa kuuluu nuoremman rautakauden kampo- jen ryhmään, joka tunnetaan viikinkiaikaisesta kontekstista Ahvenanmaalta (Kivikoski 1980: 35-38) ja Birkasta (Ambrosiani 1981). Suomen mantereella ryhmä on harvinaisempi (esim. Lehtosalo-Hilander 1982: 65). Vastineiden perusteella Sundbergenin hauta 1 on viikinkiajalta tai joka tapauksessa nuorem- malta rautakaudelta. Sundbergenin haudat edustavat kuitenkin iästään huolimatta todennäköisemmin paikallista väestöä kuin vieraita merenkulkijoita.

Löytöhistoria. Löytänyt Tapani Tuovinen vuonna 1987 ennakkotiedon perusteella.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: III.

Aikaisemmat dokumentit: Tutkimusraportti Tapani Tuovinen 1988, Turun yliopisto. Tuovinen 1991: 53-57.

26. Sundbergen 2

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6651 15, y = 1543 44, p = 6662 41, i = 3208 53, tsijt = 50, h = 29.9 (vaaattu kaivauksen yhteydessä). Laakean laaja-alaisen kalliopaljastuman huipulla, hiukan kuperalla granodioriittipinnalla. Haudan vieressä S- ja SW-puolilla runsaan puolen metrin korkuinen kalliotörmä alaspäin. Paikalta on todennäköisesti ollut esteetön näkyvyys kaikkiin ilmansuuntiin, mutta nyt männyt rajoittavat näkyvyyttä.

Kuvaus. Kupera, reunoiltaan hiukan epämääräinen hautaraunio, jonka pituus on 4.5 m, leveys 4.3 m ja korkeus 0.4 m. Tutkittu kaivauksin vuonna 1988. Pinta-alaksi mitattiin 16 m² ja lohkareiden massaksi 4.3 tonnia. Pintakiveys oli melko tasakokoisia, enimmäkseen pyörityneitä lohkareita. Pintakiveyksen alla oli maansekainen kivi- ja lohkarekerros, jossa suuret lohkareet olivat enimmäkseen pyörityneitä. Tätekiveyksessä oli 1-2 kerrosta kiviä. Pohjalla oli kerros maalajia, joka koostui eriasteisesti maatumees- ta orgaanisesta aineksesta, puuhiilestä ja moroutuneesta mineraaliaineksesta. Maakerros peitti yhtenäis- enä kallion kiveyksen alla. Maakerroksen mineraalirakeiden mikroskooppinen tutkimus viittasi siihen, että paikalle on ensin tuotu rannan huuhtomaa soraa ja sitten rakennettu kiveys sen päälle. Maakerrok- sesta löydettiin rautaniittejä ja -nauloja (TYA 486:1-12) sekä pieniä partikkeleita palanutta ja palama- tonta luuta.

Länsmääritys. Maakerroksesta löydetyt niitit ovat tyypillisiä rautakautisia limisaumaisen veneen laidoituksen kokoamisniittejä. Mannersuomalaisten hautalöytöjen perusteella niitit ajoittavat haudan lähinnä merovinki- tai viikinkiaikaan (550-1050 jKr.; Anderson 1963; Raike 1991). Rautaniittejä on kuitenkin dokumentoitu myös keskiaikaisista ja 1500-luvun venelöydöistä (Forssell 1982; Westerdahl 1989: 39-42). Niitit ovat harvinaisia hautaraunioissa Suomessa (Ruotsissa kuitenkin Schulze 1987: 58-60; Norman 1993: 112-113).

Löytöhistoria. Löytänyt Tapani Tuovinen vuonna 1987 ennakkotiedon perusteella.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: III.

Aikaisemmat dokumentit: Tutkimusraportti Tapani Tuovinen 1988, Turun yliopisto. Tuovinen 1991: 53-57.

27. Sundbergen 3

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6651 18, y = 1543 45, p = 6662 44, i = 3208 54, tsijt = 50, h = 24 (määritetty takymetrisesti kaivausten yhteydessä vuonna 1988). Laajan loivalakisen kalliopaljastuman NE-rinteen yläosassa, terassimaisella tasaisella kuperalla kallionpinnalla. Kuva 11.

Kuvaus. Pyöreä, leikkaukseltaan kraaterimainen hautaraunio, jonka pituus on 7.7 m (SW-NE), leveys 6.1 m ja korkeus 0.7 m. Melkein pelkästään pyörityneitä, melko tasakokoisia lohkareita (noin 1-60 kg). Keskiosassa matala laaja-alainen jäkälöitynyt kraateri. Lohkareita on vierinyt kalliota alas koilliseen.

Löytöhistoria. Löydetty toukokuussa 1988 lähimaastossa olevien hautaraunioiden kaivausten yhteydessä.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Tutkimusraportti Tapani Tuovinen 1988, Turun yliopisto. Tuovinen 1991: 53-57.

28. Sundbergen 4

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6651 01, y = 1543 52, p = 6662 26, i = 3208 59, tsijt = 50, h ≈ 15 (arvioitu peruskartasta). Laajan loivalakisen kalliopaljastuman SE-alarinteessä, muutaman metrin päässä kallion reunasta. Paikalla on runsaasti etelään ja kaakkoon viettävään rinteeseen kertynyttä lohkareikkoa. Hauta sijaitsee lohkareikossa.

Kuvaus. Kraaterimainen, reunoiltaan hiukan epämääräinen hautaraunio, jonka pituus on 7.2 m (N-S), leveys 6.5 m ja korkeus 0.4 m. Melkein pelkästään pyörityneitä pienikokoisia (0-20 kg) lohkareita, samaa ainesta kuin ympäröivän rinteen louhikossa.

Löytöhistoria. Löydetty toukokuussa 1988 lähimaastossa olevien hautaraunioiden kaivausten yhteydessä.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Tutkimusraportti Tapani Tuovinen 1988, Turun yliopisto. Tuovinen 1991: 53-57.

29. Sundbergen 5

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6651 02, y = 1543 40, p = 6662 28, i = 3208 47, tsijt = 50, h = 20 (arvioitu peruskartasta). Laajan loivalakisen kalliopaljastuman S-alarinteessä, notkoiseen kalliomaastoon muodostuneessa louhikossa.

Kuvaus. Kraaterimainen, reunoiltaan hiukan epämääräinen hautaraunio, jonka pituus on 7.7 m (S-W), leveys 6.4 m ja korkeus 0.8 m. Lähes pelkästään pyöristyneitä pienikokoisia lohkareita (noin 0-40 kg), samaa ainesta kuin ympäröivä lohkareikko maastossa. Hauta erottuu kivikosta nousevana kohoumana, jossa on kuoppa keskellä.

Löytöhistoria. Löydetty toukokuussa 1988 lähimaastossa olevien hautaraunioiden kaivausten yhteydessä.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Tutkimusraportti Tapani Tuovinen 1988, Turun yliopisto. Tuovinen 1991: 53-57.

30. Granholm

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6651 64, y = 1542 22, p = 6663 01, i = 3207 35, tsijt = 50, h = 28 (arvioitu peruskartasta). Granholmin huipulla, kuperalla graniittisella silokalliolla. Näkyvyyttä kaikkiin ilmansuuntiin.

Kuvaus. Kuperana, reunoiltaan hiukan epämääräinen hautaraunio, jonka pituus on 7.2 m (SE-NW), leveys 4.7 m ja korkeus 0.6 m. Lähes pelkästään pyöristyneitä kiviä ja lohkareita (noin 0-40 kg, paljon pikkukiviä). Keskellä on kekomainen suurista lohkareista koottu kasa. Kaksi metriä hautaraunioita reunan S-puolella on kehysmäinen pieni kivilatomus. Kiveyksen luoteisreuna hiukan valunut kalliota alas.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 8.7.1996.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: -

31. Mjoö 1

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6651 69, y = 1543 92, p = 6662 90, i = 3209 05, tsijt = 50, h = 25 (arvioitu peruskartasta). Kalliopaljastuman N-osassa, laakean kallion W-ylärinteessä, tasaisella, lounaaseen kaltevilla pinnalla. Hyvä näkyvyys lounaan ja luoteen välille.

Kuvaus. Tasainen, reunoiltaan hiukan epämääräinen kivilatomus, jonka pituus on 4.7 m, leveys 4.4 m ja korkeus 0.4 m. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita (noin 0-50 kg). W-reunassa muita suurempi yksittäinen särmikäs graniittilohkare. Pinta epätasainen ja sammaloitunut.

Löytöhistoria. Löydetty toukokuussa 1988 Sundbergenin hautaraunioiden tutkimusten yhteydessä.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Tutkimusraportti Tapani Tuovinen 1988, Turun yliopisto. Tuovinen 1991: 53-57.

32. Mjoö 2

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6651 46, y = 1543 89, p = 6662 68, i = 3209 00, tsijt = 50, h ≈ 28 (arvioitu peruskartasta). Kalliopaljastuman laella, korkeimmalla kohdalla, tasaisella laakealla länteen loivasti kallistuvalla pinnalla. Itäpuolella matala distaalipuoleinen törmä. Esteetön näkyvyys muihin ilmansuuntiin kuin etelään. Itärinteessä paljon hajalleen levinneitä kivenlohkareita pitkin kalliota.

Kuvaus. Hautaraunio, jonka reunat ovat epämääräiset ja pinta epätasainen. Pituus 4.1 m ja leveys 4.0 m. Enimmäkseen pyöristyneitä, mutta myös särmikkäitä lohkareita, noin 0-30 kg. Kallionpinnassa on notko haudan kohdalla. Osa pintalohkareista on jäkälättömiä ja siis tulleet hiljattain liikutetuiksi.

Löytöhistoria. Löydetty toukokuussa 1988 Sundbergenin hautaraunioiden tutkimusten yhteydessä.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Tutkimusraportti Tapani Tuovinen 1988, Turun yliopisto. Tuovinen 1991: 53-57.

33. Mjoö 3

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6650 31, y = 1544 05, p = 6661 52, i = 3209 06, tsijt = 50, h = 11.5 (mitattu barometrisesti). Mjoön eteläkärjessä graniittiterassilla, likimain vaakasuoralla tasaisella pinnalla. Hiukan näkyvyyttä Mjoön sundin suuntaan ja etelään, ei muualle.

Kuvaus. Matala kivilatomus, jonka reunat ovat epämääräiset ja pinta epätasainen. Pituus 5.3 m (N-S), leveys 3.9 m ja korkeus 0.4 m. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita, melko tasakokoisia (noin 0-40 kg, keskiosassa kaksi tätä suurempaa lohkareta). Hajanainen rakenne. Kiviä vierinyt terassin reunalta lounaaseen.

länmääritys. Hauta sijaitsee maastossa hiukan korkeammalla kuin Glückertin (1976) rantapintavyöhyke Litorina VII (AD 200). Haudan suurin mahdollinen ikä on noin AD 0.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 8.7.1996.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: -

34. Klockarstenen

Kiinteä lohcare, jolla voi tuottaa ääniä

Sijainti. Karttalehti 1034 01, x = 6650 68, y = 1543 32, p = 6661 95, i = 3208 37, tsijt = 50, h = 20 (arvioitu peruskartasta). Nötö pohjoisosassa. Kalliopaljastuman pohjoisrinteessä on jyrkästi laskeutuva notko, johon on kasautunut runsaasti rantavoimien kuluttamaa lohcareikkoa. Ympäristö on muutoinkin kuivaa männikköä kasvavaa kalliokkoa; rinteän alla pohjoispuolella on tasaista, ainakin osittain sorapohjaista maastoa. Lohcare on aivan notkon yläosassa suuren siirtolohkareen eteläpuoleisessa kupeessa, pohjoiseen laskevassa rinteessä. Alarinteestä katsoen lohcare jää siirtolohkareen taakse. Kuva 12.

Kuvaus. Lohcare on yläpinnaltaan tasainen, hiukan rosainen ja muodoltaan kolmiomainen; sivujen pituudet ovat 1.5, 1.7 ja 1.6 m. Yläpinnan ala on 1.65 m². Yläpinta kallistuu pohjoiseen 30°. Lappeellaan olevan lohkareen itäosa on maanpinnan alla ja näyttää lepäävän alla olevien lohcareiden päällä ja/tai suoraan kalliolla. Länsiosa sitä vastoin kohoo maanpinnasta kielimäisenä ulokkeena, jonka paksuus lounaiskärjessä on vain runsas desimetri. Ulokkeen alla on siis vapaa ilmatila. Näkyvissä oleva alapinta on sileäksi hioutunut ja osittain hiukan kovera. Itäosaa on näkyvissä 0.5 m:n paksuudelta. Lohcare on hienorakeista syväkiveä. Alla olevan ilmatilan pohjalla on pehmeä karikekerros.

Lohkareen yläreunoja kiertää kuopparivistö, kaikkiaan 13 pyöreää kuoppaa, halkaisijaltaan vajaasta 10 cm:stä noin 15 cm:iin. Syvyys on 1.5-5.0 cm. Kuopat ovat säännöllisen muotoisia, pohjaltaan sileäksi hioutuneita, kuppimaisia. Ne ovat vailla jäkäläpeitettä koillissivun keskellä olevaa kuoppaa lukuun ottamatta. Iskettäessä lohkareta kädessä olevalla kivellä johonkin kohtaan – kuoppaan tai muualle yläpinnalle – lohkareesta lähtee lyhyt heleä metallinsävyinen sointi. Suunnilleen puolet lohkareen massasta, länsipuoli, on ilmassa kielekkeenä, joka pääsee värähtelemään. Ilmeisesti sopivasti jakautuneet tukipisteet painopisteen suhteen ja homogeeninen kivilaji selittävät sen, että isku saa aikaan värähtelyn.

Tutkin soinnin spektriä ja ympäristön akustiikkaa vuonna 1987. Spektrianalyysia varten nauhoitettiin ääninäytteet kahdesta lohkareen kuopasta. Näytteissä värähtely vaimenee nopeasti noin 10-30 millisekunnin jälkeen impulssin alusta lukien – lyöntikohdasta riippuen – ja lakkaa lähes kokonaan alle sekunnissa. Kauimmin ja kirkkaimmin soi lohkareen kielimäinen lounaiskärki. Lounaiskärjen perustaajuus on noin 200 Hz. Perustaajuuden amplitudi on kuitenkin pienempi kuin ylä-äänien, jotka aiheuttavat äänenvärin heleyden. Ylä-äänissä on selvä amplitudipiikki noin 740 Hz:n kohdalla. Spektrografi-sonogrammi osoittaa ylä-äänissä harmonisuutta.

Äänitasomittauksissa yhden metrin etäisyydellä saatiin impulssin tasoksi 110-116 dB(A). Impulssin tason todettiin tiettyyn rajaan asti riippuvan siitä, miten lujasti ja miten kovalla esineellä lohkareta isketään. Osoittautui, että Klockarsteneniä ympäröivät kallionseinämät kaiuttavat äänen pohjoiseen siten, että 100 metrin etäisyydellä mitattiin 65 dB(A) ja 200 metrin etäisyydellä 63 dB(A). Äänitaso ei siis vaimene normaalityyppisellä tavalla 6 dB(A) etäisyyden kaksinkertaistuessa, vaan ainoastaan 2 dB(A). Notko toimii suppilomaisena vahvistimena, joka kaiuttaa äänen noin 90 asteen sektoriin pohjoiseen päin. Sopivissa oloissa ääni voidaan todennäköisesti kuulla kaukana pohjoisessa. Sen sijaan maastovaimennus nielaisee äänen itä- ja varsinkin länsipuolella melko lyhyellä matkalla kallioiden pinnanmuotojen takia. Länsipuolella on toistakymmentä metriä korkea jyrkkäne. Vaimennus on vahva myös etelän suunnassa, eivätkä äänet voine kuulua missään oloissa Nötön kylälle.

Klockarstenenin käyttötarkoitusta ei tunneta, ei myöskään sitä, milloin kupit on hakattu tai hierretty lohkareen reunoihin. Iäkäs nötöläinen Elna Karlsson on kertonut aiemmin olleen tapana jättää kiviä lohkareissa oleviin kuoppiin. Hänen äitinsä, joka oli syntynyt vuonna 1875, oli kertonut lohkareta soitetun kivillä. Nötössä kerrotaan myös, että lohkareen avulla olisi mahdollista soittaa sävelasteikkoja. Lohkareen eri osien ja eri kuoppien antamat sävelkorkeudet ovat kuitenkin niin lähellä toisiaan, että en pidä sävelasteikkojen tai melodioiden tuottamista mahdollisena. Koska äänen kesto on lyhyt, melodiantapaisen signaalin tuottaminen edellyttäisi lisäksi jonkinlaista rummuttavaa soittotekniikkaa. Lohkareen käyttötarkoitusta on ilmeisesti etsittävä äänen laadusta ja ympäristön akustiikasta: lohkare on ollut merkinantoväline, ei soitin. Klockarstenenin äänen informatiivisuuden on täytynyt perustua äänen impulssimaisuuteen ja siihen, että äänen luonne poikkeaa saariston luontaisista taustäänistä. Esimerkiksi aaltojen ja tuulen kohina on ns. valkoista kohinaa, jossa energia on tasaisesti jakautunut eri taajuusalueille (Ohlson 1975). Silloin kun lähikuuluman valkoisen kohinan taso on alhainen, Klockarstenenin äänet ovat voineet kuulua kauas merelle Nötön pohjoispuolelle.

Äänisignaaleilla on informatiivista merkitystä sumussa navigoimisessa, kun valomerkkejä ei voida antaa. Jos ajatellaan, että lohkareen avulla olisi annettu sumumerkkejä merellä olevalle veneelle tai jäällä kulkeville, merkinanto on voinut toimia ainoastaan, mikäli äänien vastaanottajien lähikuuluman taustäänien ovat hyvin hiljaisia. Käytännön merkitystä tällaisella funktiolla on voinut olla siis silloin, kun merenkäynti on heikko taikka meri on jäässä. Erityisen hyvä kuuluvuus voi vallita keväisellä merenjäällä, jolloin voi ajoittain syntyä äänen kulkeutumisen kannalta edullinen inversiotaso jään päälle (Ohlson 1982). Jääpeite jäähdyttää alimman ilmakerroksen samalla kun auringonpaiste lämmittää ylempää ilmakerroksia. Syntyneen inversiotason alla edetessään äänet voivat kuulua hyvinkin kauas.

Nötön Klockarstenen ei ole aivan ainutlaatuinen. Kiinteitä lohkareita, joiden avulla voi tuottaa ääniä, on tavattu muualtakin Turunmaan saaristosta, mutta niiden tuottamat äänet ovat heikkoja. Kökarin Mörskärin kalastusyhdyksessä on kaksi laakeaa lohkareta (*Dunderflisan*), jotka tuottivat kallioista kai-kuvia kumisevia sumumerkkejä, kun niiden pinnalla vieritettiin kiveä. Kuminan avulla voitiin ohjata sumuun joutuneita kalastajia maihin. (Andersson 1938: 123; Ahlbäck 1955: 73, 112-113). Näissä lohkareissa ei kuitenkaan ole kuoppia.

Löytöhistoria. Löysin lohkareen 26.5.1987 nauvolaiselta Björn Smedsiltä marraskuussa 1983 saamani ennakkotiedon perusteella. Kohde on mainittu myös Leif Lindgrenin Saaristomeren kansallispuiston inventoinnissa vuodelta 1974.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Tarkastusraportti Tapani Tuovinen 1987, Turun yliopisto. Tuovinen 1988: 111-114.

Trunso

35. Gånganberget

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1033 03, x = 6641 29, y = 1543 19, p = 6652 60, i = 3207 38, tsijt = 50, h = 7.2 (mitattu barometrisesti). Trunson kyläsaarella, kalliopaljastuman S-rinteessä vaakasuoran kallionpinnan reunalla.

Kuvaus. Hiukan epämääräisen muotoinen, leikkaukseltaan kupera hautaraunio, jonka pituus on 4.1 m (W-E), leveys 3.1 m ja korkeus 0.6 m. Lähes pelkästään pyöristyneitä, tasakokoisia lohkareita (noin 0-50 kg, S- ja E-reunoissa suurempia lohkareita). Korkeahko. S-reunalla lohkareissa lämpölaajenemisvaurioita.

Ikä. Maksimi-ikä 700 ± 110, keskiveden tasoa vastaava ikä 440 ± 130.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 18.6.1996.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: -

36. Kummelskär

Kaksi labyrinttia

Sijainti. Karttalehti 1033 03, x = 6642 83, y = 1544 21, p = 6654 04, i = 3208 54, tsijt = 50, h = 11.4 (mitattu barometrisesti itäisemmän labyrintin alimmasta reunasta). Trunsohön kuuluvan Kummelskärin laella, korkeimman kohdan E-puolella. Näkyvyyttä kaikkiin ilmansuuntiin; ainoastaan nuori männikkö saaren S-osassa estää näkyvyyttä etelän puolelle. Kuva 13.

Kuvaus. Kaksi labyrinttia. Etäisyys labyrinttien reunoja välillä on 1.3 m.

1. *Läntisempi labyrintti.* Graniittisella silokalliolla, joka laskee 4°-12° E. Lähes pelkästään pyöristyneitä kiviä, noin 0-4 kg. N-osassa on hiukan enemmän suuria kiviä kuin muualla. Pituus 6.3 m (N-S) ja leveys 5.2 m (W-E). Portti W-reunassa. Noin 0.2-0.3 m:n levyisten käytävien jäännöksiä erottuu N- ja E-osissa. Sisäkkäisiä käytäviä on ollut vähintään viisi. Muilta osin rakenne on hajonnut. Erityisesti keski- ja S-osat ovat hajanaiset. NE-puolella on kiviä hajallaan kalliolla. E-puolella on pieni kivikasa kehän ulkopuolella läntisemmän ja itäisemmän labyrintin välissä. Kohtalaisesti *Rhizocarponia*.

2. *Itäisempi labyrintti.* Graniittisella silokalliolla, joka laskee 5°-12° E. Lähes pelkästään pyöristyneitä kiviä, noin 0-8 kg. Munuaisen muotoinen, pituus 6.3 m (N-S) ja leveys 5.6 m (W-E). Noin 0.2 m:n levyinen portti W-reunassa. Suurimmat kivet reunustavat W-reunaa. Noin 0.2-0.4 m:n levyisiä sisäkkäisiä käytäviä on ollut vähintään viisi. W-osa on parhaiten säilynyt, E-osa paljon hajonneempi. Kohtalaisesti *Rhizocarponia*, keskiosa on sammaloitunut.

Löytöhistoria. Espoolainen kesäasukas Christer Eklundh osoitti minulle paikan 19.6.1996. Hänen mukaansa seitsemissäkymmenissä oleva sandholmilainen Paul Lundström muistaa labyrintit lapsuudestaan.

Hoito. Ei tarpeen. Kaikkea kivien liikuttelua on vältettävä, myös labyrinttien "parantelua", ennen kuin niitä on tutkittu tarkemmin.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: -

37. Storskär

Labyrintti

Sijainti. Karttalehti 1033 02, x = 6634 04, y = 1544 71, p = 6645 24, i = 3208 24, tsijt = 50, h ≈ 5 (arvioitu peruskartalta). Trunsön Storskärin E-osassa silokalliolla. Kuva 14.

Kuvaus. Migmatiittisella silokalliolla, jonka pinta kallistuu 4°-10° NE. Pyöristyneitä ja särmikkäitä, huomattavan tasakokoisia kiviä ja lohkaraita (noin 1-10 kg). Lohkareet ovat labyrintin rakennusainekseksi melko massiivisia. Ainoastaan NW-osa rakenteesta on säilynyt. Siinä on ollut portti NW-reunalla ja vähintään kuusi käytävää, joiden leveys on ollut 0.1-0.3 m. Koko SE-puolisko on järjestelty uudelleen sekundaarisesti. Siihen on järjestetty suorakaiteen muotoinen kivikehys, jonka keskelle on asetettu kiviä kirjaimiksi HEJ, N-puolella on teksti HALLO ja HI. SE-puolella on kivistä muodostettu teksti MOI!. Noin 10 m:n päässä kalliolla on hajallaan lojuvia lohkaraita. Labyrinttiin liittyvä yhtenäinen lohkareryhmä on levinnyt alueelle, jonka mitat ovat 8.0 m (SE-NW) ja 6.8 m (SW-NE). Labyrintti on todennäköisesti ollut tätä suurempi. Kohtalaisesti *Rhizocarponia*.

Löytöhistoria. Löysin labyrintin maastotyössä 28.6.1996.

Hoito. Ei tarpeen. Kaikkea kivien liikuttelua on vältettävä, myös labyrintin "parantelu", ennen kuin sitä on tutkittu tarkemmin. Labyrintin rekonstruoiminen on periaatteessa mahdollista, koska vauriot ovat niin resentejä, että ne kohdat, joissa kiviä on siirretty pois, ovat jäkälättömiä. Sijaitsee kansallispuiston rajoitusosassa.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Sijaitsee Saaristomeren kansallispuiston rajoitusosassa.

Aikaisemmat dokumentit: -

38. Alskär

Kaksi veneenvetopaikkaa

Sijainti. Karttalehti 1033 02, x = 6634 10, y = 1545 51, p = 6645 22, i = 3209 05, tsijt = 50. Alskärin pohjoisrannalla.

Kuvaus. Alskärin pohjoisrannalla ja keskiosassa olevassa notkossa on jälkiä veneenvetopaikkojen tasoittamisesta raivaamalla lohkaraita. Selvimmät ja vähiten umpeenkasvaneet jäljet ovat pohjoisrannalla.

1. *Veneenvetopaikka* pohjoisrannalla, x = 6634 10, y = 1545 54. Kuva 15. Rantaa vastaan kohtisuora raivattu alue, jossa kallio on suureksi osaksi paljaana. Aluetta reunustavat kaksi likimain NE-SW-suuntaista lohkareriviä, joiden välinen etäisyys on 1.6-2.8 m. Yläpäässä etäisyys on suurin. Lohkarerivin pituus on 12 m. Paikoin lohkaraita ovat sortuneet raivatulle alueelle. Itäpuolella kiviä ja lohkaraita on nostettu paksuksi kerrokseksi kalliolle. Idänpuoleinen lohkarerivi on selväpiirteinen ja hyvin säilynyt. Sen yläpäässä kalliota vasten on kylmämuurausta. Lännenpuoleinen lohkarerivi on epäselvempi. Veneenvetopaikan länsipuolella on mahdollisesti toinen samansuuntainen, mutta se on epämääräisempi ja katajien peitossa. Rannassa veneenvetopaikan pohjois- ja luoteispuolella on kolmen kojaa (*vettaskåra*).

2. *Veneenvetopaikka* luoteisrannalla, noin 60 m edellisestä länteen, x = 6634 09, y = 1545 48. Kuva 16. Rantaa vastaan kohtisuora raivattu alue, jossa silokallio on paljastunut. Alue on raivattu lohkariekkoon siten, että muodostuu NW-SE-suuntainen ränni, jonka pituus on 8 m ja leveys 1.2-1.9 m. Lohkaraita rännin ympärillä ovat huomattavan suuria, suurimmillaan monisatakiloisia. Rännin länsipuolella on lohkariekasa, jossa osa lohkarista on irtonaisia ja heiluvat paikallaan niiden päällä kävellessä. Nämä lohkaraita on todennäköisesti nostettu raivatulta alalta. Veneenvetopaikan kallionpinnan kaltevuus on 12°-18° NNW. Paikalle nostetun veneen on täytynyt olla pienikokoinen - tai sitten se on käännetty kumolleen partaidensa varaan lohkariden päälle, ei kolin varaan kalliolle. Mikäli vene on nostettu kölilleen, sen pituus on ollut 4-5 m ja leveys enintään 1.5 m. Mitat vastaavat suurin piirtein tämän vuosisadan alkupuolen soutuvenettä (Törnroos 1978: 106-127).

Alskärin keskiosassa on kaakkoon rantaa kohti laskeva notko. Notkossa on siellä täällä raskaita, osittain päällekkäin nostettuja lohkaraita, jotka suurimmaksi osaksi kätkeytyvät katajien alle. Kallion pohjoisrinneessä on lohkarerivejä, jotka saattavat olla veneenvetopaikkoja. Rakenteita ei voi määrittää tiheän katajien vuoksi. Katajien raivaus tekisi mahdolliseksi tutkia notkoa tarkasti.

Iänmääritys. Veneenvetopaikkojen raivausajankohdat ovat Klangin *et al.* (1991: 289-290) 1/3-säännön mukaisesti laskettuina 1510 ± 40 ja 1380 ± 50 (taulu 2).

Tasanne	Alin korkeus	Vastaava ikä	Ylin korkeus	Vastaava ikä	1/3-korkeus	1/3-ikä
1	1.09	1750 ± 20	2.65	1390 ± 50	2.13	1510 ± 40
2	1.87	1570 ± 30	3.09	1290 ± 60	2.69	1380 ± 50

*Taulu 2. Alskär. Lohkareista raivattujen tasanteiden vaaitut korkeudet ja keskiveden korkeutta vastaavat iät alimman ja ylimmän tason sekä Klangin *et al.* 1/3-säännön mukaan.*

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 11.8.1996 puistonjohtaja Jouko Högmanderin antamien ennakkotietojen perusteella.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Sijaitsee Saaristomeren kansallispuiston rajoitusosassa.

Aikaisemmat dokumentit: -

Sandholm

39. Sandholm

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1033 03, x = 6643 73, y = 1545 64, p = 6654 81, i = 3210 05, tsijt = 50, h = 11.7 (vaaittu). Kyläsaarella, laakean kalliopaljastuman laella, tasaisella, hiukan itään kaltevalla pinnalla. Lähes esteetön näkyvyys kaikkiin ilmansuuntiin.

Kuvaus. Hiukan epämääräisen muotoinen, tasapintainen hautaraunio, jonka pituus on 7.3 m (SW-NE), leveys 2.5 m ja korkeus 0.4 m. Se koostuu lähes pelkästään pyöristyneistä, melko tasakokoisista lohka-reista (noin 1-40 kg, yksittäisiä suurempiakin lohka-reita). NW-reunalla on kylmämuurintapaista rivimäistä rakennetta. Keskiosassa hiukan pienempiä lohka-reita kuin reunoilla. Reunat suurimmaksi osaksi varvikon peitossa. - Hiukan epävarma hautaraunio. Vieressä on soistunut kallionotko, joka on saattanut toimia makeavesialtaana. On ajateltavissa, että kiviraunio liittyy notkon patoamiseen makeavesialtaaksi. Kiviraunio ei kuitenkaan sijaitse aivan siinä kohdassa, jossa sadevesi valuu kallionotkosta pois.

Iänmääritys. Hauta sijaitsee maastossa hiukan korkeammalla kuin Glückertin (1976) rantapintavyöhyke Litorina VII (AD 200). Haudan suurin mahdollinen ikä on noin AD 0.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 19.6.1996.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: -

40. Strömudden

Rakennuksenjäännös

Sijainti. Karttalehti 1033 03, x = 6643 67, y = 1545 32, p = 6654 78, i = 3209 72, tsijt = 50, h = 4.4 (vaaittu). Sandholmin kyläsaaren W-päässä, Sandholmin ja Holmenin välisen Strömmenin kohdalla, kallioiden välissä olevassa kivikkoisessa notkelmassa.

Kuvaus. Kaksi rakennuksenjäännöstä ja kaivo.

1. *Suorakulmainen rakennuksenjäännös.* Turpeen alla oleva kivijalka erottuu selvästi. Seinien pituus on ollut noin 5-6 m ja seinien suunnat SW-NE ja SE-NW. Kivijalan sisäpuolella oleva maanpinnan taso koottaa puolisen metriä ympäröivästä maanpinnasta. N-kulmassa on sammaleen ja turpeen peittämä kumpu, todennäköisesti tulisijan jäännös. Katajan peitossa. N-kulmassa on suuri pyöristynyt lohkare.

2. *Suorakulmainen rakennuksenjäännös.* Kivijalka koostuu enimmäkseen pyöristyneistä suurista lohkarista, joita erottuu 19. Seinät ovat olleet SW-NE- ja SE-NW-suuntaiset. NE-seinän pituus on ollut noin 4.7 m, NW-seinän 4.8 m ja SW-seinän 4.4 m. Ei tulisijan jäännöksiä havaittavissa. Lattiataso on koholla ympäröivästä maanpinnasta. Lattiatasossa hajanaisia lohkarieita.

3. *Kaivo (?)*. Maahan kaivettu kuoppa, jonka halkaisija on 3 metriä. Täytetty kivillä, lohkarieilla ja tiilillä. Täytekerroksessa on hyvin suuri graniittilohkare. Kaivo on todennäköisesti täytetty käytön loputtua, jotta kotieläimet eivät olisi vaarassa pudota kaivoon.

Iänmääritys. Maksimi-ikä 1270 ± 60 , keskiveden tasoa vastaava ikä 1000 ± 80 .

Maanomistaja Riko Eklundh on raivannut pois osan paikkaa peittävästä tiheästä katajikosta. Katajien alla saattaa piillä muitakin maanpinnalle näkyviä rakenteita. Sandholmilainen Paul Lundström on kertonut, että rakennusjäännösten lounaispuolella olisi erottunut rakenteita ennen kuin katajat valtasivat paikan.

Sandholmissa kerrotun ja minulle Anna-Lisa Rannan kertoman paikallistarinan mukaan paikalla on asunut Ström-Ant -niminen torppari neljä sukupolvea sitten.

Löytöhistoria. Kohteesta on tietoja Leif Lindgrenin vuonna 1974 keräämässä Saaristomeren kansallisuiston inventointiaineistossa. Anna-Lisa Ranta opasti paikalle 19.6.1996.

Hoito. Katajikon raivaaminen ja katajan kasvun pitäminen aisoissa.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: -

41. Sandholms kobben

Kallioon hakattuja merkkejä

Sijainti. Karttalehti 1033 02, x = 6632 82, y = 1549 73, p = 6643 56, i = 3213 14, tsijt = 50, h = 11.3 (mitattu barometrisesti). Pienen puuttoman luodon korkeimmalla kohdalla, vaakasuoralla kuperalla graniittipinnalla. Paikalta on esteetön näkyvyys kauas kaikkiin ilmansuuntiin. Kuva 17.

Kuvaus. Kallioon hakattu kompassiruusukuvi, jossa on kahdeksan keskipisteen kautta kulkevaa päähaaraa ja kahdeksan kehästä sisäänpäin osoittavaa välihaaraa. Kuvio on pyöreä, halkaisija 27 cm. Pääilmansuunnat on merkitty kehän ulkopuolelle kirjaimin S, W, N ja O. Keskipisteessä on kuoppa. Uurre on selvästi luettava ja hyvin säilynyt. Sen leveys on 6-10 mm. Kompassiruusun pohjoisreunassa on heikosti luettava hohtimien tai X-kirjaimen muotoinen kuvio.

Iänmääritys. Kompassiruusun "magneettinen deklinaatio" on marssikompassin mittaustarkkuuden rajoissa sama kuin paikalla mittaushetkellä vallinnut. Eteläisen päähaaran kärki kaartuu hiukan länteen, joten eksaktia N-S-suuntaa ei voi määrittää. Paikan deklinaatio mittaushetkellä oli $+4.0^\circ$ (laskettu Ilmatieteen laitoksen FINNMAG-ohjelmalla). Mikäli kuvio on hakattu kallioon kompassineulan antaman suunnan avulla, sen on deklinaatiosta päätellen oltava tuntuvasti vuotta 1800 vanhempi, todennäköisesti 1600-luvulta (Nevanlinna & Sucksdorff 1976; Barraclough 1974; Langel 1987, s. 442, kuva 56). Jos kompassia taas ei ole käytetty suuntien osoittimena, kuvion ikää ei voi määrittää deklinaation perusteella. - Sandholmilainen Paul Lundström on kertonut kesäasukas Christer Eklundhille kompassin olevan noin sadan vuoden ikäinen; tiedossa ei ole, millä perusteella.

Löytöhistoria. Kompassiruuus on mainittu Kaj-Erik Löfgrenin satamakirjassa (1989).

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: Löfgren 1989: 146, kohde 242.

Lökholm

42. Revberget

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1033 03, x = 6644 47, y = 1549 57, p = 6655 19, i = 3214 03, tsijt = 50, h = 13.1 (vaaittu). III Salpausselkään kuuluvalla huuhtoutuneella laella, pyöristynyttä ainesta sisältävässä louhikossa. W-puolella noin 20 metrin päässä tulee näkyviin kallio, joka kohoaa hiukan hautaa ylemmäs. Näkyvyyttä kaikkiin ilmansuuntiin. Kuva 18.

Kuvaus. Pyöreä, leikkaukseltaan kraaterimainen hautaraunio, jonka pituus on 10.1 m (SE-NW), leveys 8.5 m (SW-NE) ja korkeus 1.2 m. Lähes pelkästään pyöristyneitä, tasakokoisia kiviä ja lohkareita (noin 0-40 kg). Lohkareet ovat selvästi peräisin lähimetricien alueelta. Pinnassa on paljon pikkukiviä, erityisesti keskiosassa. Reunat ovat selväpiirteiset ja hyvin erottuvat. Ympäröivässä louhikossa ei näy kehäojaa. SW-reunassa on 3 metrin pituinen reunasta ulos työntyvä lohkariekieleke. Jäkäläpinnat ovat hyvin kehittyneet, paitsi hautaraunio korkeimmassa kohdassa, kraaterin NW-reunassa. Ennen viimeistä vaihetta raunio lienee ollut noin 0.2 m nykyistä matalampi. Keskellä on suuri kraateri, joka ulottuu alla olevan louhikon pinnan tasolle. Lisäksi NE-reunassa on pienempi kraateri.

Iänmääritys. Pikkukivien runsaus pinnassa viittaa nuoreen ikään, koska kaivaushavaintojen mukaan alunperin pintaan heitetyillä pikkukivillä on taipumus vähitellen kiilautua kiveyksen sisään, kun ihmiset ja eläimet liikuttelevat pintakiveystä.

Iänmääritys. Hauta sijaitsee maastossa hiukan alempana kuin Glückertin (1976) rantapintavyöhyke Litorina VI (600 BC). Haudan suurin mahdollinen ikä on noin 400-200 BC.

Löytöhistoria. Kesävieraina asuvat sukulaiset opastivat yliassistentti Janne Vilkun paikalle 7.8.1986.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Janne Vilkun raportti museoviraston arkeologian osastolla 1986.

43. Tomtar

Kylätontti

Sijainti. Karttalehti 1033 03, x = 6644 48, y = 1549 30, p = 6655 23, i = 3213 76, tsijt = 100. Hajalöytöpaikka Lökholmin kyläasutuksen tuntumassa, loivassa kivikkoisessa mäenrinteessä ja alavammassa viljelykseen otetussa maastossa. Paikan nimi on *Tomtar (Tomtbacka)*. Artefaktien tarkat löytöpaikat eivät ole tiedossa.

Kuvaus. Paikalta on tehty 1930-luvulla kaksi löytöä otettaessa aluetta viljelyyn ja laitumeksi.

1. Piilukurveen terä, Turun maakuntamuseo (TMM 12959). Suuri ja leveäteräinen, pitkä varsiputki. Luonnehdittu löytöluettelossa keskiaikaiseksi. Löytäneet Gottfried Mattson, Elis Andersson, Anne Danielsson ja Albert Andersson ja ostettu museoon 12.8.1937. Esine on kadonnut museon kokoelmista. Se on todennäköisesti tuhoutunut sodan aikana Turun linnan pommituksessa.

2. *Valinmuotti*, tasavartisen ristin muotoinen. Hiekkakiveä tai arkosiittia. Pituus 64 ja leveys 69 mm. Ristin haarat levenevät kärkiin. Varsissa on kuusenhavuornamenttia ja keskellä pieni ristikuvio. Varsien kärjet ovat koverat. Ylöspäin suuntautuva varsi on kapeampi kuin muut. Löytänyt Elis Andersson 1930-luvulla raivattaessa paikkaa viljelykseen. Yksityiskokoelmassa. Kuva 19.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: Turun maakuntamuseon löytöluettelo. Leif Lindgrenin keräämät tiedot Saaristomeren kansallispuiston inventoinnin yhteydessä 1974.

44. Långören 1

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1033 06, x = 6645 15, y = 1550 02, p = 6655 83, i = 3214 54, tsijt = 50, h = 5.0 (mitattu barometrisesti). Långörenin keskiosassa NW-rannan louhikkoisessa rinteessä. Saari kuuluu III Salpausselkään. Kuva 20.

Kuvaus. Pyöristyneistä lohkareista koostuvaan louhikkorinteeseen on raivattu tasainen vaakasuora soikea ala, jonka pituus on 2.1 m (W-E) ja leveys 1.5 m (N-S). Ala on pyöristyneiden pikkukivien peitossa. Sisäpuolelta mitattuna seinämien korkeus lattiatasosta 0.4-0.6 m. Ympäröiviä lohkareita on osaksi kasattu päällekkäin. Lohkareet ovat muutamasta kg:sta useaan sataan kg:aan. Pari metriä alempana rinteessä on löysästi paikoillaan pysyvä lohkare, joka epävakaasta asennosta päätellen lienee vieritetty *tomtning-jäännöksestä*. Esteetön näkyvyys selälle pohjoiseen ja luoteeseen.

Rakenne on ainoa tähän mennessä tavattu jyrkkään rinteeseen rakennettu *tomtning-jäännös*. Tyyppi tunnetaan kuitenkin muualta; se on dokumentoitu esimerkiksi Haaparannan saaristosta (*suterräng-tomtning*, Olofsson & Lindström 1990: 9-10).

Iänmääritys. Maksimi-ikä 1160 ± 70, keskiveden tasoa vastaava ikä 890 ± 90.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 30.6.1996.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –

45. Långören 2

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1033 03, x = 6644 95, y = 1549 96, p = 6655 64, i = 3214 47, tsijt = 50, h = 10.6 (mitattu barometrisesti). Långörenin S-osassa saaren korkeimman kallionhuipun NE-rinteen alla, III Salpausselkään kuuluvassa louhikossa. *Tomtning-jäännös* sijaitsee korkealla paikalla, josta on näkyvyyttä itään, pohjoiseen ja länteen, vieressä olevalta huipulta kaikkiin ilmansuuntiin. Kuva 21.

Kuvaus. Graniittinen kallionseinä muodostaa W-E- ja N-S-suuntaiset S- ja W-seinämät. S-seinämän pituus on noin 6 m, W-seinämän noin 5 m. S-seinämän korkeus on 2.0-2.5 m, W-seinämän korkeus 1.5-2.5 m. Seinämien alaosat ovat pystysuorat, yläosat kaltevat. N-reunan muodostaa kylmämuuraus, jossa on noin 1-100 kg:n pyöristyneitä ja pääosin tasakokoisia lohkareita. Kylmämuurin W-osa on W-E-suuntainen, 5.7 m:n pituinen E-osa kaartuu NW-SE-suuntaiseksi 4.0 m:n pituudelta. Muurin W- ja E-osan taitteesta erkanee sisäpuolelle 2 m:n pituinen haara, joka jakaa lattia-alan osittain kahteen osaan. Muurin W-osan korkeus on 0.8 m ja E-osan 0.6 m. Lattiatason keskiosa on paljas, E- ja W-osat tiheän katajan peitossa. Lattiataso on vaakasuora ja kivetön. E-päässä on epäselvä noin metrin levyinen kulka-

Iänmääritys. *Tomtning-jäännöksen* maastokorkeus on likimain sama kuin Glückertin (1976) rantapintavyöhyke Litorina VII. Suurin mahdollinen ikä on siten noin AD 200.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 30.6.1996.

Hoito. Katajien raivaus ja kasvun pitäminen aisoissa.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –

Dragsfjärd

46. Örö

Kiviraunioiden ryhmä

Sijainti. Karttalehti 1033 11, x = 6633 58, y = 1574 89, p = 6642 04, i = 3238 29, tsijt = 50, h = 4.2 (latomus 5, vaaittu). Kallioisessa sekametsää kasvavassa maastossa, W-E-suuntaisen soratien molemmin puolin.

Kuvaus. Viisi nelisivuista latomusta, kaikki alle 20 metrin päässä toisistaan.

1. Lounaisin latomus. Nelisivuinen kivilatomus, jonka sivut ovat pääilmansuuntien suuntaiset. Pyöristyneitä ja särmikkäitä kiviä ja lohkareita, noin 0-100 kg, päällä ja W-seinämässä yksittäisiä vielä suurempia lohkareita. Pystysuorat kylmämuuratut seinämät ovat huolellista työtä. W-seinämässä suurten lohkareiden väliin jääviä rakoja on tilkitty pikkukivillä. Laki näyttää alunperin tasaiselta. SE-kulmassa on romahtaus, joka jäkälättömien pintojen perusteella näyttää resentiltä. Romahtaneesta kulmasta on nostettu lohkareita latomuksen päälle. E-sivun pituus on 2.3 m, N-sivun 3.3 m, S-sivun 3.4 m, W-sivun 2.5 m. Korkeus on 1.3 m.

2. Kaakkoisin latomus, 5 m itään edellisestä. Nelisivuinen kivilatomus, jonka sivut ovat pääilmansuuntien suuntaiset. Pyöristyneitä ja särmikkäitä kiviä ja lohkareita, noin 10-200 kg. Pystysuorat kylmämuuratut seinämät. Laki on tasainen. E-sivu on hajonnut, osittain myös N-sivu. Latomuksen N-puolelle on kasattu tienteossa nostettuja lohkareita. Pituudet: S-sivu 2.9 m, W-sivu 2.2 m, E-sivu noin 2.6 m, N-sivu noin 3.0 m. Korkeus 1.3 m. Kuva 22.

3. Koillisin latomus, 8 m NNE edellisestä. Matala nelisivuinen kivilatomus, jonka sivut ovat pääilmansuuntien suuntaiset. Pyöristyneitä ja särmikkäitä kiviä ja lohkareita, noin 0-200 kg. Matala, epäselvä rakenne. Osittain todennäköisesti tienteossa räjäytettyjä lohkareita. Pituudet: N-sivu 2.9 m, W-sivu 2.2 m, E-sivu 2.2 m, S-sivu 3.2 m. Korkeus 0.6 m.

4. Keskimäinen soratien pohjoispuolella olevista kivilatomuksista, 9 m W edellisestä. Nelisivuinen kivilatomus, jonka sivut ovat pääilmansuuntien suuntaiset. Pyöristyneitä ja särmikkäitä kiviä ja lohkareita, noin 10-200 kg, yksittäisiä suurempiakin. Pystysuorat kylmämuuratut seinämät. Laki tasainen. S-seinä-mä on romahtanut. Romahtaus on resentti, koska pinnat ovat jäkälättömiä ja tyvestä 2.5 cm:n paksuinen pihlaja on taipunut romahtaneiden lohkareiden alle. Romahtuksen sisältä on paljastunut louheen kaltaista silppumaista kiveä. Pituudet: E-sivu 2.4 m, N-sivu 3.4 m, W-sivu 2.3 m, S-sivu 2.9 m. Korkeus 0.9 m.

5. Luoteisin latomus, 7 m W edellisestä. Nelisivuinen kivilatomus, jonka sivut ovat pääilmansuuntien suuntaiset. S-osa on korkea. Pyöristyneitä ja särmikkäitä kiviä ja lohkareita, näkyvissä olevat noin 10-100 kg. S-reunassa yksittäinen suuri särmikkäs lohkare. S-seinä-mä kylmämuurattu, muut matalia reunoja. Pituudet: E-sivu 2.6 m, N-sivu 2.7 m, W-sivu 2.3 m, S-sivu 2.9 m. Korkeus 0.9 m.

Volter Högman tutki vuonna 1886 Örössä yhden ajoittamattomaksi jääneen kiviraunion. Hänen paikanmäärityksensä on suurpiirteinen, mutta todennäköisesti on kysymyksessä jokin näistä latomuksista.

Väapeli Matti Autio Örön linnakkeesta kertoi 16.7.1996, että latomusten välistä kulkeva tie oli aiemmin kapea polku. Polku johti 1950-luvulla rakennetulle varuskunnan asuntolarakennukselle. Polku levennettiin tieksi 1980-luvulla ja samalla tien viereen vedettiin vesijohto. Kivirauniossa 4 oleva louhe on todennäköisesti peräisin vesijohdon rakennustyöstä.

En tunne vastineita Örön kiviraunioille. Ne on rakennettu vain 4.2 metrin tasolle merenpinnasta, mikä merkitsee sitä, ettei niitä voi pitää rautakautisina hautaraunioina. Paikallistopografia ei kuitenkaan auta tuottamaan vaihtoehtoistakaan tulkintaa. Pitäisin kiviraunioita toistaiseksi mieluiten jonkin massiivisen rakenteen perustuksina – mutta kysymyksessä on kuitenkin vain arvaus.

lännmääritys. Maksimi-ikä on 1300 ± 60 ja keskiveden tasoa vastaava ikä 1020 ± 90 .

Löytöhistoria. Tunnettu Högmanin (1886) raportista alkaen.

Hoito. Ei tarpeen.

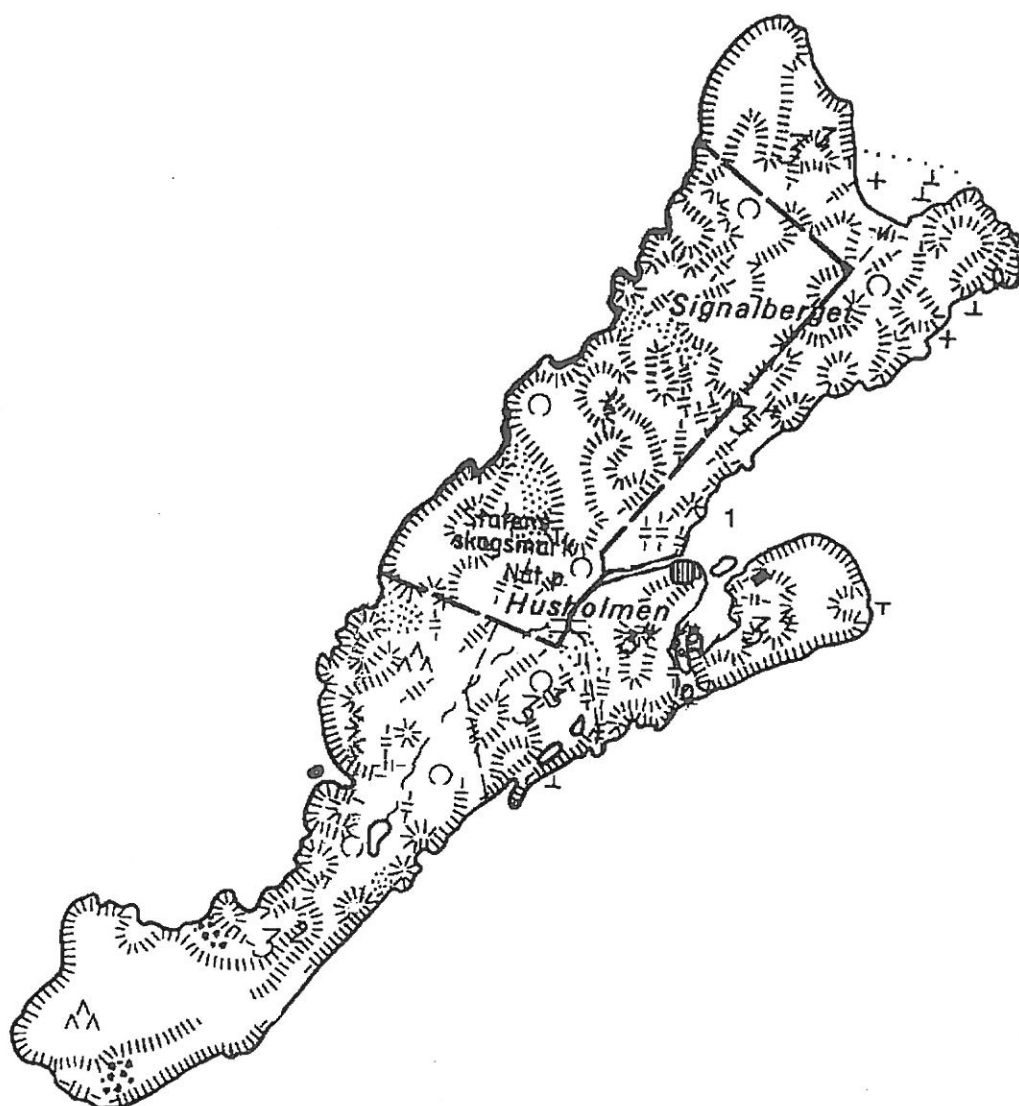
Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: Volter Högmanin raportti 1886, museovirasto.

5. Muut maastokohteet

Merkitsein maastossa peruskartalle sellaiset resentit ja luonnonkohteet, jotka ulkonäkönsä puolesta muistuttavat tai voivat muistuttaa arkeologisia maastokohteita. Seuraavassa luetellaan nämä havainnot maastopäiväkirjan muodossa.

- ▣ arkeologinen maastokohde
- kivitasa
- kiviaita
- ⊕ kivikehä
- ⊖ muurinpätkä, lohkarerivi
- kalliolle levitettyjä hajalohkareita
- koija (vettaskära)
- ▨ rakennuksen kivijalka
- muu resentti rakenne
- ▲ lohkarerikko, kivikko, pirunpelto (stenmar)

Kuvio 7. Kälö, Kråkskär 14.5.1996.

Karttalehti 1032 05. Arkeologiset maastokohteet: kaksi rakennusjäännöstä Husholmenissa (kohde n:o 1).

Kuvio 8. Storhumleskär, Hummelskär 16.5.

Karttalehdet 1032 10 ja 1034 01. Kiviaitaa N-osassa torpan rakennusten raunioiden lähellä.

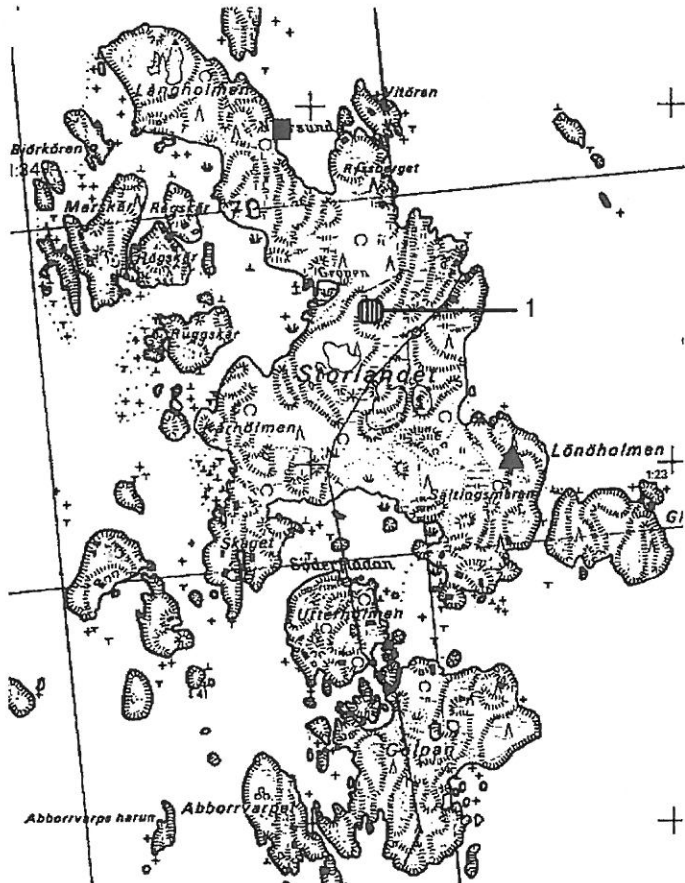
Kuvio 9. Berghamnin kyläsaari ja Stenskar 17.-18.5.

Karttalehdet 1034 01 ja 1034 02. Arkeologinen maastokohde: kylätontti (1). Kyläsaaren kallioilla pirunpeltoja, pohjoisimmassa myös pirunpeltoon kaivettuja kuoppia (2).

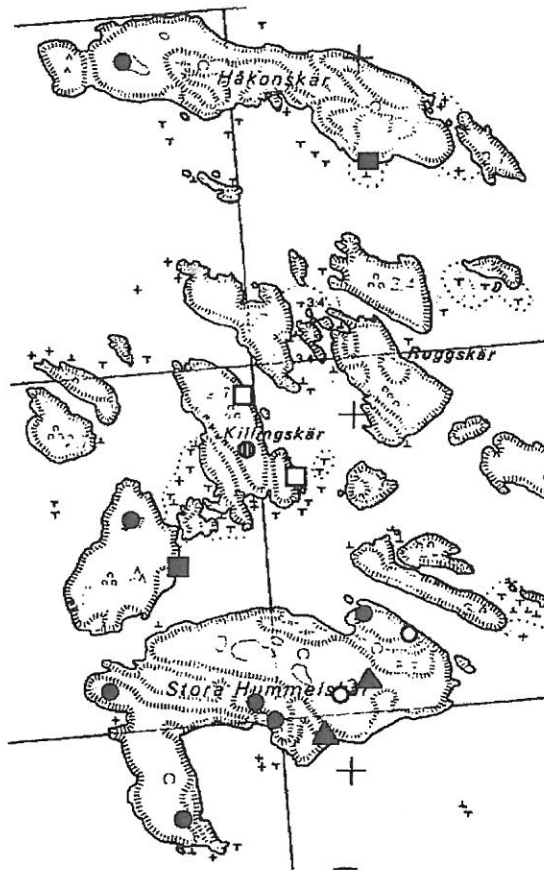

Kuvio 10. Berghamn, Mälhamn 18.5. ja 2.6.

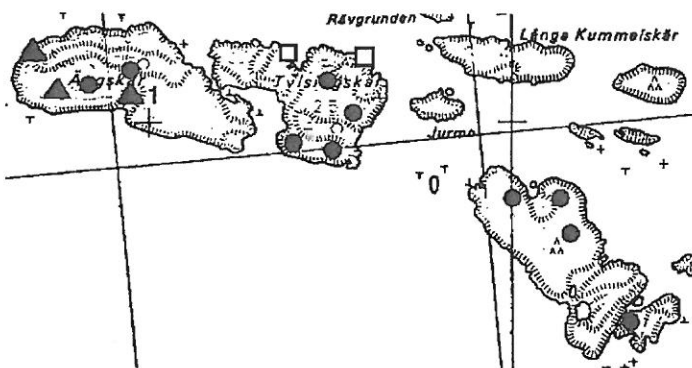
Karttalehti 1034 01. S-osassa peltoraunioita entisen viljelyksen ympärillä.

Kuvio 11. Berghamn, Boskär ja Gölpan 19.-21. 5.
 Karttalehti 1034 01. Arkeologinen maastokohde: hautaraunio (1).

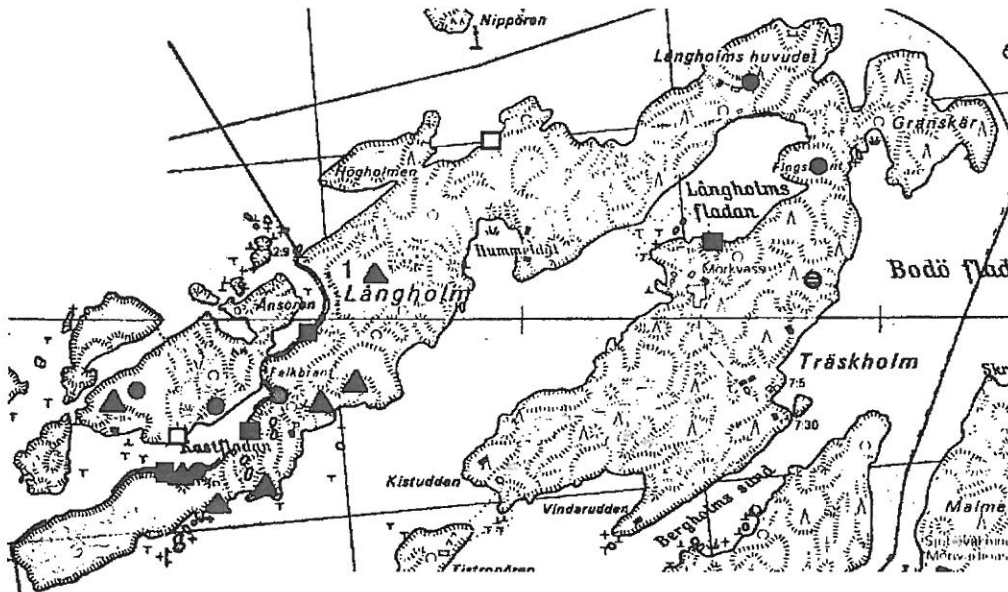
Kuvio 12. Aspön Österfladan: Killingskär, Håkonskär ja Stora Hummelskär 21.-22.5.
Karttalehti 1032 10. Killingskärin laella on lohcareista ladottu hajanainen kehä. Kysymyksessä lienee ilmatorjuntapatterin sirpalesuoja Saksan merivoimien kesällä 1944 rakentaman laivastotukikohdan ajalta. Auvisen (1995: 149) julkaiseman kartan mukaan myös Håkonskäriin ja Stora Hummelskäriin rakennettiin tuolloin ilmatorjunta-asetat, mutta niiden jäännöksiä en havainnut. Killingskärin SE-rannassa kiinnitystappeja.

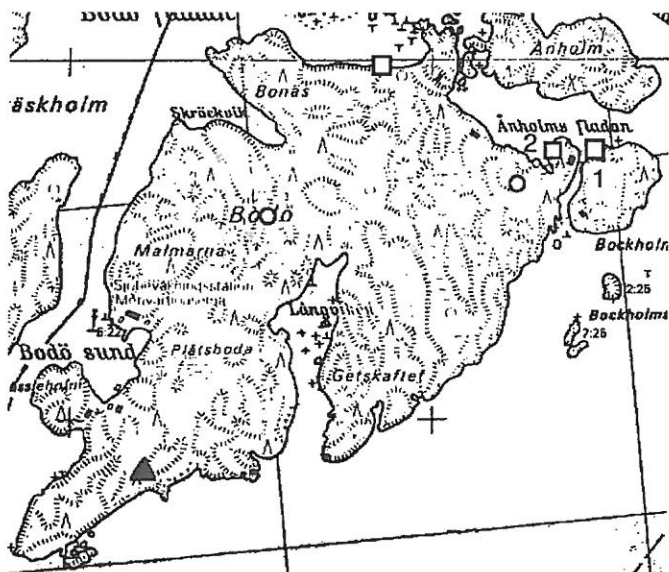
Kuvio 13. Aspön Norrskär: Ängskär, Tvisingskär ja Stora Kummelskär 23.5.
Karttalehti 1032 10. Ängskärin S-rannan pirunpeltoon kaivettu kuoppia. Tvisingskärin N-rannalla kiinnitystappeja.

Kuvio 14. Brunskär, Bärskär 28.5.
Karttalehdet 1032 10 ja 1032 11. Arkeologinen maastokohde: kiviuni.

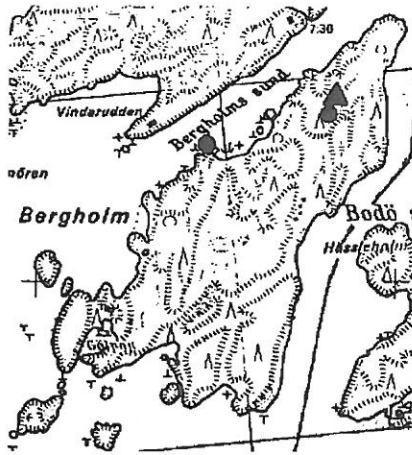

Kuvio 15. Nötön Långholm ja Träskholm 28.5. ja 30.5.
Karttalehdet 1031 12 ja 1033 03. Långholmin keskiosassa suuri pirunpelto, johon kaivettu kuoppia.

Kuvio 16. Nötön Bodö ja Bockholm 29.5.
Karttalehti 1033 03. Bockholmin NW-kärjessä labyrintti (1), jonka rakensi kesäasukas Inger Stigzelius 1980-luvun alussa. Mallina toimi Porvoon Rågskärin labyrintti, joka on kuvattu J.R. Aspelinin 100-vuotisjuhlakirjassa (Aspelin 1942). Bodön E-kärjessä on rantakallioon hakattu vedenkorkeusmerkki (2), jossa teksti

MKL 1944
- KV +50 sm

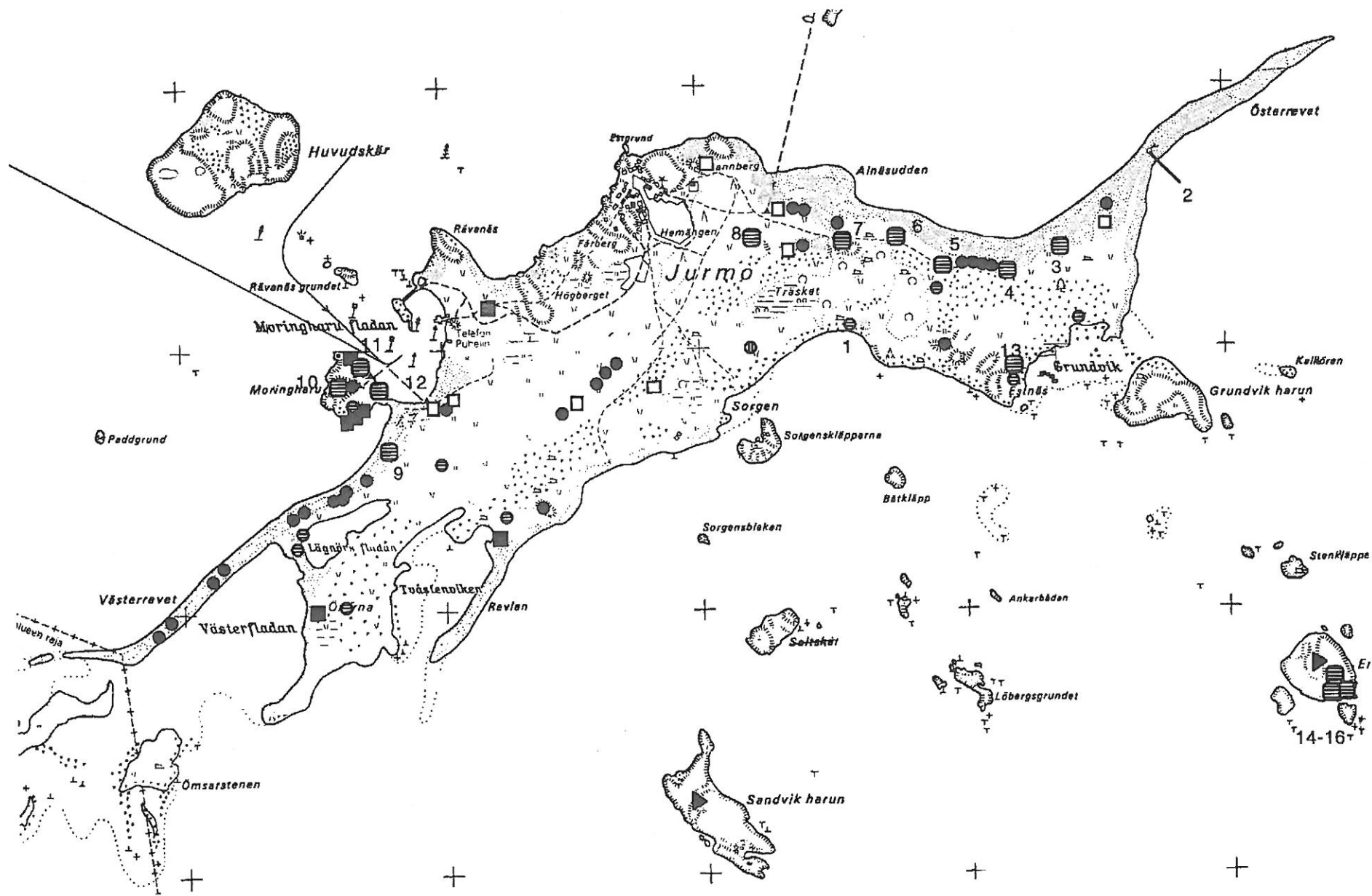
Kuvio 17. Nötö, Bergholm 30.5.
Karttalehti 1033 03.

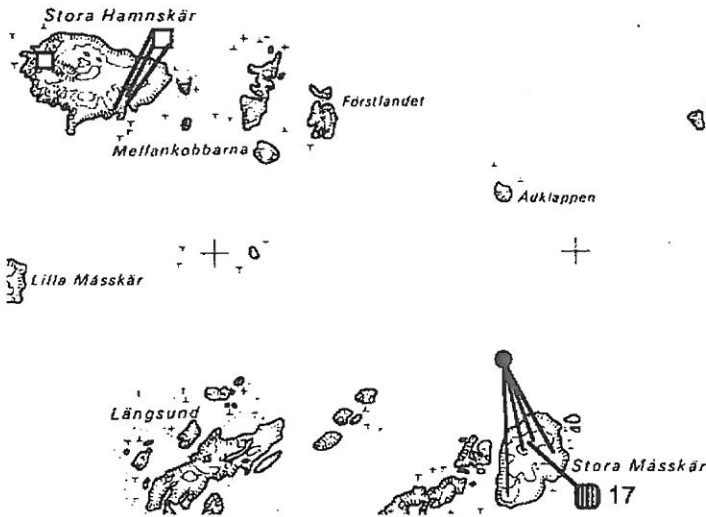
Kuvio 18. Björkö, Tränskär 31.5.
Karttalehti 1031 12. Eteläosassa suuri hajoitettu kivikasa lähellä rantaa (1).

Kuvio 19. Björkö, Lotan ja Birsskär 31.5.
Karttalehti 1031 12.

Kuvio 20 (ed. sivulla). Jurmo. Jurmon kyläsaari, Enharu ja Sandvik harun 3.6.-6.6., 11.-17.6.
 Karttalehti 1031 11. Arkeologiset maastokohteet: kappelin jäännös Grönvikenissä (3), neljä *tomtning*-jäännöstä harjulla (4-7), rakennuksenjäännös Kappalbackanissa (8), verkkoulkujen kiviraunioita Västerrevetissä (9), kaksi *tomtning*-jäännöstä ja mahdollinen veneenvetopaikka Moringharussa (10-12), *tomtning*-jäännös Estnäsissä (13) sekä veneenvetopaikka, *tomtning*-jäännös ja kiviuuni Enharussa (14-16). Järvestä tulevan laskuojan Träskesrennilnin varressa noin 90 m pitkä SW-NE-suuntainen muuri (1), joka todennäköisesti liittyy laskuojaan. Peruskartan muinaisjäännösmerkin osoittamassa paikassa (2) itä-riutalla ei ole havaittavissa mitään.

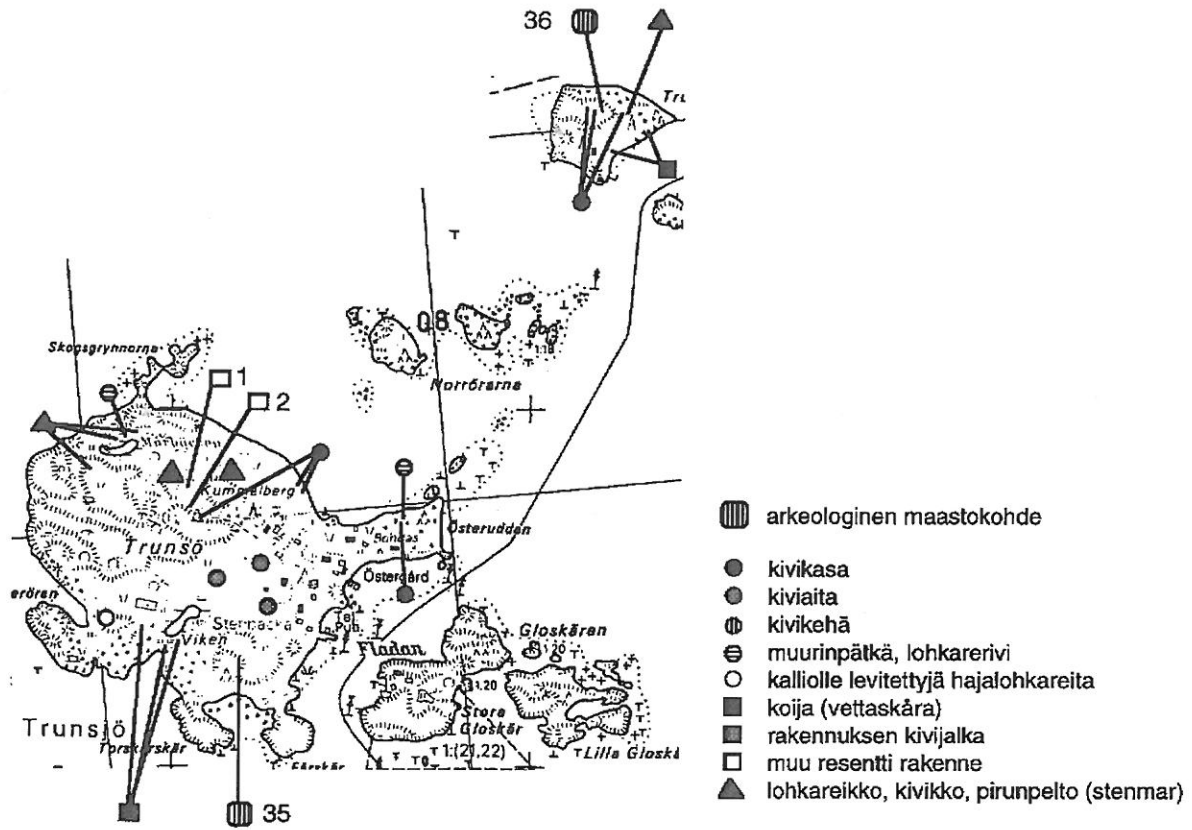
Kuvio 21. Jurmo, Stora Hamnskär ja Stora Måsskär 4.6.

Karttalehti 1031 10. Arkeologinen maastokohde: rakennuksenjäännös (?) Stora Måsskärissä (17). Stora Hamnskärissä tulisijan jäännöksiä, joissa lohcareita aseteltu kallionsseinämää vasten.

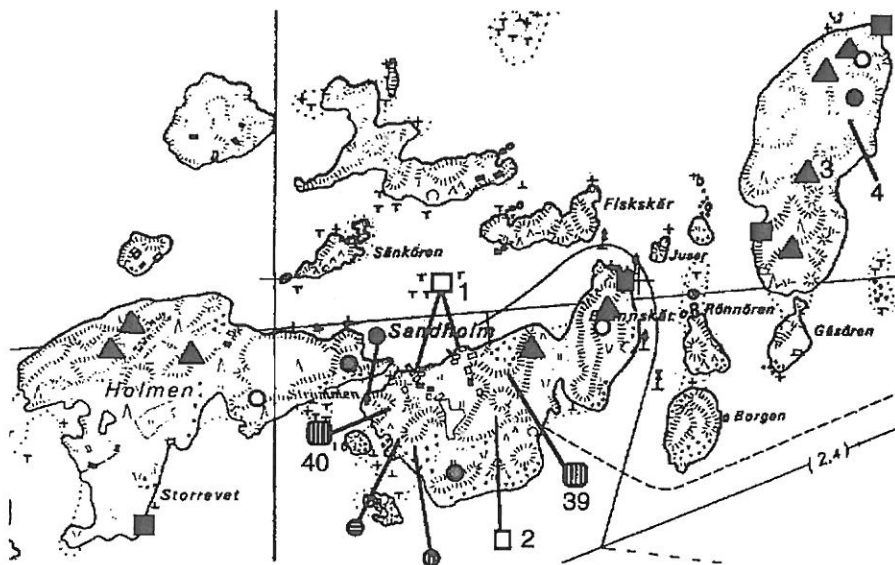

Kuvio 22. Utö, Alu 17.6.

Karttalehti 1031 07. Arkeologinen maastokohde: kallioon hakattuja merkkejä (18).

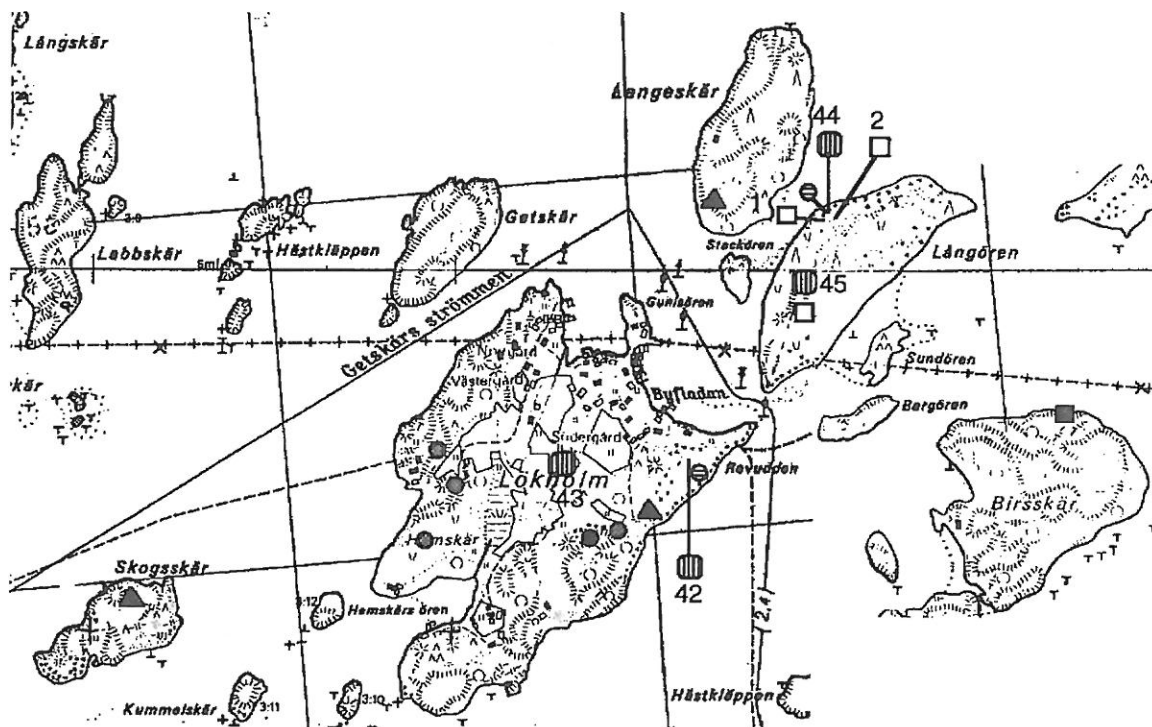
Kuvio 23. Trunso. Kyläsaari ja Trunso Kummelskär 18.6., 25.6.
Karttalehti 1033 03. Arkeologiset maastokohteet: hautaraunio Gångenbergetillä (35) ja kaksi labyrinttia Trunso Kummelskäriissä (36). Trunson N-osassa laajoja pirunpeltolouhikkoja, joihin kaivettu kuoppia (1). Kolmiomittaustornin lähellä tykkilavetti (2).

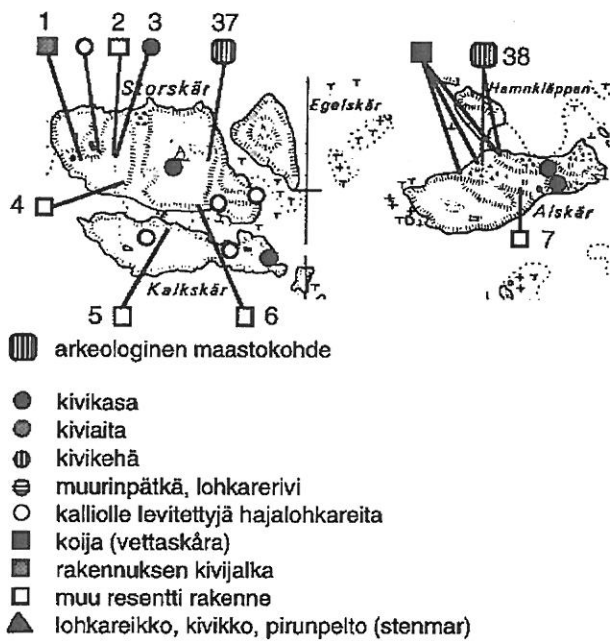
Kuvio 24 (ed. sivulla). Sandholm. Sandholmin kyläsaari, Holmen, Rävaskär 19.6., 25.6., 26.6. Karttalehti 1033 03. Arkeologiset maastokohteet: hautaraunio (39) ja rakennuksenjäännös (40). Kyläsaaren N-rannan kallioidiin on hakattu nimikirjaimia, nimiä ja vuosilukuja (1). Alfred Lundström (1906-1994) piti vuosikymmeniä Västergårdissa pensionaattia, ja ainakin yhteysaluslaiturin W-puolella olevat kalliomerkit lienevät hänen kesävieraidensa tekemiä. Yhteysaluslaiturin E-puolella olevat kalliomerkit ovat 1950-1980-luvuilta. Västergårdin pihapiirissä on suuri lohkkareista kylmämuurattu karja-aitaus *Sytningsgården*, jossa viimeksi syytinkivanhukset ovat pitäneet lampaita ja vuohia (Anna-Lisa Rannan kertoma tieto). Kylätontin tuntumassa on ollut labyrintti, joka on nyttemmin tuhoutunut. Börje Österlundin mukaan kesävieraat rakensivat muutamia vuosia sitten labyrintin uudestaan vanhan labyrintin paikalle. Minulle osoitetussa paikassa (2) on kivistä silokalliolle ladottu spiraali, ei labyrinttia. Holmenin E-päässä pitkä kiviaita. Holmenissa ja Rävaskärissä louhikoita ja pirunpeltoja, joissa paikoin kaivettuja kuoppia (3). Rävaskärissä myös hiidenkirnu (4).

Kuvio 25. Sandholm, Vindulskär 25.6. Karttalehti 1033 03.

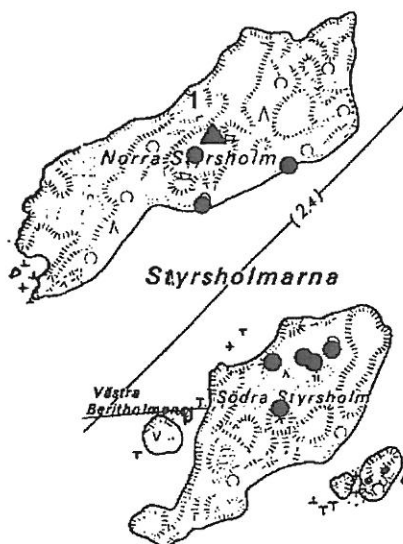

Kuvio 26. Lökhölm. Lökhölmän kyläsaari, Langeskär, Långören, Birsskär ja Skogsskär 27.6., 28.6., 30.6., 2.7. Karttalehdet 1033 03 ja 1033 06.

Kuvio 27. Trunsö. Trunsö Kalkskär, Storskär ja Alskär 28.6. ja 11.8.

Karttalehti 1033 02. Arkeologiset maastokohteet: labyrintti Storskärissä (37) ja kaksi veneenvetopaikkaa Alskärissä (38). Storskärissä betoninen rakennuksenpohja (1), betonisia tykkilavetteja (?) (2), huipulta alas työnnetty kivikasa (3), kahden tiilisen tulisijan jäännökset (4) ja betonilavetti (6). Kalkskärin N-rannalla kalamajan lähellä suuria lohkarerikkoja, jotka näyttävät muodostavan suorakulmaisen rakenteen; on kuitenkin epävarmaa, onko kyseessä kalamajan jäännös (5). Alskärissä lautakojun jäännös ja mahdollisesti tuuheaan katajikkoon piiloutuneita rakenteita (7).

Kuvio 28. Lökhölm, Södra Styrsholm-Norra Styrsholm 1.7.

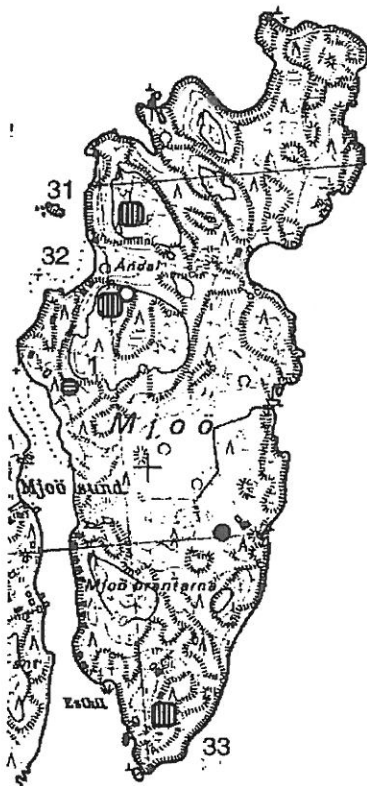
Karttalehti 1033 03 ja 1033 06. Norra Styrsholmissa pirunpelto, jossa kuoppia (1).

Kuvio 29. Lökhholm, Hem-Kräkskär 2.7.
Karttalehti 1033 06.

Kuvio 30. Lökhholm, Stora Alskär 3.7.
Karttalehti 1033 06. Pirunpelto, jossa kuoppia (1).

Kuvio 31. Nötö, Mjoö 8.7.
Karttalehti 1034 01. Arkeologiset maastokohteet: kolme hautarauniota (31-33). Kymmenien metrien pituinen SE-NW-suuntainen muuri (1).

Kuvio 32. Nötö, Granholm 8.7.
Karttalehti 1034 01. Arkeologinen maastokohde: hautaraunio.

Kuvio 33 (seur. sivulla). Nötö, Bånholm, Håkanö ja Kappalholm 9.-12.7.
Karttalehti 1033 03 ja 1034 01. Arkeologiset maastokohteet: viisi hautarauniota Sundbergenissä (25-29) ja Klockarstenen (34).

Nötön itäosassa on *Kyrkgårdsdal*-niminen paikka, jonka likimääräinen sijainti on merkitty kuvioon 33 numerolla 1. Siellä on ollut puolikaaren muotoinen kivikehä. Se on ollut koottu laakakivistä, joista ainakin kolme oli selvästi asetettu pystyyn. John Gardberg piirsi pohjakaavan rakenteesta 22.6.1921. Hänelle kerrottiin rakennetta pidettävän Nötössä venäläisenä sotilashautana. Paikka sijaitsi kylästä Mjoösundiin johtavan tien kaakkoispuolella (muistiinpanot Svenska Litteratursällskapetissa). Tie on sittemmin jäänyt käytöstä ja hävinnyt.

P. Mattssonin vuonna 1963-1964 keräämässä paikannimiaineistossa *Kyrkgårdsdal* on merkitty lähelle Nötön itärantaa, suunnilleen Lindvikenin ja Hästvikenin puoliväliin (SLS 839). Matts Dreijerin mukaan *Kyrkgårdsdal* sijaitsi noin 150 m Hästvikenistä länteen, Anselm Jansénin maalla (Dreijerin kirje 20.7.1965, museovirasto). Leif Lindgrenille kerrottiin paikan olevan haudan, mahdollisesti isonvihan ajalta (Leif Lindgrenin inventointiaineisto 1974). Hänen kartassaan se sijaitsee Lindvikenin pohjukasta nousevassa rinteessä.

Etsin Dreijerin raportin perusteella *Kyrkgårdsdalia* vuonna 1983 löytämättä sitä kuitenkaan tuolloin. Etsin paikkaa uudemman kerran 11.7.1996 nötöläisten Manne Anderssonin ja Alvar Sjöbergin kanssa. Alvar Sjöberg oli nähnyt kivikehän viimeksi muutamia vuosikymmeniä sitten ja hänellä oli melko tarkka muistikuva kivikehän sijainnista: se sijaitsi lähellä Lindvikiä, näkömatkan päässä rannasta, osittain kajajien peitossa. Löysimme karttamerkin (1) osoittamasta paikasta muutamia lappeellaan maassa makavia lohkaraita, mutta tuntikausia kestäneestä haravoinnista huolimatta emme onnistuneet paikallistamaan kivikehää Lindvikenin ja Hästvikenin väliin jäävästä maastosta. Tähänastisten tietojen perusteella näyttää siltä, että kivikehä on tuhoutunut maastossa tehdyissä metsätoissa.

Leif Lindgrenin raporttiin sisältyy myös huonosti säilynyt labyrintti Hästvikenin luoteispuolella (kuvio 33, n:o 2). En löytänyt siitäkään merkkejä maastosta. Tälläkin alueella on kaadettu metsää, ja on mahdollista, että labyrintti on tuhoutunut hakkuissa.

Paikallisperinteen mukaan Nötön vanhin asutus ja kappeli on sijainnut paikassa nimeltä *Matsback* (kuvio 33, n:o 3). *Matsback* on kuiva kivikkoinen rinne, jossa on ollut näkyvissä rakennuksenjäännöksiä (Nikula 1992: 52; Granström 1992: 212). Tätä nykyä paikka on osittain kasvanut umpeen, osittain uudisrakennusten peittämä. Mahdollisten rakennuksenjäännösten määrittäminen vaatii erillisen tutkimuksen paikalla.

Nötön nykyisen kappelin edeltäjä on sijainnut Eurholmissa, nykyisessä Kappalholmissa (kuvio 33, n:o 4). Kappalholmin kappeli valmistui vuonna 1665 ja se oli käytössä vuoteen 1756, jolloin nykyinen kappeli valmistui. Kappeli oli rakennettu hiekkaiselle maalle, se oli 13 m pitkä ja 6.5 m leveä (Gardberg 1924: 42-45; Nikula 1992: 52). Paikalle on pystytetty muistokivi ja rakennettu kivilaatoitus vuonna 1956. Maastossa ei ole sanottavia jälkiä kappelista, ainoastaan muutamia maanpintaan näkyviä lohkaraita muistokiven läheisyydessä. Koska kappelin rakennusvaiheet ja sisustus tunnetaan melko yksityiskohteisesti, Kappalholmin kappelin paikkaa ei kenties ole pidettävä arkeologisena maastokohteena samassa merkityksessä kuin likimain vailla kirjoitettua historiaa olevia saaristokappeleita. Tämä on kuitenkin tulokintakysymys.

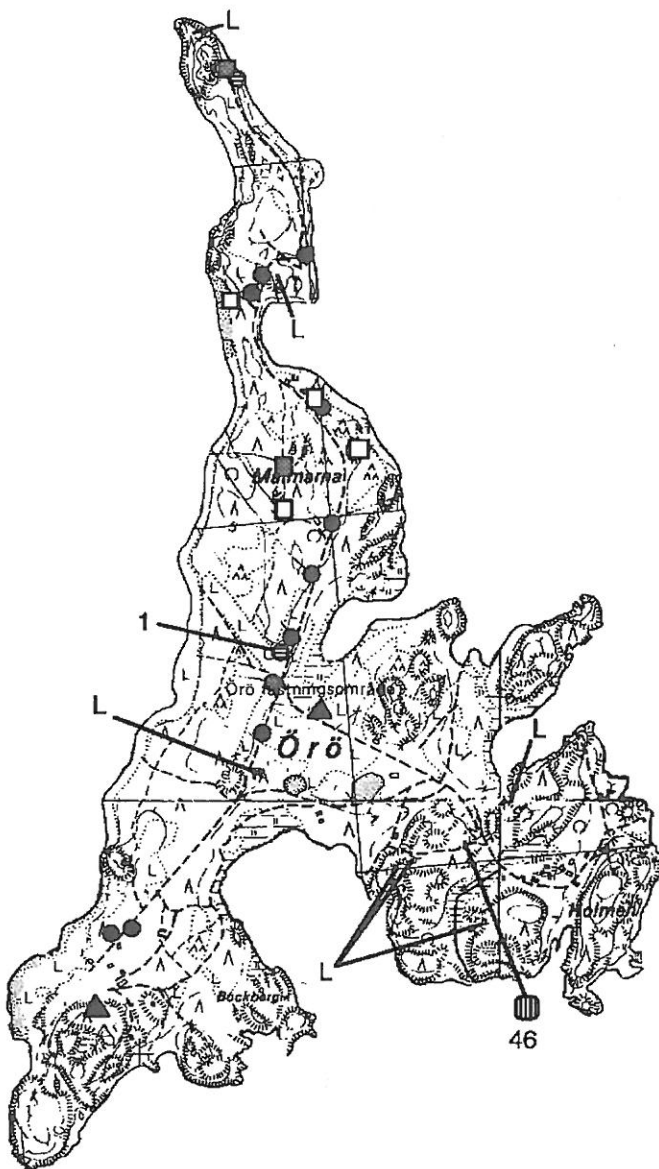
Bånholmin W-osassa on kolme kivikasaa (5). Niissä olevat puunjäännökset osoittavat, että kysymyksessä on linjataulun jäännös.

34 29 26 25 27 28

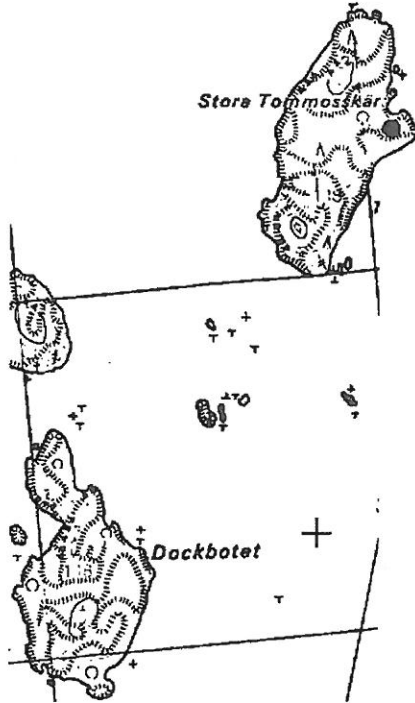

Kuvio 34. Nötö, Sälgholm 10.7.
Karttalehti 1033 03.

Kuvio 35 (ed. sivulla). Öro 15.-16.7.

Karttalehti 1033 11. Arkeologinen maastokohde: kiviraunioiden ryhmä (46). Joka puolella Öron varuskunta-alueella on kuoppia, peitettyjä kuoppia, poteroita, juoksuhautoja, louhetta (kuviossa 35 merkitty kirjaimella L), tulisijoja, sirpalesuojia, pattereita ja tulisemia ja erilaisia betonirakenteita. Kivettyjä teitä reunustavat kivikasat, joiden tienpuoleinen reuna on paikoin kylmämuurattu. Kivikasat ovat todennäköisesti tienpohjasta nostettuja lohkeita. Ampumaradan lähellä on kaksi yhdensuuntaista tietä vastaan kohtisuoraa muuria, jotka yhtyvät ampumaradan reunan kivivalliin (1).

Kuvio 36. Stenskär, Dockbotet ja Stora Tommoskär 17.7.
Karttalehti 1034 04 ja 1034 05.

Kuvio 37. Stenskär, Marskär ja Västerlanden 17.-18.7.
Karttalehti 1034 05. Marskärissä pirunpelto, jossa kivikasa (1).

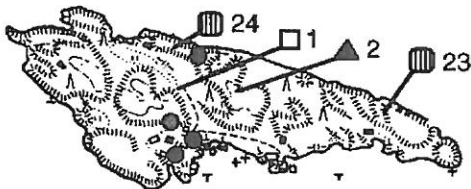

Kuvio 38. Stenskär, Stora Kalskär 17.7.
Karttalehti 1034 04.

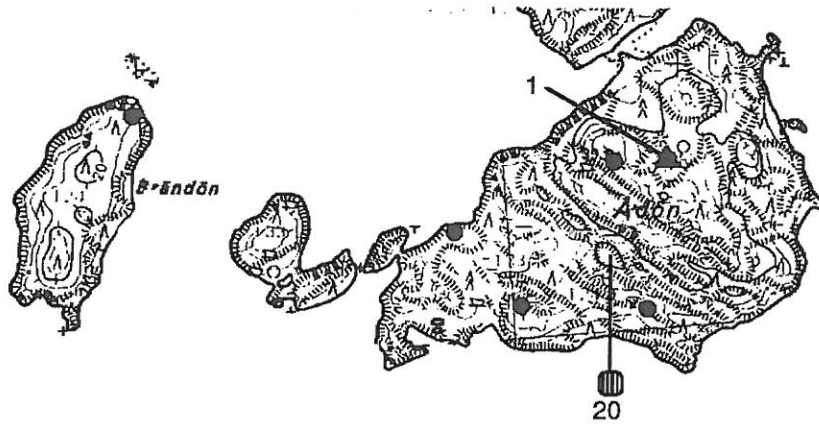
Kuvio 39. Stenskär, Högsjär ja Öjen 18.-19.7.

Karttalehti 1034 05. Arkeologinen maastokohde: hautaraunio (22). Stensjärissä matala kivilatamus lähellä rantaa (1).

Kuvio 40. Grötö 19.7.

Karttalehti 1034 05. Arkeologiset maastokohteet: kaksi kiviunnia (23 ja 24). Pohjoisosan pellon päässä kivenlohkareilla reunustettu tervahauta (1), joka on Doris Lindellin mukaan ollut käytössä muistitiedon aikana. Hänen mukaansa paikalla on ollut myös venäläinen hauta, joka on tuhoutunut levennettäessä traktoritietä. Laella on pirunpelto, johon on kaivettu kuoppa (2).

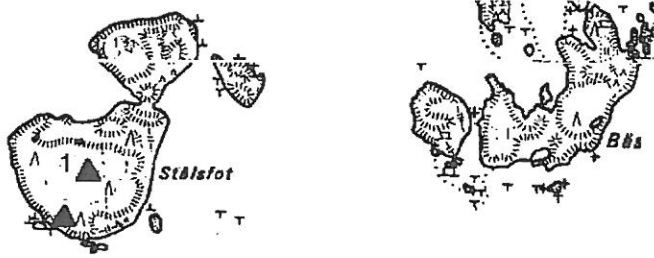

Kuvio 41. Berghamn, Ådön ja Brändön 6.8. ja 8.8.

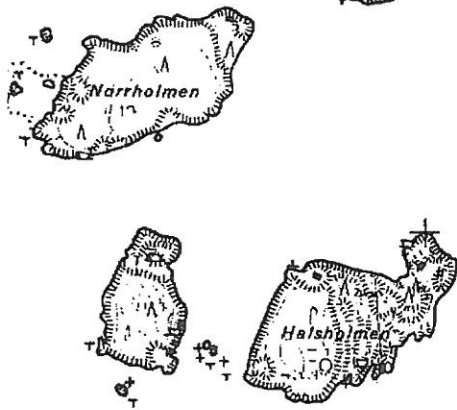
Karttalehti 1034 01. Arkeologinen maastokohde: hautaraunio (20). Pirunpelto, johon kaivettu suuria kuoppia (1).

Kuvio 42. Kopperholm ja Storlandet 7.8.
Karttalehti 1034 04.

Kuvio 43. Kopparholm, Stålsfot ja Bässören 7.8.
Karttalehdet 1033 03 ja 1034 01. Stålsfotissa pirunpelto, jonka pinnan lohkareita liikuteltu ja kaiveltu (1).

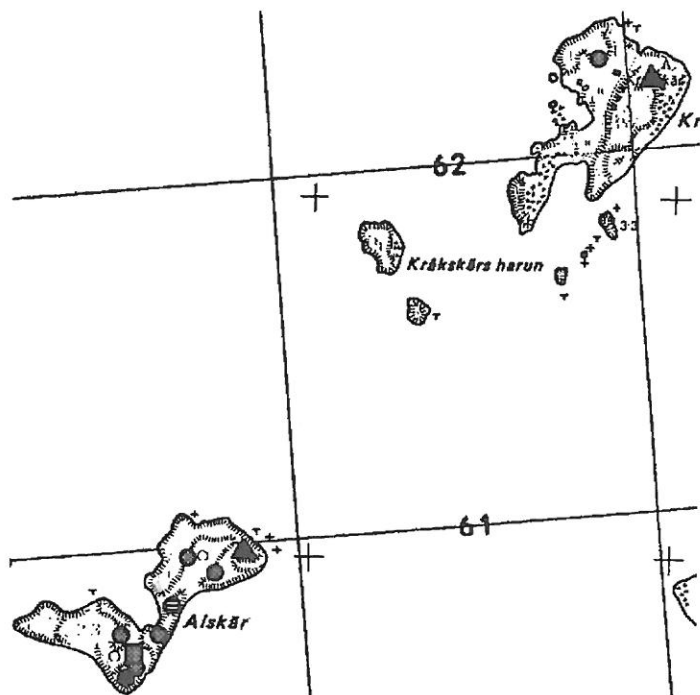
Kuvio 44. Nötö, Halsholmen ja Norrholmen 8.8.
Karttalehti 1034 01.

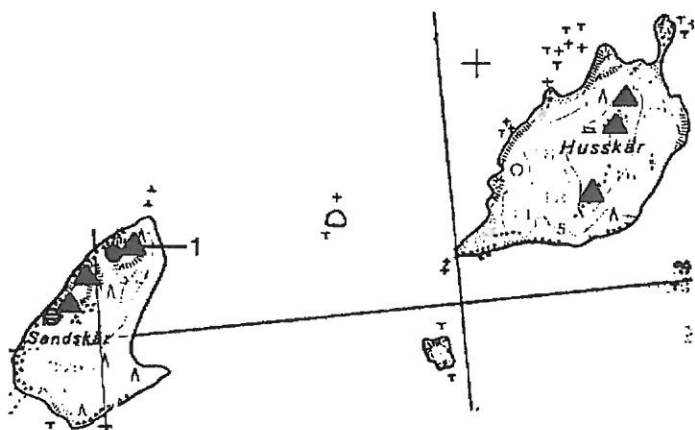
Kuvio 45. Knivskär 8.8.
Karttalehti 1034 04.

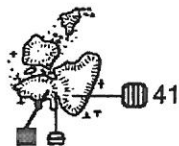
Kuvio 46. Lökhölmmin Hjortronharu 9.8.
Karttalehti 1034 07.

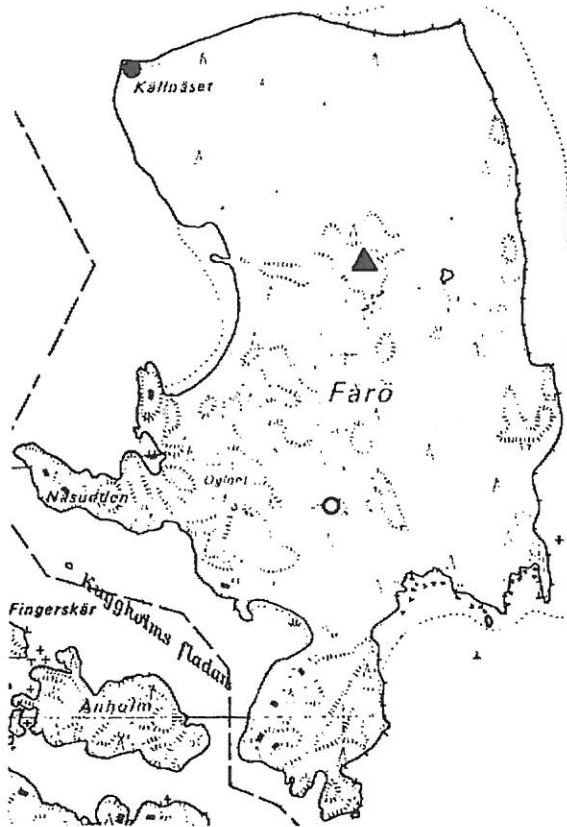
Kuvio 47. Lökhölmien Kräkskär ja Alskär 9.8. ja 12.8.
Karttalehti 1034 04. Kräkskärissä pirunpelto, jossa kuoppia. Alskärissä torpan rauniot.

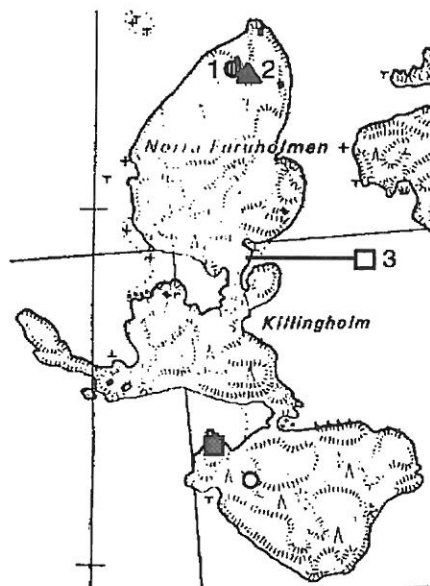
Kuvio 48. Lökhölmien Husskär ja Sandskär 9.8. ja 12.8.
Karttalehdet 1034 04 ja 1034 07. Sandskärissä kivikko, jossa resentti kuoppa (1).

Kuvio 49. Sandholm, Sandholms kobben 12.8.
Karttalehti 1033 02. Arkeologinen maastokohde: kallioon hakattu kompassiruusu.

Kuvio 50. Nötö, Fårö 13.8.
Karttalehti 1033 03.

Kuvio 51. Nötön Killingholm, Norra Furuholmen ja Södra Furuholmen 14.8.
Karttalehti 1033 03. Norra Furuholmenissa pieni kivikehä kesäasunnon lähellä (1), pirunpelto, johon kaivettu kuoppia sekä rantakallioon hakattuja merkkejä 1970-luvulta (3).

6. Arkeologisten maastokohteiden suojelu

Kiinteän muinaisjäännöksen rauhoituksesta päättää museovirasto. Edellä on kunkin maastokohteen yhteydessä ehdotettu, mihin museoviraston rauhoitusluokkaan kukin kohde voitaisiin sijoittaa. Ehdotusta museovirasto voi käyttää hyväksi päättäessään, onko kysymyksessä muinaismuistolain tarkoittama kiinteä muinaisjäännös ja määrittäessään kohteen antikvaarisen arvon. Rauhoitusluokkaan I kuuluvat kohteet katsotaan valtakunnallisiksi muistomerkeiksi, jotka ovat niin arvokkaita, että niiden säilyminen on turvattava kaikissa olosuhteissa. Luokkaan II kuuluvien kohteiden arvoa ei voida määrittää ilman tarkempia tutkimuksia. Tutkimustulosten perusteella ne siirretään joko I tai III luokkaan. Luokkaan III kuuluvat ne kohteet, joita kokonaan hävinneinä tai riittävästi tutkittuina ei enää ole tarpeen pitää rauhoitettuina. Ympäristöministeriön kiinteistötietojärjestelmässä III-luokkaan luetaan kuuluvaksi tutkitut, tuhoutuneet, ns. hajalöytöpaikaksi (yksittäisiä esinelöytöjä, ei havaittuja kiinteitä rakenteita) todetut sekä luonnonmuodostumaksi todetut kohteet. Järjestelmässä on lisäksi IV-luokka, johon kuuluvat hajalöytöpaikat, joissa ei ole tehty maastotutkimuksia (ns. piilevät alueet) (Ympäristöministeriö 1987).

Ehdotan kaikkien hautaraunioiden sijoittamista I luokkaan: ne edustavat puutteellisesti tunnettua ulkosaariston rautakauden hautaustraditiota. *Tomtning*-jäännökset ja veneenvetopaikat on mielestäni myös aihetta sijoittaa I-luokkaan. Ne ovat toistaiseksi tutkimaton ryhmä saariston maastokohteita ja ne saattavat muodostaa tärkeän aineiston varhaisen kalastuksen tutkimuksessa. Kiviunit edustavat klassisen käsityksen mukaan lyhytaikaista sotahistoriallista vaihetta 1700-luvulla. Niillä on siten vähäisempi antikvaarinen arvo paikalliskulttuurin tutkimuksen ja suojelun kannalta, siksi ehdotus II-luokkaan.

Tämänvuotisen tutkimusalueen antikvaarisesti arvokkaimpina kokonaisuuksina pidän Jurmon pääsaarta ja sen saaristoa, Nötön pohjoisosaa ja sen lähisaaria sekä Lökhölmia. Jurmossa ovat edustettuna varhaisen historiallisen ajan kalastukseen liittyvät arkeologiset maastokohteet ja vähintään yksi kappelin varhainen rakennusvaihe. Nötön pohjoisosassa ja lähisaarissa on ryhmä ulkosaaristolle ominaisia rautakautisia hautaraunioita. Lökhölmien jäännökset ovat monipuoliset, koska siellä on rautakautinen hauta, *tomtning*-jäännöksiä ja vanha kylätontti, jälkimmäinen tosin vaillinaisesti tunnettu. Myös Berghamnia on pidettävä arvokkaana, koska siellä on paikallistettu kylätontti, joka on säilynyt ainakin osaksi tehdyistä maansiirtotöistä huolimatta.

Lyhenteet

SLS Svenska litteratursällskapet, Helsingfors
 TMM Turun maakuntamuseon kokoelmat, Turku.
 TYA Turun yliopiston arkeologian osaston kokoelmat, Turku.

Arkistoaineisto

Metsähallituksen Saaristomeren puistoryhmän toimisto, Korppoo.

Lindgren, Leif (1974). Saaristomeren kansallispuiston inventointiaineisto 1974.

Tuovinen, Tapani (1995). Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi II. Korppoon Kälö, Kalgarholm, Brunskär, Österskär, Aspö, Björkö ja Utö 1995.

Museoviraston arkeologian osaston topografinen arkisto, Helsinki

Drejjer, Matts (1965). Kirje Muinaistieteelliselle toimikunnalle 20.7.1965.

Höglman, Volter (1886). *Fornminnen upptecknade och undersökta i Kimito och Hitis skär sommaren 1886.*

Kopola, Marja (1971). *Korppoon kunnan kiinteät muinaisjäännökset. Inventointikertomus ja luettelo kiinteistä muinaisjäännöksistä.*

Vilkuna, Janne (1986). Esihistoriallisen kohteen tarkastus, Nauvo. Esihistorian toimisto 43/13.2.1991.

Svenska Litteratursällskapet, Helsingfors

Samling av John Gardberg 1921.

SLS 839. P. Mattsson 1963-64 NA.

Turun yliopiston arkeologian osaston arkisto, Turku

Tuovinen, Tapani (1987). *Nauvo, Nötö, Klockarstenen. Soivan kivenlohkareen maastotarkastus 26.05.1987 ja 08.07.1987.*

Tuovinen, Tapani (1987). *Tutkimusprojektiin Lounais-Suomen rannikon varhaismetallikautiset hautarauniot kuuluvaa inventointiaineistoa vuodelta 1987. Kaarina, Piikkiö, Turku, Dragsfjärd, Houtskari, Nauvo, Parainen, Rymättylä, Velkua.*

Tuovinen, Tapani (1988). *Nauvo, Sundbergen. Kahden metallikautisen hautaraunion tutkimukset 4.5.-8.6.1988.*

Kirjallisuus

- Ahlbäck, Ragna (1955). *Kökar. Näringslivet och dess organisation i en utskärssocken*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 351. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Ambrosiani, Kristina (1981). *Viking age combs, comb making and comb makers in the light of finds from Birka and Ribe*. Stockholms Studies in Archaeology 2. Stockholm: Stockholms universitet.
- Anderson, Gunlög (1963). Boatgraves in Finland. *Suomen Museo LXX*: 5-23.
- Andersson, Sven (1938). Åboländska fiskare i den östäländska skärgården. *Budkavlen XVII(4)*: 113-124.
- Aspelin, Johan Reinhold (1901). Längs en urgammal farled. Pitkin ikivanhaa kulkuväylää. *Turistföreningens i Finland Årsbok 1901*: 1-17.
- Aspelin, Johan Reinhold (1942). Jatulintarhat Suomen rantamailla. *Opuscula Aspeliana*: 148-156. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Auvinen, Eero (1995). Lützowin "allas" Merikarhujen Stora Hummelskärin tukikohdassa. *Merikarhu - Sjöbjörnen 3/1995*: 145-155.
- Barracough, D.R. (1974). Spherical harmonic analysis of the geomagnetic field for eight epochs between 1600 and 1910. *Geophysical Journal of the Royal Astronomical Society 26*: 497-513.
- Edgren, Torsten (1977). Medeltidsarkeologi i Skärgårdshavet. *Historisk Tidskrift för Finland 1977*: 404-426.
- Edgren, Torsten (1980). Medieval archaeological investigations on the southwest coast of Finland. *Helsingin yliopiston arkeologian laitos, Moniste n:o 22*: 102-110.
- Edgren, Helena & Hiekkänen, Markus (1990). Havet, kapellen och fransiskanerna. *Skärgård 3 · 1990*: 70-76.
- Eklund, Ole (1958). *Die Gefässpflanzenflora beider seits Skiftet im Schärenarchipel Südwestfinlands*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk H. 101.
- Ekman, Martin (1993). Postglacial rebound and sea level phenomena, with special reference to Fennoscandia and the Baltic Sea. *Lecture notes, NGK Autumn School in Helsinki, Sept. 7-13, 1992, Suomen geodeettisen laitoksen julkaisuja 115*: 7-70.
- Fagerlund, L.W. (1878). *Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utgifna af Finska Vetenskaps-Societen. Tjugondeåttonde Häftet. Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapets Tryckeri.
- Forssell, Henry (1982). Ett medeltida båtfynd vid Åbo slott. *Finskt Museum 87*: 11-21.
- Gardberg, John (1924). Utskärskapell i Nagu och Korpo. *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 39 (1924)*: 35-51.
- Glückert, Gunnar (1976). Post-glacial shore-level displacement of the Baltic in SW Finland. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series AIII, 118*.
- Granström, Thor (1992). Nagu församling och prästerskap. Bång, Christine & Fagerlund, Rainer (red) (1992). *Nagu sockens historia I*: 63-216. Nagu: Nagu kommun.
- Gustavsson, Kenneth (1990). Utgrävningarna vid Kökar kloster öppnar nya perspektiv på medeltiden i skärgården. *Skärgård 3 · 1990*: 56-65.
- Jarva, Eero & Okkonen, Jari (1991). Röyökköiden inventointokemuksia Pohjois-Suomesta. *Lapinraunioita ja hiidenkiukaita, Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja 3*: 93-108.
- Kakkuri, Juhani (1991). *Planeetta Maa*. Helsinki: Tähtitieteellinen yhdistys Ursa.
- Kivikoski, Ella (1980). *Långängsbacken. Ett gravfält från yngre järnåldern på Åland*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 80.
- Klang, Lennart & Lindström, Inge & Norman, Peter & Olofsson, Lena & Westerberg, Jan Olov (1991). Fornlämningar i skärgård - några resultat av riksantikvarieämbetets arkeologiska dokumentation i övre Norrland 1988 och i Norrbottens skärgård 1984-89. *Arkeologi i Sverige, Ny följd 1*: 247-308. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Korpo genom tiderna* (1994). En historik utgiven av Korpo kommun på basen av forskning av Johan Smulter. Korpo: Korpo kommun.
- Kuokkanen, Timo & Korkeakoski-Väisänen, Kristiina (1985). Nakkila, Viikkala, Selkäkangas, pronssikautisen hautaröykkiön tutkimus 1978-81. *Karhunhammas 9*: 10-17.
- Langel, R.A. (1987). The main field. Jacobs, J.A. (ed) (1987). *Geomagnetism, Vol. 1*: 249-512. New York: Academic Press.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa (1982). *Luistari II. The artefacts*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 82:2.

- Löfgren, Kaj-Erik (1989). *Saariston opas 2. Saaristomeri ja Ahvenanmaa*. Helsinki: Suomen Matkailuliitto.
- Mansikkaniemi, Hannu (1970). Ice-push action on sea shores, south-eastern Finland. *Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja n:o 50*.
- Mansikkaniemi, Hannu (1976). Ice action on seashores, southern Finland: observations and experiments. *Fennia 148*: 1-17.
- Miettinen, Mirja (1980). *Forntid i Pörtom*. Vasa: Pörtom Hembygdsförening.
- Miettinen, Mirja (1986). An Early Iron Age cairn from Frönäsudden, Southern Ostrobothnia. *Fennoscandia archaeologica 3*: 59-66.
- Mäki vuoti, Markku (1994). *Perämeren kansallispuiston kiinteät muinaisjäännökset*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 23.
- Nevanlinna, H. & Sucksdorff, C. (1976). *Magnetic field in Finland, 1800...1970*. Ilmatieteen laitos, Maagneettisia tutkimuksia No. 25.
- Niemi, Osmo (1969). *Rannan aikaansaama todellinen vedenpinta Saaristomeren alueella*. Luonnonmaantieteen laudatur-tutkielma, Turun Yliopiston maantieteen laitos. Käsikirjoitus.
- Nikula, Sigrid (1992). Kyrkorna i Nagu. Bång, Christine & Fagerlund, Rainer (red) (1992). *Nagu sockens historia I*: 28-62. Nagu: Nagu kommun.
- Nilsson, Ann-Christin (1988). *Tomtningar från yngre järnåldern utmed övre Norrlands kust*. Center for Arctic Cultural Research, Umeå University, Research Papers Nr. 13. Umeå: Umeå Universitet.
- Norman, Peter (1993). *Medeltida utskärsfiske. En studie av fornlämningar i kustmiljö*. Nordiska museets Handlingar 116. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Ohlson, Birger (1975). Landsbygdens och stadens ljustandskap. *Nordenskiöld-samfundets tidsskrift 35*: 36-50.
- Ohlson, Birger (1982). Muuttuva äänimaisema. *Terra 94(1)*: 78-81.
- Olofsson, Lena & Lindström, Inge (1990). *Fiskelägen och tomtningar i västra Bottenvikens skärgård*. Uppsats för C 1 i arkeologi, särskilt nordeuropeisk, Umeå Universitet.
- Pettersson, Johan (1967). Vilda läger. *Bohusläns hembygdsförbunds årsskrift 1967*: 25-34.
- Pyökäri, Mauri (1978). Jään aiheuttama rantakivien kulkeutuminen talvella 1975/76 Airiston alueella. *Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja N:o 84*.
- Radloff, Fredric Wilhelm (1968) [1795]. *Beskrifning öfver Åland*. Faksimileupplaga utg. av Föreningen Ålands vänner. Mariehamn: Föreningen Ålands vänner.
- Raike, Eeva (1991). *Niitit Suomen nuoremman rautakauden polttohautauksissa – venepolttohautaukset ja niiden problematiikka*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopiston arkeologian osasto.
- Saaristomeren kansallispuiston runkosuunnitelma*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 21.
- Schiffer, Michael B. & Sullivan, Alan P. & Klinger, Timothy C. (1978). The design of archaeological surveys. *World Archaeology 10*: 1-28.
- Schulze, Hella (1987). Köpings sn. Beskow Sjöberg, Margareta (red) (1987). *Ölands järnåldersgravfält, Volym I*: 21-138. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Sirelius, U.T. (1919). *Suomen kansanomaista kulttuuria I*. Helsinki: Otava.
- Sjöros, Juho (1887). Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnasta. *Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen Aikakauskirja 8*: 67-170.
- Stenij, S.E. & Hela, Ilmo (1947). Suomen merenrannikoiden vedenkorkeuksien lukuisuudet. *Merentutkimuslaitoksen julkaisu 138*.
- Tuovinen, Tapani (1988). Klingande sten, uppradad sten – två maritima fornlämningar i Nagu och Korpo skärgård. Korkeakoski-Väisänen, Kristiina et al. (toim.) (1988). *Baskerilinja*: 111-119. Turku: Turun yliopisto.
- Tuovinen, Tapani (1991). Fornfynden och deras uttolkning. Zilliacus, Kurt (toim.) (1991). *"Finska skären"*: 15-113. Föreningen Konstsamfundets publikationsserie VII. Helsingfors: Konst-samfundet, 2. uppl.
- Törnroos, Birger (1978). *Östäländska fiskebåtar förr och nu*. Jakobstad: Jakobstads Tryckeri och Tidnings Ab.
- Vainio, Juhani (1983). Selkämeren ulkoluodoilla tavattavien kivirivien yhteys kalastukseen ja kalamaja-kulttuurin vaiheisiin. *Terra 95(2)*: 89-108.
- Varenius, Claes (1978). Inventering i marginalområde: spår av primitiv kustbosättning. *Fornvännen 73*: 121-133.
- Vermeer, Martin & Kakkuri, Juhani & Mälkki, Pentti & Boman, Hanna & Kahma, Kimmo K. & Leppäranta, Matti (1989). Land uplift and sea level variability spectrum using fully measured monthly means of tide gauge readings. *Finnish Marine Research 256*: 3-75.
- VHS 1041. *Valtionhallinnon standardi 1041 Paikkatietojen esittäminen*, 1990. Helsinki: valtiovarainministeriö.
- Vilkuna, Kustaa (1935). *Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta*. Porvoo: WSOY.
- Westerdahl, Christer (1989). *Norrlandsleden I. Källor till det maritima kulturlandskapet*. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXIV 1988-89. Härnösund: Läns museet – Murberget.
- Ympäristöministeriö (1987). *Kiinteistöietojärjestelmän suunnitelmaosan kokeiluprojektin (KISKO) lopputaportti*. Ympäristöministeriö, Tiedotus 7/1987.

Liite

Valokuvat